

Жаңы Ала-Тоо

2013, 8 (52)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Салтанат ҮРКҮМБАЕВА – оператор-дизайнер

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький көч. – 1, тел: 53-08-84.

e-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

*Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт.
Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама,
плакат, буклет ж. б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.
Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.*

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2013-ЖЫЛ ҮЧҮН ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

**«Жаңы Ала-Тоо» журналын биринчи санынан баштап окуйм деген окурмандар
аларды редакциядан алышса болот.**

Бул санда

Турусбек МАДЫЛБАЙ Кичинекей Бердинин азаптары... 3	Салижан ЖИГИТОВ Адабият жана адабий сын102
Зарыл КАСЫМАЛИЕВ Ар кыл жылдын ырлары..... 19	Андрей РЯБЧЕНКО Исход109
Топчугүл ШАЙДУЛЛАЕВА Кызыл өрүк..... 24	А.С.ПУШКИН Капитан кызы147
Бактыгүл СЕЙИТБЕКОВА Ырлар 36	Тыныстан АРЗЫБАЕВ Кыргыздар IX–X кылымдын тарых булактарында.....173
Азимкан МАДЕЛИЕВ Турмуш ыргагы 41	Асан кайгы182
Чынтемир АСКАРОВ Ырлар 51	Мырзабек ЧОКОТЕГИН Кыргыз жылкысы.....195
Ишенбек ЖУНУШЕВ Оомалуу-төкмөлүү дүйнө 56	<i>Баарын билгим келет</i>219
Ахмедхан АБУ-БАКАР Тоолуктардын эрмеги 83	<i>Адабият жаңылыктары</i>223

Мукабанын биринчи бетинде –
жазуучу, адабиятчы, сынчы Абдыганы ЭРКЕБАЕВ – 60 жашта.

*Проза***Турусбек
МАДЫЛБАЙ**

КИЧИНЕКЕЙ БЕРДИНИН АЗАПТАРЫ

I

«ЧАЛГЫНЧЫНЫН ЭРДИГИ»

Сабакка болобу, сабактан чыгууга болобу, Берди коңгуроону дегеле жаман көрчү. Кээде ал кара тактада жазылган тапшырманы аткарып отуруп кызыгып кеткенде, кээде терезедеги көк асманга тикелип ойго батканда, кээде балдар менен куушуп ойноп жүргөндө, бир маалда эле тигил темирден жасалып, зымдарга чырмалган шүмшүк дубалдын бурчуна бекинип алып, бир чаңырык салчы, ошондо анын денеси бүт титиреп-калчылдап, жүрөгү түшүп калат эле. Анан ал көпкө унчукпай туруп, башын жерге шылк коё берет да, тигил чыңырган кысталактын үнүн укпайын деп эки кулагын бекем кысып алат, болбосо ошол ар бир коңгуроонун артынан сабактар бүтүп баратканын ойлоп, андан кийин үйгө кетиш керегин эстегенде, түнү бою аракка тоюп, эки көзү шишип калган өз апасы, килейген муштуму менен жозунун үстүн урганда, такталарды быркырата койгон өгөй атасы гана анын бет алдына тартылып турчу.

Байкуш бала үйүн карай жол тартканда, оркоюп чыгып турган ийиндери бир оор жүк көтөргөнсүп биротоло шылкыйып калчу. Анын өгөй атасы дагы, өз апасы дагы жок жакка алыс-алыс качып кеткиси келчү, ал бир нече жолу качып да көргөн, бирок чоң кишилер бири-бири менен сүйлөшүп алгансып эле аны кайрадан үйүнө жеткирип коёт. Ал эми ата-энеси ого бетер жинденип, уруп-сөгүп, өгөй атасы болсо ого бетер ичке катуу тепкилеп, бетке койгулап, жанын көзүнө көрсөтчү, качканы үчүн сазайын берип ашатып сөкчү.

– И-и, качайын дедиңби, йа, иттин баласы? Ата-энеңен качат экенсиң да, а? Өз ата-энеңен качасыңбы, йа? Ме сага, акмак!.. И-и, качпайсыңбы эми? Сениби, йа..! – тигил бир чекеден бир чекеге качып жүргөн Бердини кууп алчу. – Кыйкырбайсыңбы эми, чакыр элди!.. Жардамга чакыр деп атам!..

Бирок Берди эч кимди деле чакырбайт, анткени ал билет, бардыгы тарап кеткенден кийин өгөй атасы ого бетер кыжырланып, аны дагы катуурак сабайт, эси оогончо токмоктойт. Берди унчукпай, жөн гана муш жеп отура берчү, кээде гана буйтап качат, тигил чарчаганча чыдайт, өгөй атасы энтигип, кайрадан арак ичкени наркы бөлмөгө кеткенче күтөт. Бирок бул жолу өгөй атасы эч кетпей койду. Ошондо бүт денеси канжалап, бети-башы көгала болгон Берди жанталашып эшикти көздөй атырылды да, көчөнү карай качып чыкты. Ал көпкө чуркап жүрүп отурду, каякка, эмнеге бара жатканын деле билбейт. Бирок баары бир, ушул тозоктон кутулса эле болду. Эртеси кайра келерин ойлогондо жүрөгү түшчү, ушунун баары буга чейин төрт жыл бою кандай келсе, ошондой уланарын эстегенде жаны чыкчу.

Ал эми анын артынан эшиктин босогосуна чуркап чыга калган өгөй атасынын айкырып сөгүнгөнү угулду:

– Э-эй, акма-ак! О, энеңди урайы-ын!

Берди көпкө чейин чуркап келди, бир чалынат, бир жыгылат, акыры буттары тартпай калды, ошондо гана ал энтигип отуруп, бир кыйла эле алыстап кеткенин, эми өгөй атасы миң кыйын болсо дагы аны кууп жетпесин эстей койду. Зорго буттарын сүйрөгөн бойдон ал андан нары эмне кылуу керегин көпкө эстеп ойлонуп жатты. Анткени менен жүрөгүнүн лакылдаганы, ач карды эч нерсени ойлотпой койду. Эмнеден баштасам: түнөк издесемби же ириде курсагымы кампайтсамбы? Ал бул ойду катуу ойлонуп келе жатты: мага биринчи ирет нан керекпи же жылуу жай керекпи, ушуну чечсем, анан калганы өзү билинет, анткени экөөнү тең бир маалда табыш кыйын. Көрүнгөндөн нан сурап барбайм да, эч ким деле бербейт, элдин баары азыр бизде ачарчылык жок деп келет. Дегеле кишилерге азыр кол сунгандын баары өөн учурайт болушу керек, бүгүнкү күндө жалаң лөлүлөр тилемчилик кыларын элдин бүт билет го. Ошон үчүн азыр Берди нан сурап барса эле, аны кууп жиберет, анысы аз келгенсип артынан да түшүп алат, антсе ага тамдын башынан да, сарайдан да түнөк жок. Антпесе бир сарайга кирип алып, түнү менен уктап чыкса деле болот. Бирок анда тамак-ашты ойлоп дагы кереги жок. Уурдаганга болбойт. Коркконунан эмес, ууруларды жек көргөнүнөн. Ансыз деле аны бир жолу ууру кылышкан. Бешинчи сыныпта болсо керек, бир кыздын акчасы жоголуп, элдин баары дароо Бердиден көргөн. Ал эжекесине какшана берип жадаган, бирок тигил аны угуп да койгон

эмес. Кептин баары – ошондо бөлмөдө эки гана окуучу калган, дагы бирөө Алымкулдун баласы болчу. Жетекчиси ошондо Алымкулдун жубарымбегинен күнөөнү дароо четке каккан, анткени тигил тарбиялуу үйдөн имиш. Ал эми акчаны дал ошол алганын Берди жакшы билчү. Ал анын китеп баштыктан акчаны алып жатканын өз көзү менен көргөн, бирок муну эч кимге айткан эмес, антпесе чыккынчы аталып калат эле. Ошондон кийин аны көпкө ууру деп жүрүштү, көбү шылдыңдачы дагы, бирок Берди баары бир унчуккан жок.

Бир күнү аны Расим агай чакырды. Балдардын баары андан коркот, анткени ал мугалим дагы, миллийса дагы дейт. Берди агайын ээрчип бош бөлмөгө кирди, тигил дагы аны уурулугу үчүн урушат деп чочуркады.

– Отур, – деди Расим агай, ага өзүнүн жанындагы орунду көрсөтүп.

Берди унчукпай отурду.

– Билесиңби, Берди? – деп баштады ал жай гана. – Сени акча уурдады деп атышат го...

– Уурдаган месмин, – Берди күңк этти.

– Мен деле ошондой дейм да, бирок анда ким уурдады? Силер ошоерде экөөңөр экенсиңер... сен менен Алымкулдун баласы, ошондойбу?

– Ооба, – деди Берди, дале башын көтөрө албай.

– Мына, көрдүңбү, акчаны экөөңүн бирөөң алдың. Ким?

– Билбейм...

– Анда эмесе угуп тур, – дагы эле жумшак сүйлөдү Расим агай.

– Ушинтип айтпай жүрө берсең, анан сенин ууру мес экениңе ким ишенет?

– Эчтекени билбейм, – деп көгөрүп туруп алды Берди. – Мен уурдаган месмин.

– Анда Алымкулдун баласы уурдаган болот да, чынбы?

– Билбейм...

Агай бир аз унчукпай турду да, анан кайрадан сүйлөп кирди:

– Сенин жөн эле шериктериңи саткың келбей аткандыр... Сен муну чыккынчылык деп ойлоп жүрбө?.. Албетте, эч кимди сатпай эле кой. Бирок бул чыккынчылык эмес да. Сени ууру деп атышса, сага ууру деген күнөө коюлса, ал эми шеригиң эчтеке менен иши жок, эчтеке болбогондой кымпыйып жүрө берсинби? Ал сени дос деп да койбойт, мүмкүн, ал сени шылдыңдап да жүргөн чыгар, айбан деп, же калппы? Буга сен мине дейсиң?

– Күлсө күлө берсин! – деп кежирленди Берди.

– Күлө берсинби? Шылдыңдай берсинби? Досум деген шеригиң сатып ийсе деле баары бирби? Ошондой да дос болобу?

– Ал менин досум мес, – деп чычалап кетти Берди.

– Туура, досуң мес. Анда жашырып мине кыласың?

– Жашырган деле жокмун... Жөн эле билбейм.

– Болду, акилеңбе, – деп Расим агайдын кыжыры келип кетти. – Ууруну тапкан эмес, аны жашырган чыккынчы экенин эстен чыгарба. Сатпайм дегидей азыр согуш маалы мес, мен да сага кыйнай турган мыкаачы, канкор эмесмин. Көрөөр элем, чындап согушта сен кандайча оозуңу ачпай чыдайт элең, кыйнап киргенде ошо сага окшогондор биринчи сатат, муну билесинби? Душманыңын алдында унчукпаганыңы көрөт элем. Алар сенин колуну чагып болсо да айттырмак. Ошондо сен биринчи безилдейт элең го. Сен да бүт айтат элең, шеригиң да бүт айтмак, анткени силер, уурулар эч качан адам болбойсуңар!

– Мен ууру месмин! – Берди чыңырып жиберди, анан өз чыңырыгынан чоочуп кетип, ыйлап да жиберди.

– Жок, сен уурусуң! Сен уурусуң, анткени сен өзүң менен тең кыздын акчасын уурдадың! – деген бойдон Расим агай ордуна тура калды.

– Жок, андай мес, – Берди боздоп жиберди. – Мен уурдаган месмин... Мен акчаны уурдаган месмин...

– Анда ким муну кылды? Акчаны ким уурдады, йа? Алымкулдун баласыбы?..

– Ооба! Ооба! Ооба! – Берди эки кулагын бекем басып алып айкырды. Агайы жанына отуруп алып, башынан сылады.

– Ыйлаба, – деп сооротту ал. – Бул биздин сүйлөшкөндү башка эч ким билбейт, бирок сени мындан нары ууру деп да эч ким айтпайт...

Чынында эле, көп өтпөй аны мектепте мындан нары ууру деп эч ким айтпай калды.

* * *

Берди кайсыл жакка барарын билбей, көчөдө тентип жүрдү. Албетте, ал кайтып барып, коңшу тамдын башына чыгып бекинсе деле болмок, ал мурун деле ошентип жүргөн, бирок анда элдин бүт уктаганын күтүш керек болчу. Бул жерде жака белде бир там бар эле, анын ээси жылыга жазында бал челектерин караганы тоого кетчү. Берди ошол жакты карай басканда, аны бирөө чакырып калды. Берди караңгыны таңыркап тиктеп, ким чакырды экен деп күтүп турду. Анын жанына бир бала келди. Эми гана тигил онунчу сыныптын окуучусу Нурлан экенин байкады.

– Биерде мине кылып жүрөсүң? – деди ал, алик алганы колун сунуп.

– Эчтеке, – Нурланга бир жолу чындап милийса келгенин эстегенде, Бердинин итиркейи кармап кетти.

– Кичине кылт этип аласыңбы?

– Мине?

– Арактан бир аз согуп аласыңбы? – Нурлан мыйыгынан күлүп койду да, өзү эми эле чыккан караңгыны көрсөтүп, башын ийкеди.

– Жок, – Берди чочуп кетти. – Мен ичпейм...

– Жүр, жүр эми, – Нурлан анын колунан тартты. – Коркпой ле кой, акчанын кереги жок... Биз баарын алып койгонбуз.

– Кереги жок, – Берди токтоп калды.

– Коркуп кеттиңби, йа? Коркпой ле кой... Биз аперип атпайбызбы? – тигил аны кайра тартты. – Шам-шум этебиз...

Берди чыдабай шилекейин жутту.

– Көрдүңбү, кардычы да тойгузуп алышың керек экен, – Нурлан күчкө салып тарта баштады.

«Мейли, барып көрөйүнчү, – деп ойлоду Берди. – Бир аз шам-шум этип алайын да, бирок ичпейм.»

Балдардан төртөө экен, бардыгы онунчу сыныптан, арасында дагы бир киши отурат. Берди бардыгы менен учурашып чыкты.

– Ме, тартып ий, – балдардын бирөө идишти сунду.

– Жо-о, мен ичпейм, – Берди кетенчиктеп кетти.

– Э-эй, коркпой ле кой! – Нурлан шеригинин колундагы ичимдикти алды дагы, аны Бердиге сунду. – Карма! Биз эле аракеч болуп кетти дейсиңби? Биз деле кичине чер жазып коёбуз, анын минеси бар экен?..

– Кой, ага тийбегиле, – деди жумшак гана берки киши, анан Бердиге нан менен эжигейди сунду.

Берди ыраазы болду да, нан менен эжигейди алды. Тигил кишинин буту чолок окшойт, бир саны таягына артылуу экен. Ал киши Бердини жанына отургузду, Берди унчукпай барып орун алды. Киши аны ийининен кучактап, акырын мындай деди:

– Кел, анда таанышалы. Менин атым Асан. Опентип эле атай бер... Асан аке деп койсоң болду, – киши кабарган килейген колун сунду.

Берди дагы колун сунду.

– Менин атым Берди, – деди ал.

– Сен мени бир аракеч деп ойлодуң көрүнөт, а? – деди бир маалда Асан аке.

– Жо-о, – деп Берди актанып кирди эле, бирок тигил анын сөзүн бөлүп койду:

– Коё турчу... Сен комсомолдосуңбу?

– Жо-о, кабыл албай коюшкан, – деп уялып калды Берди.

– Мунуң чатак экен, – деп аянычтуу шыбырады Асан аке. – Абдан чатак. Сабактан начарсың го, а?

– Үчтөрүм бар, – Берди өңүнүн кызарып баратканын сезип калды. – Бирок кеп анда ле мес... Мени комсомолго адебим үчүн албай коюшту.

– Бир тентектигиң бар го дейм, а?

Берди унчуккан жок.

– Жакшы окуп, жакшы жүрүш керек, – деп улантты Асан аке. – Муну мен сага чалгынчы катары айтып атам. Согушта мен сени чалгынга кошпойт элем.

– Сиз мине... чалгынчысызбы? – Берди таңыркап, суктанганынан кыйкырып сүйлөп жиберди.

– Ооба да, – деп так айтты Асан аке, анан бортоноюнун топчуларын чечкенде, көчөдөгү шамдардан тийген жарыктан төшүндөгү медалдары бүт жарк этти. – Сен мине, мени көчөдөгү жөнөкөй бир аракеч дедиң беле?

Берди өзүн оңтойсуз сезип, бүткөн бою тердеп чыкты.

– Мен жөн эле тамашалап койдум, – деп, анын уялып кеткенин көрүп, ийинине чапкылады Асан аке. – Сен антип ойлобойсуң дечи, кары кишини кечирип кой.

– Бу киши алты жолу душмандардын арасына барып келген, – деп кобурады Нурлан, өзү нан чайнап жатып. – Душмандардан үч «тилди» кармаптыр.

Берди Асан акени биротоло суктанып карады. Чыныгы чалгынчыны өмүрүндө биринчи жолу көрүп жатышы эле, ошондуктан ага ал Штирлицтей эле болуп көрүндү.

– Сен бу балдарды да жаман көргөн болушуң керек, а? – деп улантты Асан аке, колундагы тамекисин терең тартып. – Бирок булар жөн эле балдар эмес, чыныгы туйгундар. Мен буларга ушунчалык ыраазымын дейсиң, булар дайыма согуштун карыган ардагери катары мага аябай жардам берет. Ал эми булардын кичине кылт этип койгону, менин чалгынчы досторум айтмакчы, жөн эле жылыныш үчүн. Согушта деле бизге дайыма жүз граммдан берип турчу, эрдик үчүн деп... Кеп ичиште эмес, кеп ичиндеги чымыныңды ойготушта. Анткени кишилер ичкенден кийин эр жүрөк, ак көңүл болуп, бири бирин түшүнө баштайт... Ал эми сени бирөө түшүнүп турса, кандай сонун, чынбы?

Балдардын баары баштарын ийкеп калды, Берди дагы аларга кошулду.

– Анда месе, ме! – Асан аке ага идишти сунду. – Согушта курман болгондор үчүн алып кой! Силердин келечегиңер үчүн күрөшкөн тиги балдар, ошол согуштун ардагерлери бизге жардам берген ушу балдар үчүн дагы алып жибер!

Берди идишти алды да, бирок далай элдин башын айныткан ачуу бул суюктукту көпкө иче албай турду. Балдар аны күүлөй баштады.

– Коркпо! Көзүңү жумуп туруп, жутуп жибер... Болгону жыттабагын, – деп үйрөтүп жатты алар.

Берди көздөрүн жумду да, идиштегинин баарын оозуна шарт куюп жиберди. Арактын бир бөлүгүн ал жутканга үлгүрдү, экинчи

бөлүгү болсо ээгине куюлуп, жакасынын бүт булгады. Берди чакап алды, эки көзү каңтарыла түштү да, ал ичкенинин бүт аз жерден кусуп коё таштады.

– Азамат! Ме, мундан жеп кой! – деп сүйүнүштү балдар, анан ага бири нан, бири эжигейден суна баштады.

Берди кантип тиштегенди да билбей койду, анткени анын оозун ачканга дагы чамасы келген жок. Анын таңдайы бүт күйүп калган-сыды. Акырында эсине келип, ал тиштерин нан менен эжигейге матырып алды, анан көңүлүн айныткан арактын ачуусун басуу үчүн тез-тез чайнай берди.

– Коркок деле мес экен го, – деп мактады аны Асан аке. – Мына, эми менин силерге айтарым, балдар, мен бу бала менен чалгынга чогуу барганга даярмын.

Анан Асан аке ырдай баштады:

*Темная ночь...
Только пули свистят по степи,
Только ветер бежит в проводах,
Тускло звезды мерцают...*

Берди унчукпай жанында отура берди, улам эжигей менен нандан тиштеп коёт, анын көздөрү мунарыктап, денесин бүт татынакай бир жылуулук каптады. Анын абдан уктагысы келди, ал эми калган балдар бака-шака түшүп, чоң кишилердей эле өздөрүнө арактан куюп, шишедегини түгөтүп жатты. Ага дагы бир жолу куйганда, ал зорго бир аз уурттады да, андан нары иче албай койду.

Эртең менен ооруган башын зорго көтөрүп, Берди өзүнүн башка үйдө, бөлөк төшөктө жатканын көрдү. Ал төшөктөн турбай эле эки жагын каранды. Кулагын тунжураткан жымжырт бир маалда аны коркутуп да жиберди: ал азыр үйдүн ээси кирип келип, аны уурулуктун үстүнөн кармаган болуп сабап, анан милийсага тапшырып койсо эмне болот деп көз алдына элестетти. Чындап эле сырткы эшик ачылды да, далисте келе жаткан бирөөнүн дабышы угулду. Берди адатынча бүрүшүп бурчка жабышты. Бөлмөгө бир бутунан аксап баскан киши кирип, жылмайып, ага көзүн ымдап койду.

– И-и, дос, кандайсың? – деди ал күңүрт бөлмөдө жаңырып чыккан киргилт үнү менен.

Берди эч нерсе деген жок. Аксак киши жозунун үстүндөгү катып калган нан, пияздын кабыгы менен балыктын эти сакталган кир картыктарды жыйнаштыра баштады.

– Отур, азыр тамактанабыз, – деди ал, Берди тарапты карап да койбой. – Башың да зыңкылдап ооруп калган чыгар, а?

Берди ордунан туруп, кийим-кечесин оңдоду: ал чечинбей жатканын эми гана байкады. Аксак баштыгынан бир нан, картыкта сакталган жемиштерден, бир нече чакмак кантты алып чыкты. Берди ошонун ортосунда аксактын атын, кечээ эмне болгонун эстей албай отурду. Анын башы айланып деле калды: үйдөн качуу, балдарга жолугуу, ушул аксак, ачуу арак, анан акырында жозунун үстүндөгү дал ушундай нан, картык, эжигей...

– Сен сабакка кечигип калбадыңбы, – аксак анын оюн бөлдү. – Ошон үчүн тезирээк жегин да, сабагыңа жөнө. Сабактарды эч качан таштаба.

Уяткарылган Берди дасторконго отурду. Аксак нандан кесип, картыкты ача баштады.

– Кеңиз, мен ачайын, – Берди колун бычакка сунду.

– Жо-жок, эчтеке мес, мен өзүм эле ачам... Сен тезирээк же.

Картыкты ачып, тигил аны Бердиге жакын койду, анан баштыктан бир шише шарап алып чыкты.

– Баш жазганга шарап жакшы, – деди ал, анан шишени жозунун тең ортосуна койду.

Ичимдикти көргөндө Бердинин көңүлү айный түштү, ал түндө кыйналганын, кусканын эстей койду, ошондуктан анын бул уу затты көргүсү келбей, ал тескери бурулуп алды.

– Жүрөгүң айланып атабы? – деп жылмайды аксак, анан өзүнө шараптан толтура куйду да, аны бир тартып жиберди. – Коркпо. Жакпаса кыстабайм деле... О-о, жаным жай ала түштү го, чиркин!..

– Калган балдар каякта? – деп сурады Берди, бир маалда кечеги аны токтоткон балдарды эстеп.

– Алар кечээ ле үйлөрүнө тарап кеткен, – деди жай гана аксак, анан пияз кошуп нандан сугунду. – Сен азыр кардыңы тойгузуп ал да, анан мектебиңе барып кел. Мине болсо да эч качан мектепти таштаба. Анан кааласаң, кайра келесиң... Ошондо отуруп сүйлөшөбүз. Мен деле биерде зеригип кетем. Керээли-кечке ушинтип жалгыз отура берип, чый-пыйың да чыгып кетет.

Берди ордунан турду.

– Мен барайын, – деп суранды ал.

– Бар, бара гой, айланайын, – деп бежиреди аксак, эптеп ордунан турду да, аны дарбазага чейин узатмак болду. – Биерде ит бар, бирок сен андан коркпой эле кой, ал каппайт деле.

Берди үйдүн ээси менен коштошуп, мектепти карай жөнөдү. Анткени менен анын ал жакка деле баргысы келбей турду. Ал көчөнү бойлоп басып, бакты карай бурулду. Эки сабак катар кечигиптир, эми сынып жетекчиси биротоло анын жанын койбойт. Андан көрө аякка дегеле барбай коёюн, деди ал өзүнчө. Үйүнө дагы баргысы келген жок, ошондуктан ал бакта көпкө отуруп, кайсыл жакка барарын ойлонуштурду. Ал дагы бир аз сейилдеп жүрүп, анан аксактыгына бармак болду... Аты ким эле анын? Кашайгырдыкы, биротоло унутуп калдымбы? Арактан эсими ушунча жоготтумбу? Берди аксактын атын эстөөгө абдан эле аракет кылды. Антпесем болбойт, ага кантип кайрыларды дагы билбейм. Ал ичинен бүт билген аттарды териштирип чыкты да, акыры эстей койду. «Асан! Асан аке мес беле аты!» – деп сүйүнүп кетти Берди тапканына.

Бердинин тез эле келип калганын көргөн Асан аке кабагын бүркөп сурады:

- Сен мектепке бардыңбы?
- Жок, – деп чынын айтты Берди.

Асан аке мурчуя түштү.

– Кой, сени мен эми өзүм тарбиялабасам болбой калыптыр, – деди ал, анан кайра бир аз жылмайып, баланы далыга чапкылады. – Мейли, аны биз эртеңден баштайбыз, азырынча эс алгын.

Берди түндө уктаган бөлмөсүнө кирди да, сыналгыны койду. Ал сыналгыны көптөн бери көрө элек: өгөй атасы апасы менен урушканда сыналгыны сатып жиберген. Сыналгыда Маскөөнү көрсөтүп, ал жердеги куруучулар жөнүндө бир нерсени айтып берип жатыптыр. «Ошоякка кетип калсам кана!» – деп кыялдана кетти Берди, анан бир маалда муңая түштү. Ал чоң кишилерге таарынганын эстей койду: апасы дагы, өгөй атасы дагы анын тынчын койчу эмес. Же акча тапканды өзүнө койбойт. Ал эми милийсалар болсо... алар, тескерисинче, ата-энесине көмөктөшүп, бир жерге барып, ишке орношоюн деп үйүнөн качып кеткенде, кайра аны үйүнө жеткирип коюшат. Ушул ойлору менен Берди дубалга жөлөнүп жатып уктап калды.

Күүгүм киргенде Асан аке аны ойготту.

– Жүр, оокат ич, – деп чакырды ал, макиси менен нандан кесип. – Сыналгыны минеге өчүрбөй койдун? Бир маалда кирсем, аның тим эле кубарып кетиптир...

Ал өз тамашасына жылмайып койду да, идишке толтура шарап куюп, ичиндегинин бүт тартып жиберди.

– Ичесиңби? – деди ал, Берди макул десе эле куя турган болуп даярданып.

– Жо-жок, – арактын ачуусун эстеп, Берди бети-башын тырыштырды.

– Анда мундан ал, эртеден бери эчтеке жей лексиң, – Асан аке анын алдына эжигей салынган табакты жылдырып койду. – Биз азыр бир жерге барып келебиз. Сен бир кездеги чалгынчыга жардам бере аласың да, а? – ал Бердини сынап карады. – Бир иш бар, мага сенин жардамың керек.

Берди унчукпай чайнап отурду, анын уйкусу ачыла элек болчу. Асан аке дагы бир жолу шараптан ичип, артынан эжигейден тиштеди да, отургучка таянып ордунан турду.

– Мейли, анда кеттик, – ал кийине баштады. – Кайра келгенде жейсиң.

Берди ордунан туруп, катуу чиренди да, шылкыйып үйдүн ээсинин артынан ээрчиди. Көчөдө караңгы экен: бул тараптын жарыгы аз болчу, болгону мектеп менен бирин-серин гана дүкөндөрдүн жарыгы жака-белдеги үйлөргө тийип турду. Алар мектептен өтүп, дагы бир көчөнү имерилди. Эч кимиси унчуккан жок, Асан аке гана кээде жөтөлүп коёт. Караңгы көчөгө киргенде ал бир нече жолу сууну кечип алып, шыбырап сөгүндү да, бардыгын кармап-шилеп кирди. Анан Асан аке тамекисин күйгүздү. Алар экөө тең токтоду. Асан аке Бердини чыканагынан алып, оор энтигип кобурады:

– Уулум, мындан нары өзүң жалгыз барат окшойсуң. Көрдүңбү, мен басалбай калдым... Сен азыр бурчтан бурулсаң, андан нары үчүнчү там, түшүндүңбү? Ал жерде Кондрат деген киши бар, ал сага бирдемени берет, ошону алып кайра келесиң, мейлиби? Мени жөнөттү де, атымы унуткан жоксуңбу?

– Жок, – деп таарынган өңдүү күңк этти Берди.

– Адашып алып жүрбө, бурчтан үчүнчү үй, түшүндүңбү?

– Адашпайм, – улам үйрөтө бергенине кыжырланды Берди.

– Анда жөнө, – деди Асан аке аны акырын чыканагынан түртүп.

Берди Асан аке көрсөткөн жакка шылкыйып жөнөдү. Анын эч жакка деле баргысы келген эмес, бирок бир кездеги чалгынчы кардын тойгузуп, башпаанек берген жакшылыктары үчүн анын барышы керек эле. Көчөнүн бүт эле ылай менен көлчөк толо экен: ал бир-эки жолу суу кечип алды, ошондуктан улам анын Асан акеге ого бетер жини келди.

Короо кичине жарыгыраак экен: капталдагы терезеден тийген жарык кире бериштеги ээн аянтчаны дагы жарык кылып турду. Ал жерде додо-додо болуп такта менен чамындылардан турган кышкыга ичегилер жайнап жатты. Тамдын оркойгон тосундары кудум эле килейген кадимий айбанаттын кабыргасына окшоп калат экен. Тамдын тегерегиндеги курулуштун бүт үңүрөйүп, өңү бир суук көрүнгөндүктөн, Бердинин көңүлү чөгө түштү: ал кирсемби же кирбесемби деп, эшиктин алдында бир аз токтоп калды. Кычыктарынан

жарык тийип турган каалганынан артынан бир дабыш угулат. Берди бир паска унчукпай турду да, анан эшикти тыкылдатты. Эч ким жооп берген жок, болгону каалганын артындагы шарпадан дайын жок.

– Ким бу? – деп күңгүрөнгөн үн чыкты.

– Мени Асан аке жиберди, – деди Берди акырын гана.

Тамдын илгичи тартылып, босогодо сакалы алынбаган, жада калса бети жуулбаган, көзүн май баскан бир киши көрүндү.

– Кире бер, – деди тигил, эшикти жагжайта ачып.

Берди колуна килейген баштыкты көтөрүп алып, ушул кызыктай бир чакырганынан чочуркап кетти. Бөлмөдө киши көп экен, бирери милийсанын кийимин кийген. Милийсанын бирөө жөнөкөй тактадан куралган жозунун алдында отуруп, кагазына бир нерселерди жазып жатыптыр, жанында болсо башын шылкыйтып сакалы өскөн бир жашаңкыраган киши турат. «Ушу Кондрат-аке болсо керек», – деп ойлоду Берди.

– Кондрат-аке, мени сизге Асан аке жөнөттү, – деди ал, тигил кишини тике карап.

Тигинин көздөрү жалт дей түштү.

– Минеге жиберди? – деп сурады аркасындагы милийса.

– Билбейм, – деп чоочуп кетти Берди. – Кондрат-аке өзү билет деди го...

– Ал өзү азыр каерде? Ким эле аты? Асан акеби? – жозунун алдында отурган милийса сурап калды.

– Өзү тиякта күтүп турат... көчөдө, – Берди колун жаңсады. – Ал басалбай койду.

Кондрат-акенин көздөрү оттой жалындап, ал бирдеме деп сөгүнүп жиберди.

– Секин! – деп оозун басты милийса, анан үнүн бир аз басаңдатып Бердиге кайрылды. – Демек, ал көчөдө күтүп туруптур да, а? Аны чакырчы бери... Жо-о, биз өзүбүз эле барабыз... Апкелгиле аны.

Ал үйдү аңтарып жаткан эки милийсага башын ийкеди эле, тигилер унчукпастан башын ийкеп коюп, үйдөн чыгып кетти. Ошондо гана Берди бул иштин күдүк экенин түшүндү.

Бир пастан кийин эки милийса кайтып келди: алардын жанында Асан аке көрүнбөйт.

– Асан акеңен дайын жок го, – деди келген милийсалардын бирөө, улам чоңун жалт коюп карап.

– Анда месе, мейли, – чоңу ордунан турду. – Баланы кошо апкет-песек болбойт...

Берди эмне болгонун түшүнгөн жок, бирок ал бул жолу дагы бир жаман ишке аралашып алганын байкады. Үйүмө коё бергилечи деп ал бир нече жолу чоңуна барып жалынды. Ал эми чоңу чоң деле эмес

болуп чыкты, анткени алар миллийса бөлүмүнө келгенде, ал жерде аны башкаргандар андан көп экен. Бирок Берди бир гана нерсени сезип турду: анын тагдыры эми ушул кишилердин колунда.

II

«АЛ ЭМИ ДЕҢИЗ КӨКМӨК БОЛЧУ...»

«Асман көгүш тартып турчу... Ал эми деңиз көкмөк эле», – деп эстеп жатты Марья Сергеевна терезени тиктеп, Токтогулдун асман-нын өзүнүн туулган жери Дагомыстагы асман менен салыштырып коюп, секелек кезин, согушка чейин ойноп жүргөн жерлерин, андан кийин аны катуу салгылашуу учурунда тегеректеги башка балдар менен кошо ушул жакка, жердин түбү көрүнгөн алыскы чыгышка көчүрүп келгенин көз алдына бир аз кармап турду. Албетте, салыштырып деле кереги жок: Токтогулда деле жылуу, асманы деле Кара деңиздин үстүндөгүдөй бийик жана көкмөк, тек гана тигил бала чагынын асманы болчу. Ошол бала чагындай эле өтө алыс, сүйүктүү шаары Сочиге окшоп бул жер дагы күнөстүү, жарык, майин. Бир маалда ал артына бурулуп, Расимге кайрылып өзү жөнүндө, бала чагы, Кара деңиз жөнүндө айта баштады.

– Аяктагы асман көгүш тартып турчу, ал эми деңиз болсо көкмөк эле, – ал акырын сүйлөп, эстеп жатты, бирөө менен сырдашкансып жай баяндады.

Марья Сергеевнанын айтканын Расим ириде түшүнбөй деле калды. Тигил жөн эле бир нерсени кобуранып жаткансыды. Анан, анын атын айткандан кийин гана бардыгы айкын боло түштү. Анын сүйүктүү мугалими эскерүүлөрүнүн жылуу маанайын көптөн бери ичинде сактап жүрсө керек, анын баяны назик жана жагымдуу угулду. Расим дептерлерин четке жылдырып салды да, тигинин сөздөрүн кунт коюп угуп отурду.

– Расим, билесиңби, менин атам алыскы сапарга сүзүү боюнча капитан болчу да, – деп улантты Марья Сергеевна: анын кыргызча сүйлөгөнү мөлмөл булактын чууруганындай эле назик угулчу. – Мен согушка чейин Дагомыста жашагам. Ал Сочи шаарынын бир бөлүгү. Мен күнүгө деңиздин кылаасына чыкканды жакшы көрчүм. Кээде мен атам сүзгөн кемелерди күтүп чыкчым. Кээде бийик тоонун кырына отуруп алчым, чыны, биздин тоолор силердикиндөй өтө бийик эмес. Сен деңиздин боюна бардың беле?

– Жок, баралган жокмун, – Расим өзүн күнөлүү сезгенсип жылмайды да, бир кезде аялы Майрам экөө Ысык-Көлдөгү «Кыргыз

деңизи» деген жерге баргысы келгенин эстеди, бирок, тилекке каршы, ажырашып кетип, алар барбай калган.

– Бир тарабынан экинчи тарабына чейин учу-кыйырсыз бүт аймак толо сууну элестетип көрсөң. Кээде деңиз менен асмандын ортосундагы аралыкты дагы айырмалатуу кыйын, ал аралык ушунчалык ничке, кошулган жеринде кичинекей гана бир тилке көрүнүп турат...

«И-ий, ошоякка бир барып келсем го», – деп суктанды Расим.

Ал эми Марья Сергеевна баянын уланта берди:

– Бир күнү атам демейдеги биз күткөн убактан мурунураак кайтты. Жанында эки-үч киши бар экен. Алар көржерин шашылыш чогултуп алып, биз менен коштошкон бойдон жөнөп кетти. Апам коштошуп атып ыйлап ийди, ошондо мен бирдеме болгонун түшүндүм. Мен өзүмүн тоомо чуркап барып, чокусунга чыктым да, ошояктан атамын достору менен кайыкта кетип баратканын тиктеп турдум. Атам улам мен жакты карап коёт, мен чыдабай кетип, колдоруму оозума жакындаттым да, ал мени угуп коё тургансып кыйкырдым: «Атаке-е! Апам экөөбүз сени күтөбүз!» Албетте, атам мени уккан деле жок, анткени ал кыйла алыстап кеткен. Ошондо мен бир коркунучтуу неме болгонун сезип ыйладым. Согуш башталганын билип коюпмунбу. Чынында, немистер бизге кол салганын угуп жүрчүбүз, бирок анда биз үчүн согуш минегедир алыс сезилчи. Бирок мына ушундай болду... Жакын арада бизди дагы шаарчадан көчүрүп алып кете жаздады, көрсө, немистер Новороссийскийге жакындап калыптыр. Дал ошондо мен согуштун чыныгы жүзүн көрдүм...

Марья Сергеевна унчукпай калды. Ал көпкө ойлонуп туруп, анан диркиреген үнү менен улантты:

– Эсимде, балдар, чалдар, аялдардын бардыгын кемеге отургузуп, кемелер биринин артынан бири ачык деңизге сүзүп кете берди. Анан кызыгы, алар дал ошол аткылаган жакка кетип атты. Мен ошондо аябай коркком... Өзүм үчүн эмес, анткени мен анда өлүм деген мине кенин деле билчи месмин, мен атамы эми эч ким күтпөй калабы деп коркком. Ал болсо тиги жарылып аткан бомбалардын, чөгүп аткан кемелердин арасында ак атчан жүрөт... Ооба, мен минегедир аны дайыма ак атчан элестетчим, аным мен согушту кинодон гана көргөнүмөн болсо керек. Ошо кезде биз «Чапаевди» көп көрчүбүз, ошондуктан согуш мен үчүн ошо кинодогудай элестетилчи. Менин атам да ошондой салгылашууда ак атын чаап баратат, анан дагы анын колунда сөзсүз кылычы болуш керек эле...

Ошол оюм менен мен кемеге түшпөй, качып кеттим. Ойлоп көрсөң, ызы-чуу, кыйкырык-өкүрүк, элдин баары чуркап жүрөт, бири-бири менен түртүшүп атат, анан мен ошонун ортосунда качып кеттим. Эссизмин да, мен ошондо үстү жакка жүгүбүздү апкеткен апамы да

ойлобоптурмун. Мен өзүмүн чокума чыгып, ошояктан кемелердин кетип атканын карап отурмак болдум. Ошол учурда менин оюм эле: мен атамы ушул тоонун чокусунан күтүп, аны сөзсүз өзүм тосуп алам дегем. Мен атамы апкелген кайыкты биринчи байкап, ага алыстан эле кол булгайм деп кыялдангам. Ал мени көрөт да, ал да мага кол булгайт. Анан мен анын алдынан тосуп чыгып, аны бекем-бекем ку- чактайм. Атамын төшү болсо ордендерге толо болот...

Ал эми кемелер болсо ошо маалда ачык деңизге узап кетип атты. Кетип бараткандардын аркасынан карап туруп мен ойго баттым: эми алар каякка барат, каерде жашайт, аларды эми ким батырат?... Бир маалда эле күтпөгөн жерден эң жаманы болуп кетти. Кайдан келгени белгисиз, учактар жетип келип эле, кемелерди талкалап баштады.

Алар улам бир тарабынан байкуш кемени карай атырылып, үстүнө бомба таштап, толкундарды асманды көздөй бийик көтөрүп, алардын алдында кибиреген кемени жутуп сала тургандай чайпап жатты. Мен чыңырып жибердим, ушунчалык ач чаңырык менен мен кеменин үстүндөгү адамдарды сактай ала тургансыдым. Ал эми учактар тынымсыз жардыра берди, кеме албууттанган толкундар- дын арасында алсыз чайпала берди, мен болсо чыңырып да, ыйлай да бердим, бирок аныман баары бир эчтеке өзгөргөн жок. Акырында мен тумшугун асманга бийик көтөрүп, жай чөгүп бараткан кемени көрдүм. Кеме адамдарды, алардын тагдырын, алардын үмүт менен кыялдарын өзү менен кошо акырын алып кетип жатты...

Коңгуроо чалынды, Марья Сергеевна унчукпай калды. Бирден- экиден мугалимдер сабактан кайта баштады эле, тез аранын ичин- де мугалимкана базардагыдай болуп жандана түштү. Расим муга- лимкананы базар менен салыштырчу, ошондо «Балалуу үй – базар, баласыз үй – мазар» деген макал эми «Мүдүрсүз мугалимкана – ба- зар, мүдүр менен – мазар» деп угулчу. Калиман эжеке мугалимка- нага кирери менен, мугалимдер бүт унчукпастан сыныптарына ша- шып жөнөчү да, ал аңгыраган бөлмөдө өзү жалгыз калчу. Муга- лимдердин андан корккону, ал барган жерден тигилердин туш та- рапка тарап кеткени Калиман эжекеге майдай жакчы. Муну ал сый деп кабыл алчу. Бирок мугалимдер аны асылбасын, какшыктаба- сын, мазактабасын, оюна келгенин оттобосун деп гана тарап кетчи. Көчөдөн мугалимге учураганда да, ал эч качан жөн эле учурашып коюп өтчү эмес, анын сөзсүз түрдө бир нерсени айтышы керек эле. Мунун баарын ал адамдарга камкордук, кайрымдуулук деп эсептечи да, өзүн өтө боорукер, тамашаны да жакшы түшүнгөн киши катары карачы. Анан ошол анын «боорукерлиги» менен «тамашакөйлүгү» ушундайча бир ишке ашып, мугалимдерди андан качып турганга

түртчү. Алар кээде гана, ошондо да кандайдыр бир тапшырмасы боюнча гана ага кайрылчы.

Мына эми дагы ал мугалимканага кирери менен мугалимдер күтүлгөндөй эле дүрбөп, эшикти карай умтулду. Ичинде Расим менен гана Марья Сергеевна калды. Расим Марья Сергеевнанын баянын аягына чейин угуп коёюн деп калды, беркинин болсо эртең менен сабагы жок болчу, ошондуктан ал мектепке дептерлерди текшерип, кызматташтары менен баарлашып отурганы, кимдир бирөөнө жардамы же кеңеши керек болуп калабы деген ойдо гана келчи.

– Расим агай, сиздин сыныбыңыз жокпу? – Калиман эжеке кабагын бүркөдү.

Расим акыйлашпайын деп турмак болду. Ал Марья Сергеевнаны күнөөлүү кишидей карап алды, тиги аны түшүнгөнсүп жылмайып койду.

– Айтайын дегеним, Расим агай, сиз азыр сыныптык саат өткөрөт турбайсызбы, а? – Калиман эжеке жадыбалды карап туруп айтты.

– Ооба, – деп жооп айтты Расим, тигинин азыр сыныбыңызга барайын деп суранарын сезип.

Ал өзү каршы деле эмес болчу, бирок тигил барса, сыныптык сааттын бузулганы дей бер, анткени окуучулар анын алдында кыйналып кысталып кетет. Расим болсо сыныптык сааттын максатына жараша окуучуларын тартынбай маектешсин, өз көз карашын тайманбай жактасын деп аракеттенчү.

– Бу саатты минеге арнайсыңар?

– Наама... элдик наама... Эл мурасына арналат.

– Ал мине деген сынып сааты? – дал ушундай суроо болмок. – Ириде тарбияны оңоп алып, анан наамага өтпөйсүңөрбү...

– Тарбиялык ишти мен күнүгө өтүп атам.

– Баары бир, – деп кагып койду Калиман эжеке. – Сиз ушу балдардын оюндагысындай эле кыла берет окшойсуз, Расим агай.

Расим унчукпай мугалимканадан чыгып кетти. Ал дайыма ушинтип көңүлүңдү бузуп турат. Сынып сааты деген мине? Ал бүгүнкү турмуштун эң кызыктырган маселелери тууралуу маектешүү, пикир алышуу. Окуучулардын калыптанышына, келечек кесибин тандоосуна, кулк-мүнөзүн, турмушка көз карашын, маданиятын өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү. Анан ошон үчүн балдардын баарын өзүң ойлогондой гана ойлондуруп, өзүң жактырганды гана жактыртуу сөзсүз керекпи? Дайыма эле окуучуларды сыныптагы маекке кыстап даярдап, бирөө акылдуусунуп окуучулардын «мунусу болбойт, тигиниси уруксат эмес» деген милдетин түшүндүрүп, насааттарды шатыратып айтып, калгандары аны милдеттүү түрдө угуп отурганы керекпи? Анан ошонун кесепети да: азыр балдар ата-энеси менен муга-

лимдердин чыныгы пайдалуу кеңештерине да дал ошондой мамиле кылат, алардын тилин албай, кайра тескери кабылдайт. Нак ошондо биз анан башыбызды да мыкчыйбыз, жаштарды да сындайбыз, а дейбиз, бу дейбиз, бирок эчтекени оңой албайбыз. Ушунун баары жанагы биздин өз оюбузду, өз көз карашыбызды таңуулаганыбыздан, жаңы заманды эске албай, баягы эле өзүбүздүн эски тарбиябызды, эски баалулуктарыбызды кармап тура бергенибизден. Жөнөкөй эле түшүнө турган жерде насааттын кереги мине?..

Чыдамсыздык менен аны күтүп отурган балдарды карай жөнөп, бир топ китепти колтуктаган Расим ушуну ойлонуп бара жатты. Анын бул сабагы жети мукам, кырк кыраат башкарган бир укмуш сабак болмокчу. Ушул жерден Расим дагы бир нерсени эстей койду. Эсинде, бир жолу Калиман эжеке апта бою ар кимге «Кыргыз көчү» күүсүн угузуп, мына «чыныгы элдик чыгарма» деп какшанган. Ошондо тогузунчу сыныптын бир окуучусу бул чыгарма элдики эмес, аны азыр аман-эсен эле жүргөн Кыдырназаров деген комузчу чыгарган деп койсо, мүдүр ошол замат аны кара тизмесине каттап алган. Окуучулардын бардыгы эле билип калды го, дагы бир жолу «Бактылуу болуу үчүн ар бир адамдын сүйүүсү...» деп кара тактада ак бор менен жазылып турганын көрө калып, эжеке дароо өчүргүлө деп айкырык салган. Ошондо Расим «Бактылуу болуу үчүн ар бир адамдын сүйүүсү мекенине арналышы керек!» деген жазууну баштап коюп, бир нерсеге алаксып, калтырып кеткенин түшүндүрүп отуруп, эжекени зорго жоошуткан.

Ал эшикке жакындап калганда, аны Калиман эжеке кууп жетти.

– Расим агай, коё туруңуз, – эжеке секелек кыздай чуркап алыптыр.

«Дагы бирдемесин баштаганы турат окшойт», – деп мурчуя түштү Расим.

– Расим агай, коё туруңузчу... Кирбей туруңуз. Надежда Ивановна сабагыңызды жылдырып берет, азыр болсо сиз милийсага жөнөңүз.

– Мине болуптур, кокуй? – деп чоочуп кетти Расим. – Ошончо ле шашылышпы?

– Алмановду милийса кармаптыр... Бердичи?.. Бошотуп келиш керек го дейм.

– Алманов Бердиби? Анын жашы жетелек да, аны минеге кармамак эле?

– Билбейм. Бирдеме болсо керек да, болбосо аны мине кылмак эле кармап. Барыңыз, түз эле милийсага жөнөңүз, – деди мүдүр. – Сынып саатын кийинчерээк өтөсүз...

(Уландысы кийинки санда)

Зарыл КАСЫМАЛИЕВ

1947-жылы Тоң районундагы Ак-Сай айылында малчынын үй-бүлөсүндө төрөлгөн. 1964-жылы Төрт-Күлдөгү мектеп-интернатты бүтүп, КМУнун филология факультетин сырттан окуган.

1964-жылдан бери басма сөз тармагында иштейт. Учурда областтык «Ысык-Көл кабарлары» газетасынын башкы редакторунун орун басары.

Поэзия

Ар кыл жылдын ырлары

Кез

*Батаар Күндүн кызарган жагы,
Кызыл көйнөк кыздардын чаңы.*

*Тоолорго окшоп төрөлгөн тоодон,
Булуттар жылбай адашты жолдон.*

*Шуулдаган бактар алсырап алдан,
Шутдуктуу дүйнө басылды аздан.*

2010-ж.

Жамгыр

*Жамгыр, жамгыр эч нерсеге ишин жок,
Өзүң келип, сага барган киши жок.
Шуулдап турам мен сага окшоп тынч албай,
Мен ойлогон жакшылыктын изи жок...*

*Толку, шуулда! Ташкын болуп жолуңдан,
Селге айлангын, сууга айлангын, бол, ылдам!
Чириги көп бул дүйнөнү тазартуу,
Келсе келээр, балким, сенин колуңдан.*

2012-ж.

Ширалжын

Жатгырын сезип дүйнөнүн,
Жаңыдан өсүп бараткам.
Сен да жаш, жашыл койноңуң,
Сезимге бир ой жараткан...

Ийилип жаркын сабагың,
Жанымда турдуң жете албай.
Кол сунуп сылап аядым,
Алдыңдан басып өтө албай.

Мен кеттим. Кайра күз келди,
Саргайтып белес гүлдөрүн.
Карасам, бирөө үзгөнбү,
Күбүлүп түшкөн бүрлөрүң.

Кап чиркин, тындай тагдырга,
Апкелген тезгил жел айдап.
Сени аяп, сүйүп, алдыңда
Күбүлдүм мен да жер жайнап.

2010-ж.

Жаштык

Шаңгыраган шамалы көп дүйнөнүн,
Шайыр достор арасында сүйлөдүм.
«Ала-тоолук эл үчүн!» – деп вино ичип,
Акындардан Есенинди сүйгөтүм.

Дүркүрөгөн дүйнөсүнө жаштыктын,
Дуң соодалап бир чындыкты калтырдым.
Кечте уктабай: «Ленин» – деп ыр жаздым,
Керегине жарасам деп калкымдын.

Ысык-Көлгө түшүп көлдү даңктадым,
Таң аткандай таза көйнөк таштадым.
Мен аз калгам Көлгө айланып кетүүгө,
Толкундай толкун болуп каштарым.

*Жалбырттаган жандүйнөсү бүтүндөй,
Жарк деп түшкөн чагылгандын күчүндөй.
Кайран жаштык – карарган кеч, капчыгай,
Кала берди каалаганын бүтүрбөй.*

Каркырадагы түн

*Кеч кифе бардым бу сапар,
Көп болуп үй-жай токтогон.
Малчынын күйгөн шаты да,
Малга окшойт шамды оттогон.*

*Айланган сайын жер шафы,
Түндүктөн карап ай жакты.
Айландым... жаздап башыма,
Аталаф өскөн аймакты.*

2008-ж.

Бикирттик тоосунун жанында

*Өттү го баштан түркүн күн,
Кырылып, кыргыз чачылган.
Элеси ушул Үркүндүн,
Эл сөөгү жатат ачылган...*

*Жүрөгүм сыздайт оорулуу,
Айласыз карайт жаш алып.
Кыргыздын кыргын доорубу,
Эмне үчүн анда жашадык?..*

*Бикирттик башы булуттуу,
Булуттар сөөккө окшошуп.
Кырылган биздин улутту,
Кыр менен көчөт жоктошуп.*

*Апалаф, байкуш бөбөктөр,
Арманда өлгөн экен да.*

*Буюрбай же бир бөлөк жер,
Буюрбай жалгыз Мекен да.*

*...Бикирттик башы булуттуу,
Булутуң сенин санаадаң.
Өзүңдү кыйын унутуу,
Кыргыз эл дале жарадар...*

2008-ж.

Тайыз - Көлгө

*Ысык-Көл дүйнө, толкуган түлдө,
Толкунуң сенин толкубай эле
Бир учат Айга, бир учат Күнгө.*

*Жердеген жээгин аталар Кыдык,
Гүл менен кошо тикен чөп өсөт,
Бул жерде гана бар окшоп чындык.*

*Болсо да айлым Тайыз-Көл, Тоңдон,
Тааныбайт балдар элейе карап,
Чалгысын тартып чарчаган бойдон.*

*Мына бул жерде жүрчү эле апам,
Кантейин эти, эсимден кетпейт,
Жүрөктү бир маал оорутуп алам.*

2010-ж.

Чагылган

(Журналист Көйкөл Айтбаевага)

*Жашасын жаз! Көкүрөк учкан каз,
Төрт тезгилден жалгыз сендей табылбас.
Көтөрүлүп көк чөп өсөт дүркүрөп,
Македонский, Тетиранга багынбас.*

*Жашасын жаз! Жер сыдырып учкандай,
Жердин шарын көркөм күчү булкандай.*

*Гүлдөр жерге ыргалышат шуулдап,
Көп бийкечтер титингиге чыккандай.*

*Жаздын көркү – жаңы дүйнө таңдагы,
Жаркын, сулуу жалгыз өскөн тал дагы.
Түндө жанган шат чыфрактай кайыңдар,
Түгөнбөгөн бул бир өмүр жаздагы.*

*Жашасын жаз! Жандүйнөнү толуктайт,
Жалгыр төгүп жаш бөбөктөр кочуштайт.
Дүйнө таза, өмүр таза, жер таза,
Жарк деп түшкөн чагылганга чаң жукпайт!*
2009-ж.

Мануу

*Ыр жазгын дейсиң жарыгым,
Ырлардан этне пайда бар?
Эзилип жазган ырларым,
Ак булут болуп айдалаар.*

*Жазгамын жаштык кезимде,
Жандүйнөт тыным албастан.
«Жаңы ырлар» деген циклде,
«Ленинчил жаш» баскан.*

*Таанымал болуп жалпыга,
Таасирдүү даңкка кез келип.
Колумду созгон алдыга,
Коюлат дегем эстелик.*

*Ойлосот эти, ал ырлар,
Жаштыктын экен кыялы.
Желге учкан өңдүү чатырлар,
Мезгилдин жууптур кыяны.*

*...Балким, ыр же мен өзгөрдүм,
Ушу азыр барбы себеби?
Уйкаштан турган сөздөрдүн,
Билбейтин кимге кереги.*

2001-ж.

*Проза***Топчугул
ШАЙДУЛЛАЕВА**

КЫЗЫЛ ӨРҮК

Базарда

Ийинине өрүк как салынган капты көтөрүп атасынан калбай басып келаткан секелек кыз болгону жети жашта, быйыл биринчи класска барат. Ал ийининин оор жүктөн талып, ооруганына карабай кадамын ыкчам койгонго аракет кылып жатты. Чекесинен эчак тер кеткен, тизеси калчылдай баштады, энтигип да калды. Бирок кадамын басаңдаткан жок. Антсе атасынан калып калат, бу чоң шаарда бир паста адашып кетсе болот. Үйдөн таң азанда чыгышкан, базарга дегдеген кыз эртең менен нанүштө да кылган эмес. Атасы базарга жөнөгөндө балдарын чанда гана өзү менен ээрчитет. Ал жалгыз барганды жакшы көрөт. Бу кыздын атасы жумасына бир ирет Исфара шаарына – тажик базарына жарым мүшөктөн көбүрөөк өрүк алып келип сатып үйгө эт-аш, чай-чамак, иши кылып бир жумага жетерлик кем-кетигин бүтүрүп кетип жүрөт. Кыздын атасы ушинтип жума сайын айлап, жылдап өмүрү өткөнчө каттады. Өрүк багы бу кишинин үй-бүлө, бала-чакасын өмүр бою бакты. Ушуга шүгүр, антпесе колхоздон айлык жок, кээде гана буудай берип койгону болбосо кайдагы пул. Ошон үчүн өрүк багын бу киши көзүнүн карегиндей сактап, убагында сугарып, түбүн жумшартып, баладай бапестеп асырады. Картайып, улам четинен карасан болуп кургаган өрүктөрү кышкысын буларга отун эле. Өрүкзарлыктар кышкысын көмүрдү чанда сатып алышат. Алардын өрүк отунунун табы Сүлүктүнүн көмүрүнөн кем калбайт. Бу кишинин өрүк багынан алган бир жылдык түшүмү бир чоң бөлмө кампасын бүтүндөй ээлейт. Бул кактарды үй-бүлөсү менен тик туруп 3 ай бою кургатышат. Өрүктүн бир

даанасын жерге калтырбай терип жыйнашып, аны камыштан, же тал чыбыктарынан жасалган чийлерге төгүп жайышат, кургаганча бир нече ирет ары-бери оодарып, баарын бирден колдон өткөрүшөт. Жаан-чачын болгондо өрүк жайылган чийлерди ары-бери көтөрүп корголоп эстери кетет, антпесе суу тийген өрүк капкара болуп калат. Дарагы кышкыга отун, мөмөсү жыл бою үй-бүлөсүн баккан өрүктөр бу кишиге атасынан мураска калган. Четинен картайып баратышат. Эми бул да балдарына бак калтырышы керек. Салт ошондой, милдет да ошондой. Былтыр өрүктөрүнүн эң мыкты деген сортунун данектерин жерге отургузган. Эми ошолору жайнап чыгып берсе, алардан көчөт өстүрүп, кыйылган өрүк дарактарынын ордуна тигиши зарыл.

Бул жолу ал базарга кызын ээрчитип алган, жөн ээрчитпей анын ийинине да кап көтөртүп койгон. Аны көргөн автобустагы айылдаштары деле таң калган жок. «Аа, Имарбайдын кызы бүгүн жаңы көйнөк кийип жасанат экен да», – деп эркелетип коюшту. Автобус ичинде өрүк салынган кабынын үстүнө тепейип отуруп алган кыз ансайын мулуңдайт. Бул айылда минтип өрүк көтөрүп Исфарага жөнөгөндөр арасында бала-чака көп. Балдар үйдө ата-энесине кем-карчын айта башташса эле, кимиси болсо аны аягына дейре укпай туруп: – Ме, кампадагы өрүктөн ал да сатып, кемиңди алып ал, – деп колуна ачкычты кармата коюшат. Бу киши да «атлес көйнөк кием» деген кызына ушинтип ачкычты кармата салган. Сүйүнүп кеткен кызы чуркап барып ушул өрүктөрдү салып көтөрүп алган. Ал быйыл мектепке барат, кыздардын баары ак фартуктун ичинен атлес көйнөк киебиз деп жатышат. Бу калсынбы. Атасы болсо адатынча көтөрүп жүргөн өрүгүнөн ашыкча жүк көтөргүсү келбейт, көтөрө да албайт. Атасы каптагы бардык өрүгүн сатса да үйдүн кем-карчынан көйнөккө акча артпайт.

Түн бою атлес көйнөк түшүнө кирип чыккан кыз таң атпай эрте турду. Ал буга чейин мындай көйнөк кийген эмес. Кызыл ала атлес көйнөкчөн өзүн элестетип, ушунчалык жагымдуу сезимден өзүн коёрго жер таппайт. Адатта апасы ага чыт-пыттан эле көйнөктөрдү өзү тигип кийгизип коёт, алардын гүлү да жок, кооз эмес. Ал кечинде камдап койгон каптагы өрүгүн ийинине коюп ары-бери көтөрүп көрдү. Үйдөн шар басып чыккан жүктүү кыз автобуска кирип баратканда гана бир аз кыйналды: тепкичке бутун коюп ичкериге ынтылганда ийининдеги өрүк аны артка тартып, жыгылып кетейин деди. Бирок артында турган атасы аны сүйөп калды, бирок капты алып коё алган жок. Анын өзүнүн артында да араң көтөрүп турган оор кап бар эле.

Апта сайын өрүк апкелип саткан кишини тажик соодагерлер жакшы тааныйт, анын өрүгү да таза, таттуу, өзү да жакшы, көп соода-

лашпайт, булар айткан баага бере берет. «Турганда эмне, кудай берекесин берсин» – бул кишинин болгон жашоо философиясы ушул. Картөшкө жыйнаса да, чөп жыйнаса да ушул сөзүн айта берет. Атасы менен кызынын өрүгүн бат эле сатып алышты. Атасы адатынча тажиктерден алган пулун эсептебей туруп көйнөгүнүн төш чөнтөгүнө салып койду. Анан оор жүктөн бошонгон атасы менен кызы жетелешип чүпүрөк базарга кирип кетишти. Колуна атлес кездемени кармап саткан чүмкөнө кийинген тажик аялдардын арасындагы ызы-чууда калды бул экөө. Алар жабалактап кыз менен атанын айласын кетиришти: «Меникин ал, меники жакшы» – дешип. Кыздын болсо түрлүү түстөгү жылтыраган атлестерди көрүп көзү жайнайт. Өмүрүндө мындай кооз кездемелерди көргөн эмес. Кайсынысын тандаарын билбейт. Бири-биринен жакшы. Атасы болсо батыраак ал дейт. Бул кездеме саткан базар ушундай түртүшмөй базар. Тажик аялдары милицияны көрө калса сатып жаткан кездемелерин бир заматта койнуна катып жылт беришет. Милиция кетээр менен жылтур-жултур маталарын улам биринен экинчисин четинен сууруп көрсөтүп, базар аралагандарды бура бастырбай сатканга аракет кылышат. Кыздын атасы бул жалаң аялдар чурулдаган базарга киргенди жаман көрчү. Заматта тажап кетти. Кызына ачуулана баштады:

– Алам деген атлесиңди албайсыңбы, ары-бери баса бербей! – Кыз атасынын мүнөзүн жакшы билчү, токтоосуз тандоо керек. – Муну, алам, – кыз кара жоолукту башына чүмкөй салган бою пакене аялдын чапанына катылып, билинер-билинбес чети чыгып турган башкалардан кызыл өңү көп атлести көрсөттү. Атасы ошол замат акчасын берүү үчүн көкүрөк чөнтөгүнө колун салды. Салды да өңү заматта кубарып кетти:

– Ой, даат! Пулумду уурдап кетишти! – Ой, найынсаптар, бу эмне кылганыңар! – Кыздын атасы жапайы үн менен бир бакырып алды дейсиз, базарды жарып кетти, аны баары карап калды. Бирок эч ким эч нерсе деген жок. Бул түртүшмө базарда чөнтөкчүлөр көп жүрөөрүн баары билет. Базар улана берди. Бир гана кыз селейди да калды, анын баятан берки кооз кездемелерге сонуркаган бактылуу жүзүн муңайым чалды. Кантип буту бүгүлүп жерге отуруп калганын сезген жок, атасындай бозала болгон кыз бүрүшүп отурган тейде ызадан чыдабай эчкирип ыйлап жиберди. Мунун баары атлес көйнөктүн айынан болсо да атасы кызына эч нерсе дебеди, тилдеген жок. Жөн гана өпкө-өпкөсүнө батпай ыйлап жаткан кызынын чачынан сылап: – Эч нерсе эмес кызым, биздин акчаны ким алса ошонун үйү күйсүн, ноомарт! Сен ыйлаба, эмки базарда келип сага атлес көйнөк алабыз, биздин өрүгүбүз көп да, кудай өрүккө береке берсин!» Орду-

нан сүйрөлө туруп атасын ээрчий баскан кыз атлес көйнөк киймек турсун, кездеме саткан тарапты көргүсү келбей калды.

Атасы менен кызы кол кармашып, куру кол, базарлыксыз үйгө кайтышты. Кыз болсо тааныбаган жат элде тамагына тирелген ыйды араң токтотуп келатты. Жолдон кимдир бирөө тааныштардан чыга калып: «Ии, кандайсың, көйнөк алдыңбы?» – деп койсо эле озондон ыйлап жибергенге даяр эле. Автобекетке келип, Баткенге кетчү автобуска отурганда айылдаштары бу атасы менен кызынын купкуу болуп бозоргон кебетесинен эле буларды базарда кисапыр тоногонун сезишти. Эч кимиси үн катпады. Суратпай эле булардын жол кире акысын төлөп коюшту.

«Гапкана»

Биз бала кезде кыштын узун түндөрү айылда эркектер чогулуп алып «гап» жешчү. «Гап» – «кеп» деген эле сөздүн баткен диалектисинде айтылганы. Гапка эркектер гана катышат. Гап жегендер кезектешип «гап салышат». Салганда кандай, ошол гапкана деп тандалып алынган үйгө бардык керектүүсүн көтөрүп келип паллоо басат. Ал паллоо жөнөкөй эмес, «хан төрө» паллоо болуш керек, башкача айтканда, таза куйрукту эритип, койдун этин кошуп девзире гүрүчкө басылат. 20–30 эркек кезектешип күн сайын кечинде ушундай паллоо жешет. Эртең менен казанда калып калган майга мастава даярдашат. Гапканага эркектер эртең мененки нанүштөгө да келишет. Ошол эркектердин аялдары, же бала-чакасы тамак жеш үчүн гапканага барышпайт. Бу майлуу паллоо жеп, жыттуу чай ичкен гапканада эркектер кандай кеп урду экен ошол жылдары билбеймин, бирок бир чындык – эч ким арак ичип мас болуп, урушуп, мушташмайлар жок эле. Азыркыдай кечкисин дүкөндү айланып, термелип ары-бери баскан аракеттерден айыл ал маалда алыс болчу. Дагы бир чындык, ошол 20–30 эркек-кошуналар, бирге иштегендер күн сайын бири-бири менен жолугушуп кеп салып, кеп жегенден тажабаганы. Ошол маалдагы аялдардын даргөйүнө, кең пейилине, эрин сыйлаган ыйманына тан берем. Аялдар топтолуп эс алчу эмес, топтолуп алып, паллоо хан төрө эмес, мындай паллоо да жешчү эмес. Кышкысын да тыным жок: жүн тытып, жип ийирип, килем, таар токуп дегеле жандарын өгөөлөгөнү өгөөлөгөн. Анан үй-бүлөдөгү ансыз да жетип жетпеген акчасынын бир бөлүгүн үнөмдөп жыйнап эринин гап салганына катып койчу. Ар бир зайып эринин башкалардан кем калбай гап салышы үчүн аракет кылган. Эри гап жегенге катышпай калса элден-журттан чыккандай болуп ошол үй-бүлө аялы баш болуп өздөрүн кем сезип калышат.

Менин атам да жыл сайын гапка катышат эле. Атамдын гап салчу күнү жакындаганда апамдын ага кантип даярданганы азыр да эсимде. Таң эртең камыр жууруп тандырга нан жабат, анан боорсок, каттама жасайт, кышка деп катылган вареньелердин мыктысын ачат, базарга барып куйрук май, эт, девзире гүрүч, кант-курстун түрүнөн алып келет, өзүнчө эле бир маанилүү окуяга айланчу. Анан ошол тапкан-ташынгандын баарын гапканага көтөрүп барып, кечки тамактын камын көрчү. Кеп салуу эркектердин гана жумушундай, аларга гана жарашчудай сезилчү. Мына ушул кеп салуу учурун айылдаштар күнүмдүк жаңылыктарды, балдары тууралуу, өткөн-кеткен окуяларды кеп салышып, тамаша сөздөрдү сүйлөшүп, дасторкон үстүндө, катын-баладан сырт эркекчесинен чер жазып, эс алуу деп билишчү.

Ушул гап жеген күндөрдүн биринде менин бир аяш атамдын колу палоого күйүп калган. Бул окуя айылда бир топ кеп-сөзгө алынган. Көрсө, гапканада палоо салынган табак ар бир үч кишиге бирден тартылат экен. Палоону ал мезгилде айылда баары колу менен жешчү. Менин аяш атам өзү толук, колу-буту тартайган узун киши болгон, көлөмүнө жарашабы, айтор, тамакты көп жечү дешет. Ал кишиге шерик болгон эки киши бир топ күн палоого тойбой калышат. Аяш атам узун манжалуу, күрөктөй болгон алаканын палоого матыра салып, эки-үч ирет алганда эле табакты теңинен азайтып, кыскасы, өзү эле жеп салчу экен. Акыры андан тажаган эки шериги план түзүшөт: «ысык палоо келгенде ал адатынча баарыбыздан биринчи озунуп колун матыра салат. Ошол маалда экөөлөп анын алаканын ысык палоого күч менен басабыз» – деп. Ошентипшет. Колу катуу күйгөн аяш атам үнү кудайга жетип кыйкырат, бирок беркилер басып тура берет. Гапканадагылар муну көрүп турса да эч кимиси эч нерсе дей алышпайт, мыйыгынан гана жылмайышат. Качан гана ал : «Болду, түшүндүм, палоону силерге калтырам!» дегенде гана бошотушат. Бирок очоктон жаңы эле чыккан ысык палоого аяш атамдын лапыйган алаканы жаман болуп күйүп калат. Күйүгү кыш чыкканда араң айыгат. Ал ошол бойдон гапканага да барбайт. Айылдыктар жанындагыларды ойлобой ортодогу тамактын көбүн жеп алган соргогун ушинтип жазалап койчу. Кийинки кышта эсимде жок ал аяш атам гап жегенге кошулдубу же жокпу.

«Чоңдор»

Биздин айылда бригад, деректир, доктур, уста, кампачы, китепканачы, почточу, дүкөнчү, завклуб деген айылдаштарым бар эле. Алардын өз ысымдары кандай экенин кийинки муун таптакыр билбей да калган. Анткени эл аларды өз ысымы менен айтпай аткарган кызматына карап айтышчу, бул аларга жеңил да, түшүнүктүү да эле,

анан калса айылда булардан башка «чоңдор» жок эле, калганынын баары жөнөкөй колхозчулар. Бу чоңдор баары тең дүйнөдөн өткөнчө кызматында иштешти. Эсимде, алардын бирин да эч ким бошоткон эмес, баары тең кызмат атасынан калгансып өмүр бою иштей беришчү. Ошон үчүн алардын ысымдарын бала-чака такыр билбей калышкан. Баарынан кызыгы алардын баары тең – почточу почточу болуп төрөлгөндөй, бригад бригад болуп төрөлгөндөй, алардан башка эч ким булардын кызматын аткара албачудай сезим калтырчу. Булардын ичинен эң таасирдүүсү, бийликке көбүрөөк ээси бригадир болчу. Ал жөнөкөй колхозчудан мындай турсун, дүкөнчүнү да, кампачыны да, эч кимисин калтырбай сөгөм десе сөгүп, чабам десе чаап да коёт эле. Анын минген аты, колундагы камчысы, корулдаган жоон жагымсыз үнү, тез ачууланган мүнөзү, бетинен каарын төгүп турган мансабы – мунун баары колхозчулардын жүрөгүнө көк таштай тийген. Кадырбек бригад өмүр бою бригад болуп иштеди, колхоз тарап жок болуп кеткенде, ошондо гана кызматынан бу да кетти. Бирок анын Кадырбек ысмы эбак өчкөн. Аны карысы да, жашы да эбак колхоз тарап кетсе да бригад дей беришти. Өлгөндө да «бригад өлдү» деп элге угузушту.

Мектеп деректири да өмүр бою деректир болду. Эсимде анын чандайган курсагы, капкара кочкул тарткан жүзү, пакене бою. Ал ушул келбети менен элдин эсинде калган. Курсагы томпойгон кичинекей балдарын алар «деректирим» деп эркелетчү. Көптөгөн арык-торук карпайым калк ичинде деректир ушинтип курсагы менен бөтөнчө бөлүнүп турчу.

Дүкөнчү да өлүп калганча дүкөнчү болду. Дүкөн кышкысын жан чыдагыс суук болчу. Асты бетон, үстү бетон, каптал дубалдары бетон муздак дүкөндө жөтөлүп жүрүп соода кылган дүкөнчү, өпкөсү ада болуп өлдү дешти. Жарыктык, өпкөсү ада болгончо эмне үчүн дүкөндө иштеп жүрдү десеңиз. Китепканачы Калча эже, мен сыйлаган Калча эже китепкана имаратын бузуп, аны жоюп салганча иштеди. Кесибин сүйүп иштеди. Керээли-кечке эл тынбай кирип-чыгып турган китепканада кабагым-кашым дебей жаркылдап сүйлөп, кимге болсо элпек мамиле жасап, сураган китебин берип, гезитин сунуп. Суусадым дегендерге чай берип, кыскасы, бир топ жумушту бир учурда өзү аткара берчү. Китепкананын ичиндеги сырдалбаган эски тактай полду улам жууп-тазалап, китептер деги эле чаң басып жатпайт. Окумалдар да көп эле. Ошол китепканага түшкөн жаңы китепти элден мурун мен окуйт элем. Муну Калча эже билет болчу. Китепканага түшкөн китептердин жаңысын айыл «чоңдоруна» эмес, эң оболу мага берчү. Мен болгону мектеп окуучусумун.

Кыскасы, бул эмне саясат экени белгисиз айыл «чоңдору» оңой менен алмашылбайт эле, же алар баары өз кызматын аябай жакшы билип, так аткарышканбы, же кадр деген таңсык беле ким билсин. Карапайым колхозчулар азыркылардай болуп алардын иштеринен кынтык таап, кызматынан кетирүүнү талап кылуу эмес, аларга каршы даап сөз кайтара алчу эмес. Тескерисинче, баарына тең ызаат, урмат менен мамиле жасалчу. Айрыкча жаш балалуу колхозчу аялдар доктурду жакшы көрүшчү. Түн болобу, күн болобу баары бир эле, кайсы маалда керек болсо доктурду издеп үйүнө бара беришчү. Ал да жок дебейт. Кайсы учур болсун кызматка даяр турган солдаттай эле.

Айылдын чок ортосундагы эски клуб, ага удаа жепирейе салынган утстакана, анан почто, китепкана, мектеп. Жолдун берки бетинде болсо колхоздун контору, кампасы, атканасы, чөпканасы, анан айылдагы жалгыз дүкөн жайгашкан эле. Чоңдордун баары ушул идарада турушчу. Айылдыктардын көргөн-баккан цивилизациясы да ушул жер. Майрам күндөрү карысы да, жашы да, бала-чакасы да ушул «идарага» келип жалгыз дүкөндү айланчыктап майрам тосушчу. Жалгыз дүкөн болгону менен анда колхозчулар сатып алганга мүмкүндүгү бар нерселер көп эле. Бул дүкөндө майрамдык таттуулардан баштап, кокус бирөө жарым каза болуп калса керек-телет деген каражаттар: кепиндик кездеме, күрүч, май, чай, кант өзүнчө запаста сакталып турчу. Өлүк койгон адамга жазып туруп баарын бере турушчу, ал адам акырындап төлөп карызынан кутулат. Айылда дүкөн ушинтип ажаат ачканы менен маанилүү эле. Дүкөнчү ушунусу менен кадырлуу эле.

Азыр ойлосом ошол маалда айылда «чоң» болуш бир чети абдан жеңил болгон экен. Кызматын ким берилип, жакшы аткарса, өзү тажамайынча иштей берген. Азыр айылга барсам жыл сайын мектеп деректири алмашат дешти, айыл өкмөтүн да жаңы шайланган депутаттар алып салабыз деп жатышыптыр, кыскасы, чоң болуп иштеш азыр бир топ кыйын. Эл чоңдорун андып эле турат дейт.

«Айран ичесиңерби?»

СССР маалында пландоо бир гана экономикада болгон. Азыркыдай үй-бүлөнү пландоо саясаты деген таптакыр жат көрүнүш эле. Аялдар төрөө мүмкүнчүлүгү бар курактын бардык мезгилинде төрөп түшүшкөн. Ошол эле учурда жумушка чыгып иштеген. Колхозчулар колхоз жумушуна, мугалимдер өз кызматына, айтор, мен бала багып жатам деп үйдө отурган аялды табуу чанда көрүнүш болчу. Мамлекет жарандарынын санын көбөйтүп, коомго адегенде 12 бала төрөгөндөргө «Баатыр эне» деген алтын жылдыздуу медаль менен

күбөлүк тапшырган. Кийин 12ден 10го түштү. 10 бала төрөгөн энелер «Баатыр эне» боло башташкан. Өткөн кылымдын 70-жылдарында СССРде, анын ичинде Кыргызстанда эң көп бала төрөлгөн. «Баатыр эне» деген наамга ар бир айылда кеминде 30–40тан эне татыктуу болот эле. Чоң айылдарда мындан эки, үч эсеге көп. Мындай наамга ээ энелер унааларда жүргөндө жеңилдик алган. Баатыр энелердин көбү ошол маалда өп-чап турмуш кечиргенине карабастан, бул сыйлыктар эч качан акчалай коштолгон эмес. Дегеле союз маалындагы мамлекеттик сыйлыктардын дээрлик баарысынын акчалай коштоосу жок болгон.

10 бала төрөп Мекен алдында чоң кызмат өтөгөн энелерге «Баатыр эне» сыйлыгын жергиликтүү бийликтин өкүлдөрү үйлөрүнө барып эле тапшырып койчу. Колунда барлар үйүнө дасторкон жайып, коюн союп шаан-шөкөтү менен бу жетекчилерди тосуп алышчу. Колунда жоктор кайдан. Биздин айылдык бир апа бул чоң сыйлыкка татыктуу болуп, «чоңдор» аны тапшырмакка үйүнө келишет. Аялы да, күйөөсү да колхозчу, көп балалуу, колунда жок. Үйүнө капыл-тапыл кирип келген «чоңдорду» көрүп Баатыр эне апкаарый түшөт. Анын колун кысып, төшүнө алтын жылдыздуу медалды тагып, келгендер жөнөй беришет. Ошондо байкуш Баатыр эне бул жогорку даражалуу меймандарга эмне сый көрсөтөөрүн билбей сыймаланып, анан чыгып бараткандардын артынан: «Айран ичесиңерби?» – деп кыйкырган экен. Эсимде жок, сыйлык тапшыргандар кайрылып кирип айран ичишкенби, жокпу билбеймин. Бирок ошол апанын өз аты өчүп көпкө чейин «айран ичесиңерби» аталып калган. Эми ошол окуяны «чоңдор» өздөрү айтып чыгып элге жайбаса ким билет эле. Саягы, «Баатыр эне» медалын үйүнө барып тапшырууну салтка айланткан чоңдор көптөрдүн чайынын даамын татып калып, бул аялдын үйүнө келгенде бир чайдөш чай ичпей кетип калгандарына осол болуп ушул сөздү таратып жиберешкен го.

Артисттер

Чөп чабык кызыган маалда Суу-Башы жайлоосуна көптөгөн колхозчулардын чатыр алачыктарынын ичинде бир боз үй дөң башына обочороок болуп тигилет эле. Аны штаб деп аташчу. Ал жерде жалаң чоңдор отурчу, уктачу, анан борбордон келгендер упономочундар, артисттер киришчү. Ошол боз үйдөн артист кийимдерин кийип кулпуруп чыга калышчу да жүк машиненин түшүрүлгөн бортун сахна жасап, ошого туруп алып ырдашчу. Эч кандай микрофону жок эле артисттер обон созгондо аска-тоолор жаңырып кетчү. Артисттер келген күн Суу-Башыда чоң майрам эле. Туш-тараптан ыр жаңырып,

орокчулардын түйшүк менен машакатка толгон күндөрү бир күн болсо да шаңга бөлөнүп кетчү. Кызыл-тазыл кооз кийинип ырдаган артисттерди орокчулар ушунчалык берилүү менен жакшы көрүп угушчу. Бирок эч кимиси алардын жанына жолой алышчу эмес. Артисттер менен чоңдор гана сүйлөшүшкөн. Анан алар кеткенден кийин кечкисин ошолорду туурап, өздөрү экиге бөлүнүп, ал өйүз менен бул өйүз жарышып ырдашат эле.

*Жакырдыктан элимди кыйналышкан
Өмүр гүлүн соолутуп кыйдырышкан.
Ленин сактап калбаса колун сунуп
Жашайт белең ушунча Кыргызстан...*

Бул ырды орокчу аялдардын бири калбай ырдашат эле.

Апам баш болуп аялдар хор менен ырдаган ырдан ушул төрт сап эсимде калыптыр. Бул эки бригад ырчы аялдардын кимиси жеңип, кимиси жеңилгени эсимде жок, түн жарымга чейин алар алым-сабак ырдай беришчү. Биз, балдар, алачыкта жатып уктап калып, бир маалда ойгонсок да штаб тараптан ырлар жаңырып, аларды коштогон эркектердин кыйкырыгы угулуп жаткан болот. Көрсө, алыстан артисттер келип ырдап, өнөрлөрүн көрсөтүп, орокчу кыз-келиндердин көкүрөгүн ойготуп, жүрөгүн козгоп кетчү экен. Ошол күнү каардуу бригадтар да жумшарып калабы, айтор, орокчуларды тыйган эч ким болбойт эле. Түштө артисттер баштаган ыр кечкисин орокчулар менен уланып таңга маал барып токточу. Ошондогу үндөр, деги койчу, айрыкча аялдар бир бугун чыгарып алышчу. Эртеси орокчулар бары көңүлдүү, жашарып кеткендей сезилчү. Аялдар арасында чын эле артисттерден кем калбаган ырчылар бар эле. Менин апам эле ооз комуз менен не деген гана күүлөрдү ойнойт эле, кимиси ырдайм десе, ошонусун коштоп бергеничи, а өзүнүн ырдаганычы!

*Асыл бир тукум мингеним,
Салкын төр жайлоо жүргөнүм.
Санаамдан такыр чыкпадың сен
Сагындым келчи сүйгөнүм...*

Кийин ойлосом, көп армандын бири апамдын ырчы болбой калганы экен. Апам ырдап, күү чертип, таптап-баптап сүйлөгөн, өңкелбеттүү аялзаты эле, сахнанын эле адамы болчу. Бирок бир да жолу сахнага чыгып ырдаган эмес. Анын үнүн Суу-Башынын тоолору, Кара-Булактын талаалары гана укту, жанында жүрүп орок оргон колхозчулар укту. Апам көп жыл оору азабын тартып, кыйналып

төшөктө жатып көз жумганда, ичибиз ачышып, апам өмүр бою кара иште эзилип жүргөнчө артист болсо эмне, кызыл-тазыл кооз кийимдерди кийип алып көбүрөөк ырдаса, көбүрөөк жашайт беле, көңүлү көтөрүңкү болуп мындай илдетке кабылбайт беле деген арман баарыбыздын жүрөгүбүздү канатты.

Пирим

Пирим-молдо. Бул кишинин азан чакырып коюлган ысмы ким экенин айылда эсептелүү гана адамдар билчү. Бирок атынан эч ким атачу эмес. «Пирим» кимиси болсо да ушинтип гана кайрылышчу. Аны менен аялдар эч кимиси кол алышып учурашчу эмес, учурашканда ага жакындап, анын кийиминин четине колун тийгизип, анан анын кийимине тийген өзүнүн колунун учун өзү өөп койчу. Анын байбичеси менен да ушинтип учурашышчу. Ал киши чын эле айылдыктардын пири экен азыр ойлосом. Союз учурунда динге катуу тыюу салынган маалда ушул пирим ыслам баалуулуктарын акырындан билдирбей, көчөгө чыгып дават айтпай, чоң, кооз мечит салбай, шөлбүрөп-салбыраган кийимдерди кийбей, сакал-мурутун өстүрбөй эле айылдыктар арасына ушунчалык жайылтып, кадырын көтөргөн экен. Эл чогулган жерде эч кимге сөз бербей бакылдап сүйлөп, акыл айтып баш оорутчу да эмес. Кемчилигинди айтып наалып-накшыбайт эле, дегеле мораль окуганын көргөн эмесмин. Айылдыктардын айтуусу боюнча бул киши биздин айылга өткөн кылымдын 50-жылдарынын аягында келип жайгашкан экен. Бир нече бир туугандар Баткендин айылдарына бөлүнүп-бөлүнүп отурукташыптыр. Тоонун элине ыслам баалуулуктарын жайылтам деген миссия менен келген бу киши союз учурунда да элдин терең урмат-сыйына ээ болуп жүрдү. Канчалык динди, ысламды кодулаган менен биздин айылдагы чоңдор да бул кишиге негедир даай алышчу эмес. Азыр ойлосом Пиримдин мындай өтө абройлуу бийлиги анын билиминде, адамдык сапаттарында жана жүрүм-турумунда экен. Сылык, бой көтөрбөгөн, үйүнө келген кимди болсо да жакшы кабыл алып, окуп дем салып берип жөнөтчү. Ушак сүйлөө, айылдыктардын көрсөткөн сый-урматына көөп кетүү, өзүн элден башкача сезүү бу Пирим молдодо дегеле болгон эмес. Ар бир оозунан чыккан сөзү жүйөлүү, негизгиси бул кишиге келгендер шыпаа тапчу. Наристелер ыйлап, чыргоолонуп калса да көтөрүп келишчү, молдонун бир деми менен ыйлаган балдар сооронуп калчу. Табы качкандар, бир түйшүккө, ташпишке малынгандар ушул кишиден дабаа издеп келишчү.

Көпчүлүктөй эле жашап, салган тамы, жеген-ичкени, кийген кийими элден өзгөчө эмес. Күн санап убай-чубай келген адамдардан мага мынча бер деп дубасын саткан эмес. Чынында касиети бар киши эле, бирок ал ошонустан байлык да топтогон жок, айылдыктар катарында эле жашады, айылдыктардан айырмаланбаган тиричилик кечирди. Баламды окуп кой деп аялдар тандырга жабылган эки нанын да көтөрүп бара беришчү. Эч нерсе таппай калыпса чоң каналдан эки челек суу көтөрүп барып, эшигине чачып дем салдырып алышат эле.

Дегеле бул пирим-молдону айылдыктар көпчүлүк арасынан аз көрүшөт эле. Буга сыйынгандар анын үйүнө барышчу. Келгендерди дем салып, окуп гана коёт эле. Күн сайын дарбазасынын алдында бирин-экин машине сөзсүз турат. Айылдыктар аны ак сөөк, ыйыктардын тукумунан дешчү. Кийин эс тартып, борбордон билим алып, аркы-беркини аңдагандан кийин пирим жыйырманчы кылымдын башында биздин өрөөнгө Аравиядан келген ыслам миссионерлеринин тукуму деп укканым бар.

Кийингени таза, жарашыктуу, жүзүнөн нур төгүлүп турган, кыймылы шайдоот бул киши токсондон ашып, жүзгө таяп, өткөн жылы каза болду. Сөөк койгонго Баткен аймагынын эли көчүп эле келди дешти. Көчө-көйгө эл батпай, эл батса машине батпай, өзгөчө сый-урмат менен жерге берилиптир.

Эл эмне мынча тегиз бул Пиримди жакшы көрөт, сыйлайт? Мунун касиети эмнеде?

Тиши ооругандар да, ичи ооругандар да шыпаа издеп келе берчү. Бала-чака жыгылып, эстен танып калса да, керосин ичип алса да тез жардамга телефон чалбай Пиримге чуркашаар эле. Айылдыктардын өзүнө болгон мындай чоң ишенимди, үмүттү акташ үчүн Пирим үч уулун медицина институтунан окутуп, бирин терапевт, экинчисин хирург, үчүнчүсүн тиш доктур кесиптерине эгедер кылды. Эми чындап эл керегине жарагыла деди балдарын. Улуу-кичүүдөн, бай менен кедейден бирдей кадыр-барк күткөн бу касиеттүү адам балдарын да мыкты тарбиялады. Айылдагы бир жери кылт этпеген баары ордунда турган үлгүлүү үй-бүлө ушулар эле.

Азыр чыныгы мусулманмын деп өзүн ойлогондор сөзсүз ажыга барганга аракет кылууда, бул киши ажыга да барган эмес, ысламды минтип-антип тутунгула деп элдин кулагынын кужурун да алган эмес, башына жоолук салбагандарды жаман көрүп тилдеген да эмес. Пирим пенделик кемчиликтердин баарынан өөдө турган экен. Бирөөдөн капа болуп, же бирөөнүн кемчилигин бетине айтып, адамдар тууралуу аркы-терки сөздөрдү сүйлөбөгөн.

Көрсө, анын ысламды тутунуусу такыр башка эле. Ал өзүнүн аза боюна баалуулуктун баарын сиңирип, анысын пенделик жашоосунда

жүзөгө ашырган инсан экен. Бирди сүйлөп, өзү башканы жасаган идеологдордон эмес. Анын касиети да, кадыры да, ыйыктыгы да ушунда болгон. Ал элди тартипке чакырып, өзүнүн таасиринен пайдаланып аларга ачык жол башчы болоюн деген ойдон алыс эле. Бирок эл көөдөнү, көкүрөгү менен бул кишини пир тутуп, артынан ээрчип, койгон кадамын өпкөнгө даяр эле. Өзүнүн деми менен, дубасы менен канчалаган кишинин сообуна калды. Азыркы тил менен айтканда депрессияга кабылган канчанын рухун көтөрүп, жашоого үмүтүн жандырды. Кайгыдан кайышкандын дабаасын ысламдын баалуулуктарынан таап берип, өбөк-жөлөк болду. Пенде деген пенде, ага ушунун баары керек экен. Деги пирим аз, анан саз сүйлөйт эле. Адамдарга кайрылганда да эркектердин ысмына «бай» дегенди, аялдарга «бүбү» дегенди кошуп айтчу.

Айылдыктардын рухий тиреги, таянычы, кысталышта жол таап берген жарыгы болуп биздин айылда пирим-Тагахан Акматов 60 жылга жакын кызмат өтөдү.

Ал өзүнүн дубасы, деми менен гана кудайды элдин жүрөгүнө уютпастан, өзүнүн ар бир койгон кадамы, кеби, баскан-турганы, өзүн алып жүргөнү, калайык-калкка текши мамиле кылганы менен да элди өзүнө тарткан экен. Анын үйүнө айылдыктар эле эмес, күн сайын башка жактан келгендердин да аягы үзүлчү эмес. Пирим сөздүн түз маанисинде эле элге пир болгон экен. Шайлоолордо, бийлик талашкандар эл арасында өтө таасирдүү бул адамды өз пайдама колдоном дегендерге да бу киши пенделик кылып аларды ээрчиген жок. Белектерин көтөрүп, дем салганынын акысын өтө мол берип канчалык жагынышса да, алардын бирин колдоп койгула деп, кызматын кылган жок. Абийирин акчага сатпаган ушундай аруу, пакиза киши болгон экен. Адамдык бийик сапаттардын, билимдин, касиеттин алдында мамлекеттик система да, идеология да ийилет экен. Мына ушул атеизмди даңазалаган советтик идеологиянын гүлдөп турган убагында да советтик кызматкерлерден тарта жөнөкөй колхозчуларга чейин Пиримге сыйынганы келишчү. Ал болсо күндүзү кудай жок деп какшап сүйлөп, кечкисин түн жамынып дем салып бер деп келген «чоңдорго» да наалып, насаат айтып отурбай өз кызматын аткарып, алардын көкүрөгүнө да кудайдын жарыгын салып койчу.

Бактыгүл СЕЙИТБЕКОВА

1963-жылы Токтогул районунун Көдүл айылында туулган. Семетейчи Сейдана энинин кенже кызы. Чүй университетин бүтүргөн. 1984-жылдан тартып, ММКларда ырлары үзгүлтүксүз жарык көрүп келет.

«Кубаныч», «Шамшыкал», «Кавказ кайрыктары», «Семетейчи Сейдана», «Сирендер гүлдөгөн маалда», «Абийир соту» ж.б. китептердин автору. Учурда чыгармаларынын 3 томдугу жарык көрүп алдында турат.

Таланттуу калемгерди 50 жылдыгы менен куттук айтып, аманчылыгын тилейбиз.

Поэзия

*Таарынарсыз кат жазбайт – деп,
Билгизбейт деп дайынын.
Чарчабастан жазгым келген
Менин барбы жазыгым.*

*Жолдор узак, кайчы дагы
Биз бирикпес күндөр бар.
Экөөбүзгө болсо жакшы
Бирөөгө оор күндөр ал.*

*Сиз сүйүнгөн ал сөздөргө,
Бирөөлөр бар күйүнгөн.
Кайгы тартып жашын төгө
Ачуусунан түйүлгөн.*

*Күнөө сындуу кечиримсиз
Жакпас иштей кудайга.
Жаза албайтын кечириңиз,
Жазгым келип турса да.*

*Өң өзгөрүп мезгил күчүн көрсөткөн,
Күтүүлөрдөн кундуз чачтар кубарып,
Ошол жаздай, ошол жылкы көктөтдөй,
Гүл талаада баса албадык кубанып.
Жалын курак, жаштык күндөр тез өткөн,
Жана албай ошол жаздай турабыз.*

Гүлдөр дале баягыдай жайнашат,
Алоололот кызгалдактар өрт болуп,
Адырлар да өзгөрбөгөн жатышат,
Көгүш гүлдөр саймалаган көрк толуп.
Бизде гана өзгөрүүлөр көп экен
Бирге издеп, ал жылдарды жоктодук.

* * *

Ыйлагандай менин жүрөгүм.
Астан дагы бүгүн ыйлады.
Булуттар жаап бетин көрсөтпөй,
Үн чыгарбай ыйлап турганы.

Үнсүз төгүп турду көз жашын,
Чагылгандын доошу угулбай.
Ушул кечте алыс узадым,
Тагдыр берген жолуп ушундай.

Жамгырлуу кеч мени узаткан
Кытбатылды катып койнуна.
Сездик бекен менин кайгылды,
Ыйладыңбы менин ордума.

Мен сагынган, мен эңсеген картина

Мен сагынган картина ушул кечте,
Мен эңсеген картина ушул кечте
Жашыл бакты аралап басып жүрдүм,
Жазгы жамгыр эленип турган кезде.

Бийлигине баш ийдим сезимдердин,
Сүйүүнү ким жараткан аты улук.
Жашыл килем жатынган апрелдин
Жамгырына чачтарым калды жуулуп.

Мен сагынган картина самап күткөн,
Жазгы жамгыр, жашыл бак тунук көлдөр,

*Мен эңсеген картина сүйүү төккөн,
Мээрим чачкан мен сүйгөн сулуу көздөр.*

*Жакын эле жанымда турса дагы,
Чагылышып каректер каректерге.
Сагынычым жүрөктө жазылбады
Самолетто жол алдым алыс жерге.*

*Сүйүү толгон жүрөгүм тилеп барат,
Муңайбасын мен сүйгөн сулуу көздөр.
Узатышты дарактар жашылданган
Узатышты жасалта жашыл көлдөр.*

** * **

*Бизге тагдыр бир жолду буйрубаган,
Жүрөк толуп турса да сүйүүлөргө.
Бириктирсе бир жолдор азга гана
Айры жолдор алпарат үйбүзгө.*

*Сагынуу да алыстан кандай бакыт.
Сагынаарың бары өзү кандай жакшы.
Биздин жолдор болсо да учу айрылыш,
Бир сезим бар сагынтып издеп тапчу.
Бизге тагдыр бир жолду буйрубаган.*

*Гүлдөгөн эс алуучу ал жайыңа,
Эзилип бышып турган кожогаттар.
Чакырдың колум бошоп баралбадым,
Кымбатым түшүн мени, ачууланбай.*

*Чынында баргым келген эс алмактын,
Арыктын бүтпөс ырын уккум келген.
Анан да күн кеткенде уктаганы,
Жапжашыл адырларга чыккым келген.*

*Сен үчүн сайфайт деген түркүн куштун,
Таң эртең тукам күүсүн тыңшамактын.
Ал түнгө чейин ырдап тил безешкен,
Булбулдун ырын угуп жыргатактын.*

А бирок бара албай күттүрдүмбү,
Самоорун кайнап билет күткөнүңдү.
Келээрки дем алышта сөзсүз барам,
Кечирчи, ачууланбай сүйгөнүңдү.

Илек – илек

Жапжалгыз түгөйү жок илек-илек.
Турунтур көл жээгинде көлдү тиктеп.
Адашып калганбы дейм өз тобунан,
Аярлап айланадан жубун издейт.

Телтирип тиктесе да тиги жээкти.
Түгөйү көрүнбөдү үн бербеди.
Адашкан ушул жерден түгөйүнөн
Акыры издеп өзү келет деди.

Аңгыча тайда жалгыр себеледи.
Апрель кооздоп турат тербелди.
Суу болуп илек-илек үшүп турду
Кеткиси келбей тиктеп дале көлдү.

Аядым ушул кушту жалгыз жүргөн.
Анкелип бергим келди сатып түгөй.
Жет болуп жырткычтарга калбаса экен
Жол тосуп жүргөнүндө үтүт үзбөй.

Муздагы Азас көлүнө

Азас көлү күбөсүндөй тарыхтын
Көп күндөрдү сенде жүрүп карыттым.
Мөлтүрөгөн бир ажайып көл экен,
Көлү болгон дешет кыргыз Азыктын.

Аз уруусу текендеген илгери
Калган дешет Барсбек ата издери.
Энесайды ээлеп турган кыргыздар
Эн калаарын Азас көлүн билбеди.

*Кыргыз көлү тунуп жатат мелтирен,
Кыргыздарын күткөн өңдүү энсирен.
Ажайып жер тоо бермети чалкыган
Ак балыктар туйлап көккө серпилет.*

*Жээктери түркүн гүлгө оронгон,
Жашыл шибер жыпар чачат оролгон.
Көлдүн бетин күзгү кылган тоолору
Көл түспөлдүү астан нурга боёнгон.*

*Бабаларым жайлап өскөн асыл көл.
Барсбек ата байырлаган жашыл төр.
Аз уруусу аздектеген бир кезде
Аз элинин арзуусундай атыр көл.*

Жалгыздыгым жакшы эле го оорубай

*Жалгыздыгым жакшы эле го оорубай,
Жаңылыштык кетирээриң ким билген.
Кайтпайм дегем сүйүү деген ооруга,
Карайлаган кечте калып жандүйнөм.*

*Көздөрүңдү сагындым деп канча ирет
Сөздөрүңдү айта бердиң сулуулап.
Сени гана сүйөт дедиң дирилдеп,
Жакшы сөздөр кандай жакшы угулат.*

*Мен ишенгем, кылбат, асыл сөздөргө,
Кайтып келгем жоготкон бир жазыма.
Кайтып келгем кайталангыс күндөргө,
Кайтып келгем аруу, таза назыма.*

*Жетишеттир мени азапка салбагын.
Жолдош кылба кайра дагы күтүүнү.
Өкүндүрөт сактай албай калганың
Өзүң үчүн сактап келген сүйүүнү.*

АЗИМКАН МАДЕЛИЕВ

1941-жылы Сокулук районунун Орок айыл округунун Жал айылында төрөлгөн. 1986–1992-жылдары Жусуп Баласагын атындагы Улуттук университетинин журналистика бөлүмүн аяктаган. Балдар жазуучусу. «Учкун», «Мендей бол», «Ак бантик» китептеринин автору.

2008-жылы Президенттик Мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссиясы жарыялаган «Кубан бөбөк» аттуу китебинде балдар үчүн ырлары жарыяланган.

Проза

ТУРМУШ ЫРГАГЫ

(Повесть)

Чакыруу кагазы

... Күн күркүрөп, чагылган чартылдап жүрөк үшүн алып, «тарс» деп жер дүңгүрөтүп үнү тээ алыска-алыска тенип барып жок болот. Мен табияттын дал ошондой татаал күнүн терезеден тиктеп турам. Алыш-алыштардан эле эмес, тим эле түз жерлерден да суу жүрүп кетти. Апамдын жаңы эле жайган тезегин кошо агызып барат. Мен коркконумдан атамдын ичигин чүмкөнүп төргө куладым. Апам меште күйкөлөктөп бир нерселер менен алек. Атам эмиле ала кирген таягын жонуп мештин оозунда олтурат.

Эшик тарс-тарс кагылып, сырттан Осмонаалы катчы кирип келди. Колундагы уй тилиндей кагазды атама сунуп: «Ме, сага да аскерге чакырык келиптир» – деди да тез эле чыгып кетти. Кагаз атамдын колунан түшүп, эшиктен кирген шамалга желбиреп жерде жатты. Апам: «Чакыруу» – деп, тилин жутуп алгандай үн-сөзсүз атамды тиктеп калды.

Мен эч нерсеге деле түшүнбөй, ичиктин ичине башымды каткан бойдон уктап кеттим. Көрсө, атамды согушка чакырган чакырык кагазы тура...

Үзаттуу

... Айылдын чок ортосундагы колхоз кеңсесине элдер быкпырдай жайнаган. Башкарма Карагул элден башкача кийим кийинген адамдын жанында чогулуш ачып, сөздү ошол чоочун кийимчен кишиге узатты. Аңгыча кеңсе жанында зым карагайга илинген радиодон: «Москва сүйлөйт, Москва сүйлөйт, Москва сүйлөйт! Бүгүн, 1941-жылдын 22-июнунда фашисттер биздин СССРге кол салды. Согуш башталды. Ошолорго каршы туралы» деген жоон жана бийик доош угулду. Кийин билсем, ошол денени дүркүрөткөн үн Левитандын үнү экен.

Мен жана менин жолдош балдарым жанагы чоочун адамды жакын арадан барып көрүү үчүн эл арасынан, калың камышты аралап өткөнсүп өтүп барабыз. Жылаңайлак буттарыбызды чоңдор кээде былчырата тепсешет. Ага да кайылбыз.

Чогулуш көпкө деле болгон жок. Алиги чоочун адамдар биздин айылдын азаматтарын үч ат чегилген ирдибан арабага чөп салып, анын үстүнө олтургузуп алып жөнөп баратышты. Ошондо атамдар: «Кош бол, тууган жер! Кош болгула, тууган эл! Аманчылык болсо кайтып келээрбиз!» – деп кол булгаласа, жарданган карылар, айыл эли:

– Кош болгула, жеңиш менен кайткыла! – деген ак тилек, ак баталарын айтып жатышты.

Мен элдин ичинен апамды издейм. Бир оокумда шолоктоп ыйлаган аялдардын арасынан:

– Асылым, аман барып, аман кел, сени кудайга тапшырдым! – деп боздогон апамдын үнүн уктум. Кантип жеткенимди билбейм, апамдын кучагына жыгылдым. Мени кучактап алса да ыйын токтотпой айыл адамдары кетип бараткан арабаны ээрчий басат. Ошондо апамдын жетегинен бошоно калып ар дайым чачымды алуучу Сыдык деген чоң атамдан:

– Чоң ата! Согуш деген эмне? – деп сурам:

– Ок, бас жаагыңды! Согуш соолсун. Согуш эмес, жардамга кетишти. Бала кишиге анын кереги не, – деп кагып койду. Атам ошол мен биринчи ууккан түшүнүксүз сөз – «согушка» кетти...

Кусалык

... Кыш келди. Кыш быйыл өтө суук болду. Ошол согушка кеткендерден үч бурчтук тумарча каттар келет, айылдагы Осмоналы катчынын жаны тынбайт. Мурда атам мени эзилип эркелетпесе деле

эмнегедир атамдын жытын сагына баштадым. Үйдө эртели-кеч апам экөөбүз эле калдык.

Атамды эстейм. Бир күнү атам келатканы элестеп, чуркап чоң жолго чыктым. Чаңдын калыңдыгын айтпа. Чалынып, жер боортоктоп барып жыгылдым. Чаң үстүмдөн уюлгуп калды. Бир, эки, үч... – деп баскан кадам мага жакындап келип: – Оо, азамат, чоңоюп калган турбайсыңбы. Апаңа жардам берип жатасыңбы? – дейт. Мен энтиге жанагы жыгылган жеримден башымды акырын өйдө көтөрүп бутун, анан тизесин, анан андан жогору узун шинелин, анан андагы курчалган өзүм кызыкчу төрт эли куруна көз жүгүртөм.

– Тур, тура гой, чоң жигит да жер боортоктоп жатабы, – деп өйдө көтөргөндө көзүм ачылаар замат ошол киши атам болбой калганына ызаланып ыйлап жибердим.

– Ох, чын эле атам болуп калсачы ээ. – Апама учуп жетип кандай гана мактанат элем, – деп да ойлогонго үлгүрдүм. Ал мени тургузуп жаткан адам да чын эле согуштан кайтып келаткан биздин коңшу айылыбыз Арчалыктан экен. Чөнтөгүнөн бир тоголок нават алып берди. Ох, ошондогу сүйүнгөнүм ай...

Кеч күз. Кечээ бригадир Күмүшай атчан келип терезени тыкылдатып, апам чыкканда сен атчы болосуң, эртең кечтен баштап ат сарайга баргын деп кеткен. Өткөн чогулушта, айылда бригадир болгонго да оңдуу эркектер калбай ушул Күмүшайды шайлашкан. Ал чогулушка апамды ээрчип мен да барганмын. Ошондон улам Күмүшайды билем. Ал кезде бригадир айтты дегиче болду, мыйзам болчу. Апам ошентип ат баккыч болуп калды. Кечинде мени ээрчите барат. Өзү кийе келген атамдын чепкенине ороп мени бурчтагы кашектин үстүнө олтургузат да, аттарга чөп салат, алардын астын тазалайт. Мен болсо аттардын кертилдете чөп чайнагандарын, окурунуп бышкыргандарын, кай бирде кишенешип тебишкендерин угуп үргүлөп жата берем. Кайра ойгоном. Эшиктен төкөр чал Намырбек кирет. Анын жумушу аттардын каамыт-жүгөндөрүн тигүү. Намырбек кирип келатканда эле:

– Оо, азамат, ат кайтарганга дагы келдиңби? Кайтар, уктаба. Кийин алдагы апаңдын сени баккан эмгегин унутпа, – дейт. Мен үшүсөм да бир калыпта жата берем. Алыстан арсылдаган иттердин үнү, аттардын тынымсыз кертилдете чөп чайнаганы кулагыма угула берип көшүп кетем. Атам кирет түшүмө. Атамды сагындым...

Жаз келди

... Жаз жарышы башталды. Кечээги алчактаган аттардын моюндарынан каамыт түшпөй күнү да, түнү да жер айдоодо. Түндүн көркүн чыгарып ай жарыгында алтыбакан тепчү улан-кыздар да жок. Айыл суз, айыл көрксүз. Баары жумушта. Табияттын да, адамдардын да пейили чөгүңкү. Ат сүйрөгөн бир тиш сокону апам алы жетпей ийрелеңдетип бороз салат. Мени чокчойтуп ат үстүнө мингизип койгон. «Чу» – деп теминген болом. Мени аттар деле тоотпойт. «Оңго тарт, солго тарт, алдагы бороздон чыгарбай атыңды түз алып жүр» – деп апам кыйкырат. Оңго тарткан болом, аттар баш бербейт, ыйлайм. Менин ыйымды, апамдын ошол кездеги өлө чарчап кыйналганын ким көрүп туруптур. Ошентип апам жедеп жүрбөй калганда токтойбуз. Түндүн бир оокуму болсо да аттардын бирин минип, бирин жетелеп ат сарайга жеткирем. Атчы Бейшен төкөр кабыл алат. Күндө ушул көрүнүш. Жер айдоо, дан себүү маалы өтүп баратат. Эки, үч аксакал моюндарына куржун илип алып уучтары менен дан чачат...

Ооба, быйыл дан сонун чыкты, бирок жерлердин көбү айдалбай жайдак калды. Айдаганга кол жетпеди. Ох, ошондогу оор күндөр ай!..

А-бу дегиче жаз, жай өтүп, күркүрөгөн күз кирип келди. Кызкелиндер, апамдар, ишке жарамдуу кемпир-чалдар түнкүсүн айдын жарыгында орок менен буудай орушат. Баары тизилип алып каптап оруп киргенде, тим эле артында боолор талаадагы жайылган койлордой жайнап калат. Ошондо аскерге кеткен жолдошторун эскерип кайсыл бир келиндер обон салганда сыдырым соккон абага калкып, анан барып тынч терebelге сиңип кетет...

*...Санаага терең чөгөмүн,
Тал-талдап чачым өрөмүн.
Жеңиштүң кайткан жүзүңдү,
Ардагым качан көрөмүн.*

*Бул дүйнө сенсиз мупмуздак,
Бороондуу муздак кар экен.
Кучакка кучак айкашып,
Көрүшчү күнүм бар бекен?*

*Көйнөгүм мага тар экен,
Күйүтүм менин зар экен.
Жеңиштүң келген өзүңдү,
Тойлочу күнүм бар бекен?!*

Ооф, тилегиңерден кагылайындар ай! Оңбогон фашисттер оңбосунчу! Эки жашты айырып, боздоткон өздөрү боздоп калсынчы дешип бержакта боолук даярдап жаткан энелер да өксүп, жашып кетишет...

Кеч күз

Айылдан четкерээк дөңсөөдө кызыл кырман. Узунунан салынган бойро бастырма. Үстү да чырпык салынып чөп менен жабылган.

Боо-боо буудайларды аксакалдар айры менен тегерете чачып жүрүшөт. Жаш балдар апарык ат минишип, айлантып тебелетишет. Моло таш сүйрөтүшөт. Бир четинен буудай сапыргычтар ышкырып, эгин сапырышат. Ал эми апалар болсо кыргыз каптарга буудай толтурушат. Айтор, түнкү жумуш болсо да кызуу.

Таңдан туруп ырдыван арабаларга каптарды салып арабакечтер дан пунктуна жөнөшөт. Жолдун буртулдаган коюу чаңына дөңгөлөк ийри-буйру изин калтырып кала берет. Ушунун баарын бир эле киши иреттейт, ал – башкарма.

Аптап ысык каптап, күн чак түш. Элдер баягы чатыр көлөкөсүнө корголошот. Бир кезде бригадир Күмүшай жана ала келген эки барак гезитин алып чыгып окуй баштады. Жаңылыкка суусап турган эл кулак-мурунду кескендей тымтырс...

«Кечээ биздин кызыл аскерлер фашисттерди 50 километр сүрүп таштады. Бомба түшүп, жер астым-үстүм болуп, чуулдап октор учуп, тийген жерлерин таарыйт. Биздикилер үстөмдүк кылып жатышат. Мунусу эң жакшы. Алар эми коргонууга өтүүдө» деген сөздөрдү уккан элдер: – Оо, биздикилер үстөмдүк кылып жаткан экен! Биз дагы алардын курсагы ток болуш үчүн жан аябай иштейбиз, – деп чуулдашат. Ошентип, Күмүшай көп эле жаңылыктарды окуду. Элдин көңүлү кадимкидей көтөрүлө түштү. Кайраттанып калышты...

Кара кагаз

Кыштын күчү кайтып, жаздын жыты башталып калган учур. Мен жүгөрү бакалдан жасап алган «конькимди» тээп үйдүн бурчундагы дөңдө тургам. Бир маалда апамдын: – Асылымдан айрылдымбы! – деп боздогон үнү кулагыма шак дей түштү. Төмөнкү жактан: биздин үйгө бурулчу бурчтан эки-үч аял апамды колтуктап, таяп келатышат. Чачтары сапсыйып, жоолугу желкесине кеткен. Бети-башы

да канжалаган. Биздин үйдөн да беш-алты аял чыга калып бирөөсү мени кармап, нары сарай жакка жетеледи. Мен алыстан эле апамды көрүп нес болуп калгам. Эсима келе түштүм.

– Апа-а! – деп күчүмдүн бардыгынча өкүрүп апам тарапка жулундум. Ошону эле угалбай турганбы апам да үнүнүн бардыгынча: – Айрылдык! Айрылдык! Атаңдан! – деп бакырганы менимче бүткүл айылды жаңырткандай болду.

– Апа-а, ыйлабачы! Ыйлаба дейм! – деп мени кармаган аялдарга ээ бербей апама жетип кучактап, өпкүлөп кирдим. Менин ал өпкүлөгөнүм – апам үчүн дал ошол маалда атамдын барк-баасынын тамчысы эмес эле да. Бизди аялдар эптеп жатып ажыратышты. Баягы эне-баланын аянычтуу кишисин жоктогон ый-ызасыбы же ошол кезде элдер ынтымактуубу, айтор, элдер бир заматта биздикине толуп кетишти. Көрсө, кара кагаз келиптир. Сураштырсам, анысы өлдү деген сөз экен. Ошентип атам келбей калды.

Апам тарткан түйшүк

Быйыл айылга кызылча эгилди. Бүткүл кемпир-чалдар, жаш балдар ошол кызылча талаасында.

Кызылчанын (шоовкас) биринчи отолушу. Ар бир киши башына сотукталып, гектарлап бөлүнүп берилет. Быйыл мен 5-класстамын. Толук окумак кайда, 2–3 саат окуп эле андан бошоор замат кызылча талаасына жөнөйбүз. Кадимкидей чоң кишилерче атаандашып иштейбиз. Үй-бүлөсү көптөр алдыда жүрүшөт. А мен артта калбайын деп өтө арданам, апамды үйгө кетирип жиберип деле кызылча суюлтуп жүрө берем.

Күркүрөгөн күз келди, кызылчаларды казып, жалбырактарынан ажыратып тазалап, үйүп-үйүп үстүн жалбырак менен жаап кетебиз. Ал кезде колхоздо болгону бир «полутурка» машинасы бар. Бирок аны менен кызылча ташыбайт. Ал үчүн атайын шаардык автобазадан чоң-чоң он дөңгөлөктүү «судабеккер» машиналары келет. Кызылча пунктуна кезек менен алпарып төгөбүз. Ушул маалда апам ооруп калып шаарда ооруканада болчу. Кезек-кезеги ага да барып келем. Эртеден-кечке кызылча талаасында эле жүрөм. Окууну да жыйыштырып салгам.

Кызылча ташуу кезеги биз тарапка да келип калды. Машина өтө кеч келди. Саат он бир, он эки чендерде түшкө маал ошол машина кызылча талаасына келип эле «пипилдетет». Биз анын маанисин жакшы билебиз. Кезек кимде болсо машина пипилдеткенде эле чуркап жөнөйбүз. Мен барсам шоопур биздин үймөктүн жанына

токтотуп коюптур. Барып эле кызылчаларды ыргытып сала баштадым. Анан көпчүлүк келип калышты. Ынтымак ошондой болчу. Алеки заматта машинаны толтурушуп, мени жалгыз эле жөнөтүп коюшту. Мен эмнегедир жалгыз кеттим. Көрсө, ал машина бизден бир эле «рейс» жасайт экен.

Кызылча төкчү пунктка жеттик. Шофер таразадан өтүп, ичине кирип бир кагаттын жанына токтотуп, ушул жерге түшүрө бер деп коюп өзү эс алчу үйгө кетип калды. Ох, ошондогу оор сааттар ай! Атайын кызылча салуу үчүн алты илик айры чыккан ошондо. Ошону салып берип коюшкан. Ал айрыга үч, төрт эле кызылча сузам, себеби көбүрөөк сузсам көтөрөлбай да, ыргыта албай да калам. Кагат дегени бийиктиги үч, төрт метр, туурасы он чакты метр кылып кызылча үйөт. Ошого бийик ыргыта албайм. Анан айрымдары таштап, кол менен ыргытам. Айтор, ушунчалык кыйналып, ыйлап жатып таң эртең баягы машинаны бошоттум. Таң да атты, мен да бүттүм. Шопурга барсам, мен силердин айылга барбайм, ме, кагазыңды ал да, силерге барчу башка машинаны таап алып түшүп кете бер деди да машинасын айдап кетип калды. Аңгыча чоң орус аял келип: «Давай, вкучивай!» – дейт. Бул сөзгө түшүнбөсөм да анын жаңсаганы боюнча тегерете чачылгандарын жыйнап, анан барып сураштырып, айылга кетчү машинаны таап түшүп кеттим. Кабинага түшүп эле уктаган экенмин.

– Эй, бала, тур, – дегенде көзүмдү ачсам, кызылча талаасы. Элдер келе баштаптыр.

Биз кызылчаны толук тапшыртып бүткөндө апам ооруканадан чыкты. Бир эмес, эки жолу «операция» болуп, бычак жеп жатып оорукчан болуп калды. Ошондогу апамдын тарткан түйшүгү ай!

Ал убакта айылдын эркеги да, аялы да ошол, апамдар эле да. Жумушка таңында, караңгы тарай электе кетип, кечте көз көрбөй калганча иштешчү эле. Ох, чиркин ай! Анда саат менен кимдин иши бар эле.

Жеңиш

... Биздин жоокерлер Берлинге туубузду сайганда, кандай ураалады болду экен билбейм, биздин айылдын ичинде чалдар да жаш балдардан өйдө калпактарын көккө ыргытып ураалаган.

Райондон чогулуш өткөргөнү келген чоочун адам да биз менен кошулуп ураалаган ошондо. Кимге кандай сезилди билбейм, мен үчүн ошол согушта жеңишти атам эле алып келгендей элестей берчү. Дегеле ошондогу ураалаган күндөр кулакка өтө жакын угулаар эле.

Кийин, жыл сайын «салют» атылып, ал күндү шаан-шөкөт менен тосуп алчу болду. Жеңиш деген жакшы сөз келди, бирок атам жок. Башка балдар атасын ээрчип жүрсө аларды көрүп менин жүрөгүм сыздайт. Кай бирде жетим деген сөздөрдү да укчу болдум. – Мен жетим эмесмин, апам бар. Жеңиш деген сөз келген, ал бар, – деп алар менен кадимкидей айтыша кетем.

Күндөр өтүп, кыйынчылыктар артта калып, быйыл онунчу классты аяктадым. Өз мектебимдеги эле Гүлнурду жакшы көрөм. Ал дагы мага жылуу мамиле кылат. Гүлнурдун да атасы жок...

... Бир катар айыл жаштары айылдын үстүндөгү жашыл жайыкка чогулуп ойнойбуз: Качкын, Касым, Жеңишбек, Гүлжеке, Токон, Жарашкүл, Сепе, мен, Гүлнур. Оюн таркаганда мондалин чертип, көчөлөрдөн ырдап өтүп, кыздарды узатып дегендей эч нерсе менен ишибиз жок эле үйгө таркап кетчүбүз...

Ошол күнү биз жаныбыздагы «Бозбөлтөккө» чыктык. Күздүк буудай ыргалып, тим эле кечки айдың желге жапжашыл көл толкунундай толкуйт. Ай жапжарык. Биз каткыра күлүп, буудай талааны аралап барабыз. Буудайлар толкуп, Гүлнурдун апакай сандарын аймаласа аны ошондон да кызганам...

Көрсө, ал менин туңгуч сүйүүм тура. Ушул сүйүүгө кандай жана кантип жолукканымды өзүм да билбейм. Бирин бири кубалап, жылдар өтүп жатты.

... Токточу, тээтиги кучакташып кетип бараткандар кимдер?

Алар – мен жана Гүлнур. Ооба, мен Гүлнурду үйүнө узатып баратам. Түндүн бир оокуму... Сүйүү балына белчезден батып алганбыз. Экөөбүз эми ыргыштап турган балалык ой менен турмуштун тээ, алыскы түпкүрүнө ой-көзүбүздү ыргытабыз. Ойдологон оттук учурга турмуш түбү анчалык деле алыс эместей, атүгүл кол кармашып бүгүн эле жетип барчудай сезебиз. Оо, жаштыгың кургур ай!..

Алгачкы махабат

... Көнүлүмдүн шамы, таалайымдын жылдызы жанып, асманда балбылдаган күн да бизди эле карап тургансыйт.

... Тэ-э, тоо, андан төмөн адыр, учу-кыйырсыз мейкин талаа чок чачкандай жоогазын гүлдөргө оронуп, жан-жаныбарларды сулуулукка магдыратат. Ушул жер менин өмүрүм. Менин жашоом...

... Өмүрүм ушунчалык март белем! Сезимим сени ойлогондо мөмөлөп турат. Бүгүн мен табигаттын ушунчалык сулуулугун эң алгачкы сени сүйгөн сүйүүм менен сүйүп, суктанамын.

... Мээ кайнаткан аптап. Шылдырап аккан булактын таптаза суусуна Гүлнур кол сала шапшып, миң сан тамчыларын салааларынын арасынан чууртуп анан мага чача каткырат. Анын дал ошол мүнөттөгү кебетеси мага укмуштай сулуу көрүнөт. Суу ылдый качып барам, ал артымдан кууп жетип көк майсаңга кулайбыз...

... Ошол жылдардын күзү мен үчүн бактылуу күн болду. Биз, Гүлнур экөөбүз баш коштук. Экөөбүздүн тең жүрөгүбүздү ополтоодой кубаныч бийлөөдө. Сүйүүбүздө чек жок. Ошондой таттуу күндөрүбүз нечендеген аппак кышты, нечендеген көгөргөн жазды барактап өткөрдү. Кыздуу да болдук. Кызыбыздын атын Нуржамал койдук. Нуржамал мага окшош болчу. Иштен чарчап келгенде көтөрө калсам кичине манжалары менен бетимди, кулагымды кармап алчудай талпынчу. Ошол кыялдары менен чарчаганымды унуттуруп койчу. Ох, ошол учур мен үчүн кандай рахат эле...

... Турмушта адам тагдыры бир эле калыпта ага бербейт экен. Бирде азоо толкун кучагына алып демиктирсе, бирде аппак гүл ачкан алма багын аралатып күлкүгө, кубанычка бөлөп шаңдантат экен...

... Мен операция болуп, ооруканадамын. Мүчөсү соо адам болоорум күмөндөй. Узунду күнү кечке ар түркүн ой минип, шыпты тиктеп жатканым жаткан...

...Гүлнур мени ооруканадан чыгарып келгенине бир жума болду. Бирок апам катуу ооруп, төшөккө жатып калды...

Автобус токтоп, тааныш-бейтааныш адамдар түрткүлөшүп эки эшиктен тең агылып түшүп жатышат. «Бүгүн чын эле келбей калабы?! – деген ой учуп-конуп жанагы тааныш адамдар саламдашса да бейкапар эки көзүм автобустун терезелерин тешет. Тигине Гүлнур. Гүлнур баягысынан да сулуу. Жаш балача балдагымды сүйрөп жеткенче шашам...

... Гүлнур окуусун бүтүрүп келди. Келгенден бери мектепте иштеп калды. Уулдуу да болдук. Атын Талант койдук. Талант бирден ашып калды. Балдар бакчасында. Баарынан да Гүлнурга апамдын төшөккө жатып калышы оорчулук болду. Жумушуна барышы керек, абалы бала бакчага алпарып, кайра алып келиш керек, анан апамды да жаш балача ордунан которуп, тамагын ичируу дегендей койчу, ушунун баары мойнуна түшүп, өзү да ыргайдай арыктап бүттү. Апамдын төшөктөн турбай жатканына эртең туптуура үч жыл болот. Ошолордун баарына – мен үчүн кайыл. Үч жыл демекчи, айтууга оңой. Анан калса бир кырсыктаса табигат үстөккө-босток үстөмөндөтүп алат тура.

Гүлнур сыртынан айтпаса да өз ичинде мен келгенден бери бул үй-бүлөнү кырсык басты деген ойдо өзүнөн өзү күнөөкөр адамдай. Колунан келишинче бүткүл жаштык кубаты менен таң заарда туруп,

үй-бүлө кызуу уйкуга батканга чейин үч оокаттары менен алек. Анан кантсин. Ал үчүн оокатын ким жасап бермекчи.

Мага да ооруканада жатканыма бир топ болуп калды. Гүлнурду турмуштун башка жагдайлары кыйнаганы аз келгенсип, менин да ооруканага жатып калганымды карабайсыңбы! Гүлнур жумушуна да, бала менен апамды багышка да, анан мага келишке да жетишип жатат. Мен аны аяйм, бирок колумдан эмне келмек. Керээлди-кечке жалдырап ак шейшепте жатам. Турганга жарасам эле эс-дартымдын баары үйгө кетүү. Үйдө оокатка жарамдуубуз эле Гүлнур. Өткөндө боору ооруп келген энесине Гүлнур: «Чыккан кыз чийден тышкары» дегендей мен өз теңим менен турмуштун ачуу-таттуусун бирге бөлүшүп, өлгөнчө бирге жашоого турмушка чыккам» – деп жолуна салганын жолдош баламдан угуп ички дүйнөсү бай, шайыр, шайдоот өмүрлүк жар тапканыма ичимден миң мертебе ыраазы болдум.

Күчкө толуп, көңүл көтөрүлө турган чакта көрбөйсүңбү. Адамды оорубас эле кылып жаратсачы. Адам өмүрү өлгөнчө кымбат экендиги кулагымда миң кайталанып жатты...

... Апам мени эле күтүп турган сымал, мен ооруканадан чыккан күндүн эртеси каза болду.

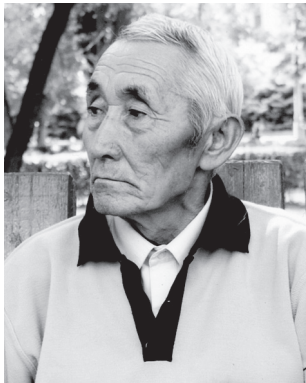
Табигат да күңүрт... Мени аягансып аалам да шолоктоп өпкө-өпкөсүнө батпай ыйлап жаткансып жаан төгүп турду ошол күнү...

Дагы өркөчтөнгөн ойлор...

Түгөнбөгөн санаалар...

Мен, кудайга шүгүр, балдаксыз эле ары-бери басып, анча-мынча майда-барат үй оокаттарына жарап калдым. Гүлнур экөөбүздүн сүйүнгөнүбүздү айтпа...

Ошентип биз, Гүлнур экөөбүз турмуштун нугуна түшкөнчө нечендеген турмуш сыноолорун баштан өткөрдүк. Бүгүн он баланын ата-энесибиз. Турмуш «ат арыбас, араба сынбас» болуп өтүп жатат. Биздин өтө чоң байлыгыбыз эле ошол балдарыбыз. Ылайым ушулар бак-таалайлуу, эл үчүн кызмат кылган азаматтардан болсун...

Чынтемир АСКАРОВ

Акын жана жазуучу 1940-жылы Талас облусунун Кара-Буура районундагы Суулуу-Маймак айылында туулган.

Фрунзедеги Индустриалдык техникумун, Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинин журналистика бөлүмүн сырттан окуп бүтүргөн.

Кироврайондук «Октябрь таңы», Талас областтык «Ленин туусу» газеталарында кабарчы болуп иштеген. Узак жылдар мектептерде завуч, директор болуп иштеген. 1999-жылдан баштап ардактуу эс алууда.

Бир нече поэтикалык жана проза китептердин автору.

«Арча» адабий сыйлыгынын жеңүүчүсү. КР Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү.

Поэзия

Мен турам чертип коюп терезеңди

Айта элек сырларымды билесиңби?
Эрте-кеч эстей берем элесиңди.
Капыстан жолугушуп калган кезде,
Сүйүүмдү көз отутдан сезесиңби?..

Гүл терсем гүлдүү жерге келесиңби?
Гүл берсем кубангандан күлөсүңбү?
Өчпөстөн жүрөгүмдөн орун алган,
Сүйүүмдү эч байкабай жүрөсүңбү?

Мен үчүн көктөн түшкөн перисиңби?
Түштө да көрө берем элесиңди.
Сүйүүмдү бүгүн эле билдирсем – деп,
Мен турам чертип коюп терезеңди.

Наным барда

Наным барда ачкалыкка алдырбай,
Иште болсун, үйдө болсун көңүл жай.
Наным жокто куту кетип үйүмдүн,
Кемегеге от да калат жагылбай.

Наным барда эт да, тай да табылат,
Колоттодон өчпөй отум жагылат.

*Наным жокто үйгө кир деп айта албай,
Карап калам айлап кетип жалдырап.*

Коңшуна

*Жакын жашайт Акмат деген кошунам,
Кошунамды берген кудай жоошунан.
Анткен менен жаңы ишти баштаарда,
Сөзүн угуп, акылына кошулат.*

*Бирде менде, бирде анда чайлашып,
Жаңы буюм үйгө кирсе «тайлашып».
Отурабыз тамыр- жутур сүйлөшүп,
Кең жайылган дасторконго жайлашып.*

*Той-тойлордо бөлүнө албай экөөбүз,
Бир кесени бирге ырдап жүрөбүз.
Билбейт башка коңшулардын кандайын,
Бинтымакта таттуу өмүр сүрөбүз.*

*Жакшылыкта каалоо айтып «тостошуп».
Кеткендейбиз биротоло достошуп.
Жалаң гана түнөзүбүз окшошпой,
Өңүбүз да бараткансыйт окшошуп.*

Жазда

*Күн бүркөлдү, булуттарды көп топтоп,
Анткен менен жалгыр төгүп жааган жок.
Бул этнеси?... Суусу туруп бербеген,
Эч бирөөгө кайрыты жок жанга окшоп.*

*Шамаал мына, тоого сүрүп таштады.
Күлмүң этип күн көрүнө баштады.
Ак булуттар чулгап алып тоолорду,
Биерге этес, ошол жерге жаштады.*

Этне кылат? Булут кетти алыска,
Дыйкан абат сууну буруп алышка.
Көз кайкыган эгиндерин аралайт,
Деңиз кечкен кеме сытал алыста.

Сүйсөң болду

Бойтойгон бото көз кыз айылдагы,
Ак жүзүң ак булуттай жайындагы.
Күндүзбү, же түндөбү бассам, турсам,
Элесиң эстен кетпей байырлады.

Билетин ыр жандуусуң, жагат тунуң,
Жаз десең жаза берет мен такултун.
Бул ырым эгер сага жагып калса,
Анда мен бир сен үчүн Алыкултун.

Антсе да термететин нечен ойду,
Жүрөккө айта турган сырлар толду.
Жазартын, али далай ыр жазартын,
Алардан мени туюп сүйсөң болду.

Узартка көрбө сүйүүнү

Ак-Башат суусун бойлогот,
Азатка түшүп ойлоном.
Айтчы сен кандай немесиң,
Абалым сурап койбогон.

Көк-Кашат суусун бойлогот,
Көрбөсөт сени ойлоном.
Көшөргөн кандай немесиң,
Көңүлүм алып койбогон.

Ай тийсе нуру таралат,
Армандуу ойлор жаралат.
Ай, эти барбайт десем да,
Ай жүзүң турат жаралап.

Күн тийсе нуру таралат,
Күйүттүү ойлоф жаралат.
Кой эти барбайм десем да,
Кой көзүң турат жаралап.

Кийинки кезде Адалат,
Кылгыра көзүң кадалат.
Узарта көрбө сүйүүнү,
Узартсаң чачым агарат.

Айылдын чекесинде

Жарнымды жазат чиркин,
Жөн эле жанашканың.
Боюңду кынап турсаң,
Карачы жараашканын.

Отурдук сууну жээктей,
Ийниме ийниң тийип.
Билбейтин алоолонол,
Бүт денем ысып, күйүп.

Сен мага берилдиңби,
Күлмүңдөп койдун карап.
Белиңден кучактадым,
Куюлган чачың сылап.

Эриниң эриниме,
Чапталса тоокум канып.
Арбалдык экөөбүз тең,
Сүйүүгө оттой жанып...

Алтыным тунун баары,
Жүргөндүр элесинде.
Калыптыр тунгуч сүйүү,
Айылдын чекесинде.

Өлүмгө

Ажал сенин оозуң жатан, оозуң суф,
Сени көргөн жүрөк үшүп, жүрөк суур.
Же жайдабы, же кыштабы бир күнү,
Кабылаартын капканыңа мен кургуф.

Мени койчу, далай жашка баралдым,
Көздөгөндү мен турмуштан ала алдым.
Сен жалтадың, үңкүрүңөн жай тапты,
Жыйырма бешке чыга электе каралдым.

Боздосок да керең экен кулагың,
Кантеш анан түрзөсүндө туратын.
Бир ок менен жайлаар элет өзүңдү,
Айтчы деги кайда сенин турагың?...

Жашка тийбе, жез тырмагың салбагын,
Сен өчүңдү ошолордон албагын.
Жүзгө чыккан: «Мен өтүргө тойдум» дээр,
Сен алдасаң, ошолорду алдагын.

Кара ниет, кара өзгөйдү аңдыгын,
Эл бузардын аркасынан калбагын.
Согушчанды огу менен соолутуп,
Сен жалтасаң, ошолорду жалтагын.

Ажал сенин оозуң жатан, оозуң суф.
Сени көргөн жүрөк үшүп, жүрөк суур.
Же жайдабы, же кыштабы, бир күнү,
Кабылартын капканыңа мен кургуф.

Ишенбек ЖУНУШЕВ

1938-жылы Ысык-Көл районундагы Темир айылынын Кашат чөлкөмүндө төрөлгөн. Эмгек жолун 1958-жылдан тарта Ысык-Көл райондук «Колхоз турмушу» газетасында баштаган. Кийин «Коммунизм таңы», «Ысык-Көл правдасы» газеталарында адабий кызматкер, бөлүм башчы, жооптуу катчы, редактордун орун басары кызматтарын аткарган.

Азыр Ысык-Көл райондук «Ысык-Көл баяны» газетасынын редактору.

1970-жылы Кыргыз мамлекеттик университетин бүтүрүп, журналист кесибине ээ болгон. СССР Журналисттер союзунун жана Кыргыз Республикасынын Журналисттер союзунун мүчөсү.

«Реформаторчу Асангүл» жана «Садырак» аттуу китептердин автору.

Проза

ООМАЛУУ-ТӨКМӨЛҮҮ ДҮЙНӨ

(Аңгеме)

Анча бийик эмес дөңчөдө Калык колуна кош ооз мылтыгын кармап, улам башын чулгуй туш-тарабын чычкан андыган мышыктай сак олтурат. Айланасына көз нурун жиберип, кимдир бирөөнү күткөндөй элеңдей каранат. Жанында жарымы ичилип бүткөн арактын бөтөлкөсү турат. Эс дарты издеген караан. «Аттиң, ким болсо да чыга калса, жаның жаннатта деп» сулата атаар элем. Жеңемди биринчи сулатсам сооп тапмакмын. Анын жан алгычтай уу сөздөрү тирүүлөй куйкалайт. Муну ойлогондо ит аткандай аткым келет. Агам Салык менин кейпимди кийип, шору катпайбы. Анын үстүнө артында туягы жок. Жеңемди өлө жакшы көрөт, эсинен тангандай. Өз тагдырынан көрсүн. Кезиккендин өмүрүн соолтмоюн жаным жай албайт. Атып салсам, өз ыктыярым менен түрмөгө барам» — деп оюн жыйганчакты төмөнтөн бирөө өзүн беттеп келатканын көрдү. «Кой, аракты ичип алайын армансыз, мастык менен өлтүрдү дешээр», деп бөтөлкөдөн кылкылдата жутту. Аңгыча караан жакындап калды, дапданаа көрүнөт.

Калык арагын жерге коюп, мылтыгын дүрмөттөй камданып, батрон сал-

макчы болду, келаткан караанга беттей мылтыгын сунмакчы болуп, оңтойлой кошшолду. Караан аны байкай коюп, Калык экенин жаземдебей таанып:

– Ой, Калык акмакчылыгыңды токтот, мен досун Момунмун, – деп үн салды.

– Ким болсоң ошол бол! Азыр батрон салып жайлаймын, – деп чөнтөгүн аңтарып кирди.

– Жинди болбо, мылтык менен ойнобо, акмак! Экөөбүздүн антыбыз ушундай беле? – деди Момун.

Калык эсин жыйып, тиги кишини тике карады. Көзү ала чакмактанып, караан кош кабаттанып көп элестер көрүндү. Бир секундга токтоло калды. Алиги үн салган киши жете келди да, Калыкты ордунан жылдырбай баса калып, мылтыкты жулуп алды.

– О, Калык сени кайсы шайтан азгырып жатат?

– Ой, сен баягы түрмөдөгү Момунсуңбу? Сени кайсы кудай айдап келди? Кандайсың?

– Калык эмне мынчалык жанкечтиликке бардың? Башыңа эмне мүшкүл түштү?

– Бул жашоодон кечтим. Кыйналып бүттүм, андан көрө түрмө бейиш окшойт. Киши өлтүрүп, түрмөгө барайын дегем. Баары бир барам, – Калык үшкүрүп, башын шылкыйтты.

– Ээ, Калык бул жоругуң жакшы эмес. Жашоо керек. Оор турмушту жеңүү керек. Үй-бүлөнү багуу керек, – деди Момун.

– Момун аке, менде үй да, үй-бүлө да жок. Кокколой башым гана бар.

– Кызым бар, үй-жайым бар дебедиң беле. Алар эмне болду? – Момун Калыкты сырдуу карады.

– Мен түрмөдө жатканда аялым кызымды жетелеп, үй-жайды сатып, көз көргүс жакка кетиптир.

– Анан кайда жашап турасың?

– Бир тууган агам бар дебедим беле.

– Ооба.

– Ошол агамдыкында жашайм. Жеңем түлкүдөй мант берген эки жүздүү. Баласы жок. Агам шордуунун шордуусу. Аялынын тилинен чыкпайт. Өл десе өлөт. Биринчи жеңемди жоготоюн дегем, байкем менин кейпимди кийип калабы деп корктум. – Калык үмүтсүз отурду. – Мени кантип таптыңыз, кантип дөңдө отурганымды билдиңиз?

– Айылыңарга келип, дарегинди билейин деп дүкөнгө кирип сурадым. Азыр эле арака ичип, бир бөтөлкөнү көтөрүп чыгып баратып, өзүнчө сөгүнүп, кимдир бирөөгө ызырынып, кекенип кеткен. Бир аздан кийин сыртка чыгып карасам дөбөдө отурат, – деп көрсөттү. Ошондон түз эле келдим.

– Эгер сен болбосоң атып салмакмын. Багың бар экен. – Калык күлүүгө аракеттенди.

– Жок, андай акмакчылык жарабайт. Мен сени эмнеге издеп келгенимди билесиңби? Баягы, түрмөдө сүйлөшкөн убада эсиңдеби?

– Эсиме эми түштү. Мен өлгөн кишидей жүрсөм, аны кантип оюма алам. Мына тээ алыстан келген сага түзүктөп чай берүүгө тартынып олтурам. Баары бир бирөөнү жайлап түрмөгө кетем.

– Калык мындай жаман оюңду кой. Эсиңди жый. Арагыңды тый. Мен жардам берем.

– Кантип?

– Ме, мобу оромодо беш миң сом бар. Керегиңе керекте, жетпегениңе жеткир, – деп төрт бүктөм кагазды Калыкка сунду.

Калык деңдароо болду. Эмне деп айтарын билбей, куландан соо боло түштү.

– Момун аке, мынчалык акчадан кантип кутулам? Өмүр бою сугатта иштесем да чеке жылытаарлык акча таппайм, мунуңузду албай койсомбу? – Калык каршы болгону менен ичинен кыпылдап турду.

– Мен жардам үчүн бердим, анан кутулуштун жолун таап берем, коркпо – деди Момун.

Калыктын денеси балкып, бүткүл бою чымырап тердеди. Экөө ээрчишип үйгө келсе, агасы Салык жаңы эле сугаттан келиптир.

– Байке, бул киши менин досум, өзү оштук. Бүгүн конокко келиптир – деди Калык.

– Жакшы, келиңиз төргө өтүңүз. Калык, женең келсин, чычкан мурун канатпасак болбойт го. – Салык бир тууганынын шагын сындырбайын дегенчелик кылды.

– Байке кыйналбай эле коюңуз. Менде акча бар. – Калык агасына калдайган миң сомдукту сунду. Мындай акчаны көрбөгөн Салыктын көзү жайнай түштү.

– Жеңең келсин. Анын колуна карматсаң, терисине батпай кубансын. Берерге ашын таппай, карбаластайт эмеспи.

– Аңгыча Зайнап чарчап-чаалыкканын доомат кылгандай үшкүрүнүп -бышкырынып кирип келди да:

– Колдоюп экөөң тең очокко от жагып койбойсуңар. Менин деле убал-сообумду ойлоп койбойсуңар. Менин жасаганыма, даярына карап турасыңар.

– Жебиребей... үйгө конок келди. Кам көр, – деди Салык. – Мен чабанга барып өзүбүздүн козубуздан өңөрүп келе калайын, – деп Салык сыртка чыгып кетти.

– Жөнө, дүнүйөң чачылып жатпайбы, – деп Калыкка заарын чачкандай карады.

– Жеңе, досум алыстан ат арытып, сапар карытып келсе да мобу акчаны ала келиптир, меңиз. Бар-жогунузга жумшаңыз, – деп Калык миң сомдукту сунду.

Бирдеме деп ачуу сөзүн агытууга оозун эптеп калганда, акчаны көрөрү менен тили байланды. Акчаны алып өзүнчө кудундады.

– Байкуш абышкам бир боорум дегенде бүт дүнүйөсүн чачат, ырас эле сенден башка эмнеси бар, жөлөк-таягы да жалгыз өзүңсүң. Анан кантсин, байкушум, – деп Зайнап бүлүнүп калды.

... Экинчи мындай сөзүңдү укпайын, үйлөнбөйм дегениңди. Мен тандап, укум-тукумуң өссүн, артында туяк калсын деген ниетим. Кежирлеген сөзүңдү экинчи укпайын. Шайыга гана үйлөнөсүң. – Атасы бүтүмдү чорт чыгарды. Ичинен кызды жактырбай туталанып, түтүнсүз күйүп жатты. Өзү жактырып, өзү сүйлөшкөн кызынан кол үзөрүнө өкүнүп, капага чөктү Калык.

Кабагына кар жаап, түнөрүп олтурган. Сырттан агасы Салык кирди. Инисинин кабагын көрүп, кападар экенин сезди.

– Эмне кабагың бүркөө? – деди Салык.

– Чоңойдуңар, эр жеттиңер. Өзүнчө түтүн булаткыла. Үй-жай күт. Кандай дейсиң деп атам сураганынан... – Үйлөнсөм... анан, – дедим.

– Сүйлөшкөн кызың барбы? Тек-жааты кандай? Алым-беримдүүбү? – деп такыды. Мен сүйлөшкөн кызым туурасында айттым. Аны укканда атам так түйүлүп, азоо аттай мөңкүдү.

– Ал кимдин кызы эле? – деп кызыкты Салык.

– Тиги жогорку айылдагы Текеберди атчынын Мүрөк деген кызы.

– Атам туура мөңкүптүр. «Катын албай кайын ал» деген нак асыл сөз эмеспи. А өзү кимдин кызын сунуштады? – Салык эт-бетинен кетти.

– Өмүрдүн кара далы кызы Шайыны аласың деп бүтүм чыгарды.

– Калык башын шылкыйтты.

– Калык, атам кыраакы эмеспи, Текебердинин байбичеси атына жараша өтө жоош, момун. Өзүң деле билесиң, жүдөө, бир этегин үзө басып, бир этегин жула басат. «Энесин көрүп кызын ал» деген накыл кептин маңызы тереңде. Мен атамдын оюна кошулам. – Салык да колдоду атасын.

Ошентип, атасы айткан кызга баш кошкон. Шайы жөнсүз, келбетине чиренип, оюн-зоокко жакын, көчөдө көп басууну сүйөт. Өзү ойлогон оюн бербеген, кежирлиги ашынган, куурай башын сындырбаган ак кол, ак чүч экенин кеч билди. Алгачкы күндөрү ынак жашашты. Арадан айлар сызып, жылдар тогошо мезгил учкан куштай алга шашыла берди. Ата-энесинен бөлүнүп чыгышып, өздөрүнчө түтүн булап, короо-жай күтүштү. Калык он жылдыкты жакшы

бүткөндүктөн колхоздун активдерине аралашып, чарбанын бир жагын чоюшуп, бригадирдин жардамчысы. Эртеден-кечке талаада чапкылап жүрүп, түнөгүнө дайым кеч келет.

Кечээки кандуу согуштун кесепети кичинеден унутула баштаган кез. Оор күндөр артта алыска узап баратты. Айылдарда да турмуш оңолуп калган чак. Жылдын кайсы мезгилинде болбосун биринин туулган күнү белгиленсе, бирөөнүн баласынын сүннөт тоюн берип, же жөн эле чакырышып чай ичишет, чогуу эс алышат. Үйлөнгөндөрдүн үлпөт тойлору да өтөт. Андайда ичкилик ичилет, ыр ырдалат, бий бийленет, куйкум сөздөр айтылат, күлкү-шаң оболот. Аны ким көңүлгө алмак эле, шатыра-шатман. Шайы мындай оюн-зоокко баш оту менен аралашат. Кыякчы менен комузчунун этегин баса отуруп, шаңкылдата ырдап жиберет. Бозойлор эмес, кер мурут жигиттердин көзүн кызартат.

– Бали, үнүңөн секет. Өпкөмдү чаап жиберсемби? Ха-ха-ха...

– Ох, менин жарым болуп калсачы, атаганат. – Тамшангандар отурушту дуулдатат.

Сүрөңчүлөр аны кайра-кайра ырдагышат. Ансайын эч кимдин көңүлүн калтырбай, тартынбай созолоно ырын кубулжута ырдай берет. Калык ырдай албаса да элге кошулуп, күлсө күлөт, сүрөсө сүрөйт, ичсе ичет. Шайы да беркилерден калышпай иччү болду. Бул күнү көпкө олтурушту. Кызык үйгө келгенде болду. Шайы өтө кызуу, шалкылдап күлөт. Колунда алтын шакек. Аны көрөрү менен Калык кызыкты.

– Бу шакекти ким белекке берди, Шайы? – Калык Шайынын колун сылагандай назик кармалады.

– Ким бермек эле. Атамдын табылгасы.

– Ошондой эле болсун! Атам мындай баалуу жана кооз буюмга кызыкчу беле?

– Билбейм. Уйкум келди. – Шайы бүкүлү боюнча төшөгүнө кулады. Калык да кыйшайып, чырым этти. Шайынын кийинки күндөрү басанаагы, айылчылыгы көбөйгөнүн эми сизди. Өгүнү отоого бараткан балдардын куйканы куруштурган ыры эсине түштү.

*Арак ичип ыргалган,
Арыкты көрсө кырданган.
Аттай албай арыкты,
Жыгылып арты булганган.
Теңселип туруп аңгектен,
Сыгынып куйругун курганган.*

Бул ыр кимге багышталып ырдалганын этибар албаптырмын. Бу менин «сүйүктүүм» Шайыга арналган окшобойбу? Анткени Шайы кийинки күндөрү аракты көп ичип кетти. Айтсаң, аркырап беттен алат. Мына, бүгүнкү тойдо эч кимди көзүнө илбеди, улуу-кичүүнүн баарын-отурганын ойлоп койбоду. Үйгө байыр албай калды. «Күндө мас, күндө жаш». Муну кайын атама айтсам: «Жаш эмеспи, ойноп алсын, сени күтүп жүрүп төргө узак отуруп калбадыбы» – деп жоотко-туп койду, тыйып койгондун ордуна. Ушуларды эстеп, өз атасынын тилин алганга кейиди, өкүндү.

Эртеси таңдан туруп, талаага барымыш болуп, чоң шашке ченде үйгө келсе, Шайы кошуна келин менен арак ичип олтуруптур.

– Мен Караколго үч күнгө командировкага кетем. Кийимдеримдин тазасын бер, – деди Калык.

Шайы Калыктын кийимдерин алып берди. Эч нерсе айтпай үйдөн чыгып кетти. Шайы Калыктын кеткенине кубанды. Кайда барарына да кызыкпады. Калык эч жакка бурулбай тоодогу ата-энесиникине барды. Ал түнү түнөп, эртеси өтө кеч кайтты. Түн жарымы оогон кезде үйүнө келди. Тиги сарайдын ичинде ат байлануу, токулуу. Ушундан нак шекшип, акырын терезени какты. Ичиндегилер шашып калышты. Каалганы шарт ачып, ичкери кирип барды. Ширеңке чагып, ким экенин турган кебетесинен тааныды.

– Сур жыландай болгон атаңды... Салмар сенсиңби. Азыр экөөңдүн жазаңарды берем, – деди Калык.

– Кечирип кой, Каке! Күнөөмдү тартып, үстүңө үй салып, алдыңа машина алып берейин, – деп Калыктын бутун кучактамакчы болду. Калык жаткыза тээп, баштан нары камчы менен эки-үч тартып жиберди.

– Жедиң, акмак, – деп алаканы менен көзүн баса калды. Төшөгүнөн тура калган Шайыны ошол эле жерге сулайта чапты. Лампаны күйгүзсө жалынган өзүнүн башкы эсепчиси Салмар. Бети-башы кызылала. Камчы таамай тийген экен, бир көзү чанагынан чыгыптыр. Шайынын капталына тийген камчы кабырганы үзүп кетиштир. Экөө тең ботодой боздошот.

Калык өзүнүн жасаган күнөөсүн мойнуна тартып, он жыл абакка кетти. Башкы эсепчи бир түнкү жыргалына оң көзүнөн ажырады. Шайы сынган кабыргасына кейип койбой кызын кучактап, Калыктын кириптер болгонуна кубанды. Ээн-эркин басат. Кой деген кожо, ай деген ажо жок. Калыктын оокатына ээлик кылат.

Абактын турмушуна көндү. Капастагы чымчыктын кейпин кийди. Барактагылар да, сырт да чоочун. Бороон-чапкын, ышкырат. Көз ачырбаган кар тозоңу. Сибирдин суугу жандан өтөт. Үч күнкү

борошо бүгүн токтогон. Конвой келип абакчыларды алдына салып, карагай кыюуга айдап баратты. Калык кар тозоңун учурган караандай суукту биринчи көрүшү. Кечээки долуланган ызгаар жок. Эч нерсеге, эч тозоң болбогондой, көпкөк асман мелжийт. Сибири кайдан башталып, кайдан бүтөрү белгисиз. Буга Калык эмес, адамдардын көзү жетпейт, акылы жетпейт. Төрт тарабың чылк токой. Эртең менен үрүл-бүрүлдө зонадан чыгып, конвойдун айдоосунда карагай кыйып даярдашат, ушул кокутка күнүгө келмей. Кечинде конвойдун айдоосунда зонага келмей. Бу күнүгө кайталанат.

Жаңы келгенде көпкө көнө албай жүрүштү. Иштеген жумуш оор. Өлөр-тирилерине карабай, жайкы нөшөрлөгөн жамгырда, кышкы элүү градус суукка карабай норманды аткарышың керек. «Адам жаны иттикиндей» дегени калетсиз экен. Абактагылар жумуштун оорун, жеңилин билбей, өл, тирил норманды аткарганга кепил болот. Күндөрдүн биринде жаңы келген орто бойлуу, бою пас, анча толук эмес өңү мусулман киши Калык менен араа тартып калды. Жыгылган карагайларды таарып жатканда тиги абакчы чабалыраак экенин сизди Калык.

– Сиз каяктан келдиңиз. Мусулман окшойсуз, – деди Калык.

– Ооба, мусулманмын. Кыргызстандан болом. Түштүгүнөн, Оштун өзүнөнмүн. А сиз каяктансыз – деди беркиси.

– Экөөбүз тууган экенбиз. Мен да Кыргызстанданмын. Жергем Ысык-Көл. Атыңыз ким, таанышып алалы? – Калык карагайга олтуруп жатып суроо узатты.

– Атым – Момун. Шериктештерим да ушу жакта – деди.

– Улутуңуз өзбек окшойт, Момун аке! Кара жумушта иштеген эмес окшойсуз? – деп күлүп койду Калык.

– Туура баамдадыңыз. Кетмен чапкан жокмун, соода-сатык менен алектенчүмүн.

– Андай жеңил иште жүрүп эмне кирептер болдуңуз?

– Аны азырынча билбей туруңуз. Кечинде зонадан билесиз.

– Шериктештерибиз ушу Сибирде дедиңиз го? Кандайча, – деди Калык.

– Жасаган күнөөбүз окшош болсо, тагдыр да ошондой болот тура.

Талаадагы маек ушуну менен бүттү. Кечинде баракта жатып, күндүзгү маекти улантышты.

– Калык, сен ысык-көлдүк экенсиң. Бул түрмөдөн бат эле бошойбуз. Экөөбүз кол кармашып, дос бололу. Сенин аялың, кызың бар экен. Аялыңдын аягы суюктугунун кесепетин тартыпсың. Менин майда төрт балам бар. Баары мадыра баштар. Аларды өстүрүүбүз керек. Түрмөдөн аман-эсен кетсем болду, – деди Момун.

– Сиздин сунушуңузду кабыл алам. Кыргызда достошкондо төштөшөт. Бири-бирине чын дилден ант беришет, – деп Калык ордунан тура калды. Момун да туруп, экөө төштөшүп, кучакташып: «Бу жарыкчылыкта бири-бирибизге боорукерликте, жан кыйышкан дос бололу. Алыс-жакында жардамдашалы» – деп антташты.

Момун соодагерликти аркалайт экен. Апийим алып, аны сатып торго илинип, абактын эшигин түртүп, тагдырдын жазмышы менен Калык экөө түрмөнүн даамын бирге татышат. Момун өзү айткандай бирге соттолушкан шериктери Чита шаарынын абагында экен. Алар сотторун паралап, Момунду да бошотушат.

Апийимдин тилинип, сырьесу чогултулуп жаткан кезде Момун келип, Калыктын жоругун тыйып олтурат.

Жайдын саратан айы. Күн аркан бою көтөрүлүп калган кез. Кенен айылдын чети тымтырс. Мал да короодон чыкпагандай. Тигинден, мындан жумуштан кайтып келгендердин карааны көбөйө берди. Эртелеп келишкен Момун менен Калыкка айылдагылар эми гана уйкудан ойгонгондой сезилди.

– Күн аркан бойдой көтөрүлгөнү менен айылда эч жан жоктой сезилди эле. Тиги биринен соң бири келип жаткандар кайдан келе жатышат? – деп Момун Калыктан сурады.

– Апийимден.

– Жаңыдан күн нуру чачса. Анан апийимден дейсиң. Алар талаага түнөп иштешеби? – Момун таңыркай карады Калыкты.

– Апийимдин сырьесун жыйноо өзүнчө тозок. Кырууга таңкы саат төрттөрдө чыгат, – деп жооп берди Калык.

– Түндө жааган жамгыр бу жакка жааган жокпу? Эл эртелеп апийимге чыгыптыр.

– Момун аке, нөшөр чакалап төкөндө да апийим жыйымы токтобойт. Эгер күн чыкканга калса апийим катып, сырьесун бербейт. Түшүндүңбү дегенчелик карады Калык.

– Эл мындай оор түйшүккө көнгөн экен, – деди Момун.

– Көнбөй анан, апийимди тээ илгертен өстүрүшчү. Камбыл, эпчилдери аны Кытайга алып барып соодалачу. Ошондон улам, «апийим ичкен кытайдай» деген сөз чыккан. Калык тим эле эбиреп-жибереп жиберди.

– Анын таржымалын кой, ишибизди бүтүрөлү. – Момун тээ арыраакта келаткандарга көз нурун жиберип.

– Шашпа, Момун аке! Береги үй биз издеп келген эжемдики. Көрдүңбү, эшигинде кара кулпу турат.

– А, ошондой де.

– Ооба. Бул эжемдин кайнатасы да апийим менен Кытайга көп каттоочу экен. Контрабанда так Ысык-Көлдөн чыгыптыр.

– Кытайга кантип каттоочу экен?

– Ат менен. Менин таякем жыйырманчы жылы Кытайга жылыга апийим алып барып жүрүп, ошол жерден Кытай усталарына таанышып, аларды көлгө алып келип, үй салдырам деп жалдап иштете баштайт. Ошол кезде мол апийим алып, кайра Кытайга барып, бир жумадан кийин келет. Көп акча жана алтын менен келгенин эки Кытай көрүшүп, таякемди өлтүрүп, дүнүйөсүн алууну чечишет. Акыры көздөгөн максатына жетишет. Таякемди, аялын, кызын, кала берсе итин кошо өлтүрүшөт, күлүк атын минип, куралын алып, Бостериден таңга маал качып чыгышат. Торугарт аркылуу кетүүнү көздөшөт.

Эртеси күн аркан бою көтөрүлгөндө бир тууган агасы Бексары малын жайытка чыгарып баратып, иниси Кытайдан келди бекен деп дүрбү салып, үйүн караса боз үйдүн түндүгү тартылбай турганын көрүп: «Булар эмнеге ушул убакка чейин укташат. Боз үйдүн айланасында кыймыл-аракет билинбейт, мал-сал көрүнбөйт. Булар ушунча убакытка уктап жатпайт эле» – деп түз эле келет. Кыбыр эткен жан жок. Алыстан үн салат, эч ким жооп бербейт.

Боз үйгө жакындай берсе, суунун жээгинде кызыл-тазыл чүпүрөк жатат. Жетип келсе келининин өлүк денеси, арыкка мууздаган. Андан төмөн жагында кыздын өлүгү. Үйгө кирсе инисинин денеси канга жуурулуп жатат. Баарын койдой мууздаган. Буларды ким өлтүргөнүн Бексары дароо билди. Инисинин күлүк аты, дагы башка аты (анын эки күлүгү бар экен) да жок. Изди кууса түз эле көл жээги менен Балыкчыга бет алган.

Бексары өзүнүн күлүк атын минип, мылтыгын алып, изге түшүп кууп жөнөйт. Мыкаачылар Кытай усталар экенин сезген, катуу жүрүш менен баш кесерлерди так Сары-Камыш тарапта баратканын көрүп, тоо этектеп, алардан озуп жөнөй берет. Экөө эми кутулдук деген ойдо, калың чычырканактын ачык жерине аттан түшүшүп, аттарын бири-бирине байлаштырып, тамактанууга отурушкан экен.

Учурдан так пайдаланып, Бексары калың чычырканактан ушунчалык тездик менен чыга келип, олбурлуусун эсин оодара чапты. Экинчисин ордунан тургузбай басып жыгылды да, чалкасынан баса калып, көргөн көзүң ушулбу деп, эки манжасын сөөмөйү менен ортон колун эки көзгө матырып алды. Эки карек шариктей алаканга түштү. Карайлаган Кытай өзүнчө сүйлөнүп боортоктоп жатып калды. Экинчисин бир атка таңып салды. Көзүн олуп алганын иниси Бекбасардын атына жүктөдү.

Кечки саат төрт чамасында Бексары Бостериге жете келди. Бекбасардын бардык тууган-туушкандары чогулуп, ызы-чуу. Бексары эки Кытайды жетелеп келип, Бекбасардын үй-бүлөсү менен мууздаган арыктын жээгине, жаңы тигилген көк теректин көчөтүнүн түбүнө алып келип:

– Оо, эл-журт, Бекбасарды бул экөө мууздаган. Өз кылгандарын өзүнө жасайбыз. Ушул жер ыйык мазар болсун! – деп Бексары бирин мууздап салды. Экинчисин да мал мууздагандай мууздап канын агызды. Ошол мазар азыр да бар, – деп Калык аңгемесин бүтүргөн кезде эжеси да келди.

– Саламатсызбы, Калиман эже! Мени тааныбай калгансыз го. Менин Каликмын – деди.

– А, Бектурдун уулу Калыксыңбы?

– Ооба.

– Сени абакта дебеди беле? Ден-соолугуң жакшыбы?

– Баары жакшы. Келип учураша албай жүрдүм. Бу киши досум. Мейманга келиптир. Досумду ээрчитип, учурашканы келдик.

– Жакшы, үйгө киргиле.

Алар апийим тилимине чейин сүйлөшүп, бардыгына макулдашып алышты. Калиман өз апийимчилери менен апийим талаасына бет алды. Берки экөө Караколдон келаткан автобуска отуруп, Тоңдун Ак-Терегине бет алышты.

Мезгил күз. Ак төөнүн карды жарылган токчулук маал. Ысык-Көл мемиреп күн нуруна боорун кактагансыйт. Бардык аймакта апийимчилер таң азандан кырымга чыгып, күн нуру жер бетине чачыраган чакта апийимчилер сырьелорун тапшыра баштайт. Калиман да акыркы сырьесун өткөрүп, үйүнө ашыкты. Аны Калык күтүп жаткан. «Бу иним үч жылдан бери өтө ынак болуп кетти. Айылдагылардын баары менен келим-кетимдүү. Деги залалы тийбесе экен. Быйылкысы акыркысы» дегени чын болсо. Ушуларды ойлоп келатып, үйүнөн обочороок жерде машина турганын байкабады. Үйүнө түз эле кирди. Калыкты көрө замат:

– Эрте келипсиң! – Калиман кокозосун босого тарапка коюп жатып суроо узатты.

– Келгеним жарым саатча болду. Менин буюмдарым ордундабы?

– Кайда кетмек эле. Түндө уйку көрбөй, сарсанаа болдум. Кудай өзү сактаса экен. – Калиман мурдун шуу тартты.

– Көркпөңүз. Кудай сактасын. Мен азыр түз эле Фрунзеге жөнөйм. Товарымды жеткирип алсам болду, аман-эсен.

– Жолуң шыдыр, жолдошуң кыдыр болсун. Ата-бабаңын арбактары колдосун, – деди Калиман.

– Эже, бардыгыңарга карыз эмесмин. Эми, буга чай ичип коюңуз. Жыйырма, – деп Калык чөнтөгүнөн оролгон түйүнчөгүн кармата, килейген чоң кара чемоданды төркү үйдөн көтөрүп чыкты. Эшиктин алдынан шофер тосуп алып, андан ары узады.

– Кош болуңуз эже, көрүшкөнчө. Үч жылда ишибиз эң жакшы болуп, ыраазычылыгын айткан досум. Анын аманатын айтпасам болбойт, – деп Калык машинага барып олтурду.

Зуулдаган такси Балыкчыдан суурулуп чыкты. Автошоссе жолдо каршы-терши өткөн машиналар кумурскадай жайнайт. Калык таксиде термелет. Өтө кызуу, колунда бөтөлкөнүн жарымынан арак чайпалат. Кызыл-Көпүрөгө жакындаган сайын бөтөлкөдөн жутуп коёт.

– Кызыл-Көпүрөдөн аман-эсен өтсөк болду. Бизди тосуп алат. Сен чочуба иним мени тааныйсыңбы? – десе, тааныбайм, жалдап бүт акчасын төлөгөн де. Макулбу?

Шофер «макул» дегенчелик кылып, башын ийкеп койду. Аңгыча Кызыл-Көпүрөгө жете келишти. Калык сол төшүнө колун коюп:

– Эгер милиция токтотсо жыйырманан карматайын, – деди.

Милиционер токтотту. Шоферго багажды ачкын дегендей белги берди. Калык алар менен теңселип кошо басты.

– Ач багажды, – деп өкүм бура сүйлөдү милийса.

Шофер шарт ачты. Ичинде Калыктын эң чоң чемоданы. Ага кол жаңсап милиционер:

– Бул эминче чемодан? – деди. Калык сол төш чөнтөгүнө колун салып, теңселе басып келип:

– Булбу? Апийим, – деди. Калыктын кейпин көргөн милиционер:

– Дурак. Ижай, – деп басып кетти. Калык ичинен кубана, оолжуй машинага олтурду.

– Оо, мындан кутулдук. Тээ алдыда үч машина турбайбы, бизди тоскондор болсо керек, – деп бөтөлкөдөн дагы жутту.

Таксини Момун тосту. Таксинин шоферун да, Калыкты да башка машинага отургузушту. Машинанын салонунан аракты суудай агызды. Бат эле Калык уктап калды. Шоферду да тез эле мас кылышты. Экөө тең уйкунун туткунунда болушту.

Эртеси Калык ойгонуп, көзүн ачса диванда жатат. Маңдайкы диванда таксинин шоферу. Кайсы жер, кайсы шаар экенин экөө тең билбейт.

Сырттан Момун кирип:

– Каке, кандай эс алдыңар? Кирпичтер урап калса керек, кичине үтүктөсөк калыбына келет, – деп Момун досуна батностогу ичимдиктерди сунду.

– Момун аке, уугуп кеттик окшойт. Эмне ичип, эмне жеп жатканыбызды билбейбиз. Деги биз кайсы шаардабыз? – деди Калык калтыраган боюн баса албай.

– Дос, кайда экениңдин зарылдыгы жок. Бүгүн шоферуңду узатабыз. Сен дагы эс ала бер. Кана эмесе, стакандагыны алып койгула.

– Мен бүгүн кетсем, ичпешим керек. – Шофер каршы болгонсуду.

– Кам санабаңыз. Азыр ысык шорпо келет. Жолго чыкканча соолугасыз. – Момун ишенимдүү айтканына ынанды, ысык тамак менен бир нече жолу кайталанды. Шофер шалактап, эс-учун билбей, машинага көтөрүп салган абалга жетти.

Шофердун кандай абалда кеткенин Калык да билбеди. Ал диванда чала өлүктөй сулап жатты. Үстүнө эч ким кирбеди. Келгени аптага чукулдап баратса да эч ким менен баарлашып, алып келген товары туурасында, канча төлөнөрү жөнүндө да бир ооз кеп козголбоду. «Момун досум, өзү чечет. Мынча бер деп сурабайын. Өздөрү билишсин» – деп ойлоп, бир жагынан экинчи капталына оодарылды. Так ошол учурда каалга кычырап ачылып, бирөө келатканын сизди. Кирген киши Калык жаткан диванга түз басып келип:

– Аке, көпкө уктадыңыз. Келиңиз, – деп өзбек жигит элпек сунду батносту.

Калык ордунан козголо, башы зыңылдап ооруганын сизди. Ушундайда пахмел жасоону өтө каалады, сунган стаканды кандай алып, кандай ичип жибергенин сезбеди. Удаа эки стаканды шыңгытты. Таңкы маалда Момун кирип:

– Каке, бүгүн сени үйүңө чейин жеткиребиз. Эч капа болбо. Мен да бала-бакырама барайын. Сен мындан ары ичкиликти таштап нак адамдай жаша, үй сал, аял ал. Кел экөөбүз коштошолу, жүз граммдан алалы, – деп стакан сунду. Экөө ичишип, кучакташып ажырашты: «Менин товарымды бекер аласыңарбы?» – деп айткысы келди. Жок болбойт – деди ички сезими: «Өздөрү баалашар», «Эки тоо көрүшпөйт, эки адам көрүшөт» эмеспи, Момундун айткан акылынын артында бир жакшылык бар экенин сизди. Кайра башы жаздыкка тиери менен коңурук тарта уйкуга кетти.

– Кадырлуу мейман, келиңиз орун алыңыз дегенде Калыкты колтуктап машинага отургузуп жатканын туйду. Жөнөтөр алдында деп дагы ичирди.

Күрөң түстүү «Волга» Боом капчыгайга кирип келгенде Калык соолукту. Рулда шофер. Анын жанында олбурлуу кара жигит.

– Аке, кандай эс алдыңыз? Кыйналган жоксузбу? Башыңыз ооруп калгандыр, жазып алыңыз деп, машинаны токтотуп, дагы ичишти. Ортолорунда сөз болбоду. Машина зуулдап Балыкчыга кирип келди. Артында дагы бир «Волга» сая кууп келет.

– Түз милицияга, – деп буйра сүйлөдү жанагы кара тору жигит. Калык ичинен беймаза болду. Мени ушул жерден милицияга тапшырып, кылмышкер деп отургузат тура. Бирок менин кылмышымды далилдеп көрүшсүн деп компойду эле оң жана сол төшкү чөнтөгүндө өзү алып чыккан акчалар жүрөт. «Кой, арам оюмду таштайын» дегенче болбой, алиги жигит жана артындагы машинадан экөө түшүп, милицияга кирип кетишти, эмне кыларын билбей Калыктын башы катты. Үчөө тең көпкө буйдалган да, кармалган да жок. Тез эле чыгып, машинага олтурушту. Көрсө, машинаны каттоодон өткөрүшкөн тура.

Аркардай мойнун созо күрөң жана кара «Волга» Тоң тарапка бет алды. Бир кыйла узагандан кийин кара «Волгадан» бирөө түшүп, тиги жолдун боюндагы чабанга барып, кол жаңсашып сүйлөшүп, бир койду машинага салышты.

Эки машина Калыктын агасы Салыктын үйүнүн алдына келип токтоду. Үйдө жеңеси Зайнап гана бар экен.

Саламдашып, ал-жай сурашып болгондон кийин жеңеси:

– Уул, бир аптадан бери дайының жок. Деги аманчылыкпы? – деп кызыккан болду.

– Жеңе, бардыгы жайында. Достор менен ойноп жүрүп, убакыттын өткөнүн байкабай калыптырмын. Мына, достор да келди. Байкем кайда? Меймандарды тосуп, кам көрсө болот эле? – деди Калык.

– Азыр келет. Меймандарыңды өзүң үйгө киргиз. – Зайнап жактырбаган мүнөздө күңкүлдөдү.

– Сиздер капа болбосоңузда койду биз ала келгенбиз, Калык акенин аман-эсен агасы менен жеңесине кезиккендиги үчүн, – деп кара «Волгадан» койду көтөрүп түшүшүп жайдары күлүп коюшту. Жигит берки кара тору жигиттин кулагына бирдеме деди да:

– Сиздер жакшы эс алыңыздар. Биздин кысталыш жумушубуз бар, эртең менен саат сегиздерде келип калабыз, – деп жөнөп кетишти.

Калык бирге келген мейманды үйгө киргизүүгө умтулду. Анын аты-жөнүн сурап албаганына ичинен өкүндү. Муну жакшы түшүнгөн жигит:

– Калык аке, өзүңүз баштаңыз, – деди.

Алар чайга жаңы отурушкан кезде Салык келип, Калык менен кучакташа көрүштү. Конокторго кой союлуп, түндүн жарымы оогончо олтурушту.

Жат-жатка келгенде Карим менен Калыкка ички бөлмөгө орун салынды. Ага чейин эч кимге шек алдырбай чемоданды киргизип коюшканын эч ким билбей калышкан.

– Калык аке, сиздин мүнөзүңүздү Момун аке толук түшүндүрүп берген. Мүнөзүңүз да колдун беш салаасындай айкын болгон. Сиз товарыңызга кызыккан жоксуз, өздөрү чечсин дегенчелик кылдыңыз. Ырахмат, – деп шефиңиз да ыраазы болду. Ошентип, сизге сырттагы күрөң «Волга» белекке берилди. Ачкычы мынаңыз, – Карим ачкычты Калыктын колуна карматты. – Эми мобу чемодандагы акча сиздин өмүрүңүздүн акырына чейин жетет. Үнөмдүү пайдаланыңыз. Мындайды күтпөгөн чыгарсыз. Мен жанагы шериктерим менен кетем, – деди.

Калык өтө кубангандыктан уктай алган жок. Бийик кыялга батып, турмушунда өтө кескин бурулуш болорун сезген. Момунга түрмөдөн кезигип достошконуна кудайга терең ыраазы болуп көшүлүп жаңы гана мемирей баштаганда, Карим коштошуп чыгып кетти.

Ооба, оомалуу-төкмөлүү дүнүйө өз нугунда сапарын карытып барат.

ТИЛИ БУРУУ ТОМА

(Аңгеме)

Теребел тыптынч мелтиреп, көл да тынч. Тоо этегинде, көл жээгинде дүйүм бакка оронгон көрктүү чоң айыл. Учү-кыйыры күн чыгыштан күн батышка созулуп, баш-аягы билинбейт. Күн алтын нурун чачыраткан ак таңга чейин эле тиричилик жанданып, эми гана күн нуруна кирине баштаган. Бүгүн дем алыш экендигине карабастан даркан талаага ашыккан келиндер. Эмгек очогун алоолонтуп, берекесин агылтууга, маңдай терин төгүп, күн аптабына кактанганча иштеп калууга ашыгышат. Бардыгы кызылча талаасына кеткендерин ийиндерине кынай көтөрүп баратышат. Алды талаа четине жеткен. Таңкы сыдырым тоодон да, көлдөн да согот. Бири-бири менен беттешип, айкалыша бети-колуңду назик аймаласа, муздак илеби коюн-колтугунду жибектей өрдөйт. Сергилең келиндер өз ара кобурашып, кызуу талкуу нөшөрлөнгөн. Бири көргөнүн, бири укканын сайрайт. Кошуна келин Сурма нарытан өтүп бараткан Салкын байбичени утурлай басты. Жакындаганда эле:

– Оо, жеңемдин башына чөп сындыралы. Биз менен бирге тер төгүп, кызылчадан иштешкени ниети бар окшобойбу, же «тайбас» келиндердин ишин көрмөккө келдиби. Кечээ Сагыналы армиядан келгенине той бериптир болучу, тойдон ооз тийгизгени келген го, – деди Сурма.

– Ирегелеш туруп, тойдон сен куру калсаң, бизге эмне жок, – деди Асел.

– Ой, ботом, жанагы Сагыналынын атасы айттым дебеди беле. Таарынганың жөн, тойдун эрте-кечи жок. Бир чөгүн чай сенден айлансын, – деди Салкын.

– Ай, Сурма жеңе, бешигин терметкенсип жеңемдин уулунун атын тергеп койбой, уялбай кашкайта айтасың, андан оозуң кыйшайып калчудай. Бул эмнең? – деди Асел.

– Жеңе, кечирип кой, – деп Сурма Салкынды кучактап, – Сакем армияга кетпесе сиздин келин болмокмун. Экөөбүз курсташ элек. Досу мени өңөрө качып, өзүнө ыйгарып алды. Баары бир силердин келиниңермин го. Бир максатта өскөнүбүздөн тергебей калганым чын. Кечирип коюңуз.

– Сурма жеңе, күнөө өзүңдө. Адепсиздик кылдыңыз. Жеңемди кадырлап койсоңуз болмок. Эң кур дегенде чоң акемдин сакалын сыйлап, тергешиң керек эле. Сүйүш-күйүшсөңөр эле бардыгы эстен чыгабы? Күнөөңдү жууп, жеңемдин алдына түш, – деди аркар сындуу кымча бел Айгүл.

– Кечириңиз, жеңе! Чын эле менден чекилик кетти. Сакемдин элеси карегимден кетпейт, бир көрсөм болот эле. Көргүм келет, эңсей берем, – деди Сурма.

– Кечээ той тарары менен өзү чоңойгон Челек жайлоосуна аттанып кетти. Атасынын ишин улантам дейт, – деди Салкын.

– Оо, өзөгүң түшкүр Сурма жеңе! Эңсегенин жашырбай ачык айтып жатканын кара. Заңкайган күйөөңү көзүңө илбей көзүңө чөп салсам дейсиң го? Күйөөң билсе өпкөңдү үзүп, колуңа карматат, бөркүңдөй көр, – деди Асел.

– Койчу, көп тантип дөөрүбөй. Экөө эгиз козудай абдан ынак болчу. Бир сындырым нанды бөлүп жешип, ынтымактуу. Эч жашырчу эмес. Келечекти да бирге болжоп чечишчү. Мен да аларга аралашып, сен албасаң, сага тием деп оюн-чынынан айтчумун. Буйрук экен, Кемелге никем түштү.

– Кечирип кой, жеңе, одоно кетсем. Бир суроо берейин көңүлүңүзгө албасаңыз? – Сурма ыңгайсыздана Салкынды карады.

– Эмнеге капа болмок элем. Тартынбай сурай бер, – деди Салкын, башындагы жоолугун оңдоп, бир кулагынан жоолугунун бүктөмүн ачып койдү.

– Сакем армияда жүргөндө үйлөнүптүр деп уктум эле. Ошол аялы менен бирге келдиби?

– Жок. Өзү эле келди. Атасы каршы болгон имиш. Тили буруу неме тукумума доо кетирет дептир. Мен да ырас болуптур деп кубангам. Жаш өткөн сайын балдарыңдын жакшылыгын тилейт экенсиң Кудайдан, – деди Салкын.

– Бу шумшүктү кара, жеңе! Уулуңуздан үмүтүн үзбөй, жүрөгүнө чок түшүп жатат, – Сурмага тигиле карады Асел.

– «Үмүтсүз шайтан» деген. «Жакшы үмүт – жарым ырыс». Келекеленип калыпсың, өзүң аксыңбы? Аныңды миң какшап актансаң да, Кудайым көрүп-билип турат. Ал жагынан энеден жаңы төрөлгөндөй эле акмын.

Салкындын күйөөсү Өскөнбай. Бүт өмүрү тоо койнунда өттү. Үч уул, эки кызы бар. Туну Сагалы, ортончусу Кенжалы, кичүүсү – көкүрөк күчүгү Сагыналы. Кыздары Зайра, Зуура. Бардыгы тоодо киндик каны таамп, тоодо өсүп чоңоюшкан. Кыздары ата-энесинин кашында, мындайча айтканда, окуганда таенеси менен таятасынын колунда болушту. «Кыздарга кырк жерден тыюу» көзөмөлөндү. Тун уулу менен ортончусу сабатын жойгону менен тийди-качты окушту. Анын азабын армияга барганда сезишти. Кыздары эртелеп өз очогун, өз үй-жайын, өз туурун табышкан. Сагыналысы билимге дилгирленип айылдык мектепти да жакшы бүтүрдү. Алыс барбай айыл чарба техникумунун босогосун аттап, ветеринардык-мал докторлук кесипти тандады.

Ушул айыл чарба техникумга кичинесинен моюнча өскөн курбусу Кемел агрономдук бөлүмдө. Сагыналы экөө абдан ынак, ынтымактуу, эгиз козудай ээрчишип бирге жүрүшчү. Ушул техникумдун агрономия бөлүмүнөн жети кыз билим алган. Алардын арасында Сурма да бар эле. Ал ачык айрым, шайдоот, шайыр мүнөзү менен бардыгына жагуучу. Чыгармачыл жамааттын уюткусу деп эсептеле турган. Ыр-бий анын жетектөөсү менен шаңдуу өтүүчү. Бул өнөр-поздордун башын бириктирип, сахнага алып чыккан Сагыналы. Бош убактыларын махабаттын көлүндө жалаң жаштар толкун жиреп, рахатка бирге батышкан Сагыналы, Кемел, Сурмалар. Окууну да башкалардан айырмаланып мыкты өздөштүргөн да ушулар. Сагыналы менен Сурма окууларын бүтүргөндө, бир аз иштеп, кол кармашып, биргелешип түтүн булаталык, кичине мамлекет курабыз деп антташкан. Алардын таттуу ойлору орундалбады. Техникумдун бүтүрүү сынагында жигиттик милдетин аткаруу кезеги келгендигин Сагыналы билди. Экзамендерин ийгиликтүү тапшырып, дипломду колго алып, үйүнө келип, ата-энеси, туугандары менен коштошуп, парзын аткарууга аттанды.

Күз. Кыргызстанда мемиреп күз алтын нурун чачыратат. Чыкыроон али байкалбайт. Сууктун илеби сезилбейт. Сагыналылар түз эле Москва шаарына келишип, бөлүктөргө бөлүндү. Сагыналы Архангельскиде кызмат өтөмөк болду. Анда СССР ченебей күчкө тол-

гон кез, жарандар майда-чоң улутуна карабай Советтик Армиядан кызмат өтөө ыйык парз. Ушул милдетти аткарууга аттанган ысык-көлдүк жигит Россиянын Түндүк уюлуна жакындан барат. Мында орус, коми, тува, ненец жана башка улуттар жашайт. Улутуна карабай орус тили менен сүйлөө, жазуу, окуу мыйзамдуу. Майда улуттун өкүлдөрү ата-жотосун орусча жаздырууга милдеттүү.

Сагыналы Түндүк тарапка сүңгүп кирген сайын аба оордоп, суук катуулап бараткансыды. Өзү энеден туулганы тоо койнунда төрөлүп өсүп, ызгаарына жуурулушуп, катаал суукту тоготпогону, бу жерде таптакыр башкача. Оронуп, думбаланып жүргөнү өтө одоно сезилди. Күнүгө көнүгүүгө өттү.

Аскер бөлүгү Тиман Токол тоосуна жете бербей орун алыптыр. Туман басып күүгүмдөнүп, күндүн көзү анчалык көрүнө койбойт. Ошондой кыска күндөрдүн биринде солдаттар алай-дүлөйдөн адашып, бөлүккө түн ортосунда келишти, Сагыналы эс-учун билбей, госпиталга жеткирилди.

Тома аскер бөлүгүндөгү госпиталда иштөчү. Сагыналы катуу кыйналып келгенде кроватька Тома жаткырып, уколун куйган. Башка солдаттарга караганда өңү, түсү, көзү кандашындай сезилди. Жөтөлсө уюган кан чыгат. Суукка катуу кабылганын врачтар белгиледи. Өпкөсүн убагында дарылабаса жаман илдетке айланарын сезген Тома ата-энеси суук тийгенде колдонуучу ыкмаларды пайдаланууну чечти. Мындай кырсыкка үч жоокер кабылган. Үчөө үч улуттун өкүлдөрү. Айрыкча Сагыналыга Томанын көңүл кушу байланды. Врачтар – дасыккан дарыгерлер, өз кесиптеринин мыкты чеберлери экенин Тома жакшы билет. Ишеними жогору болсо да, эмнегедир Сагыналыдан санаасы тынчыбайт. Эне-атасынын пайдаланып жүргөн дары-дармекти колдонгусу келди. Так ушул түнү дежур болду. Акырын Сагыналы жаткан палатага кирсе, ал эс-учун билбей жатат, дем алышы да өтө оор. Эти от менен жалын. Буту жоон сандан ылдый абдан муздак. «Кой, мамамдын пайдаланганын мен да колдоноюн деп ичинен кымындап, ала келген дарыларын чыгарып, алгач Сагыналыны жыпжылаңачтап бир жагына оодарып, биринчи муздак кар менен бүт денесин сүртүп, андан кийин балык майы кошулуп жасалган дарыны далысына, өпкөнүн тушуна шыбады. Андан соң жылуулап, укол куйду.

Сагыналы эртеси эсине келди. Кашында сулуу кыз кашкая күлүп турат. Өңүн караса оруска окшобойт. Кайсы улуттун өкүлү болду экен деген оюнун соңуна чыкканча...

– Как чувствуете солдат? – деди кыз.

– Пока хорошо, – деди Сагыналы. Экөө анча узакка маектеше албады.

Экөөнүн көздөрү бир бирине чагылышып, жүрөктүн отун ойготкон жагымдуу нурлар нурданды. Айтайын деген ойлордун түйүнү чечилбей кала берди.

Томаны врач чакырып, палатадан чыгып кетти. Ал кетери менен тиги төрдө жаткан жоокер:

– Сенин сүйгөн кызың бар беле? – деди.

– Жок. Эмнеге кызыктың?

– Сен кечээ катуу кыйналып келгениңде, врачтар кеткенден кийин сени энеден туума чечиндирип, бүт денеңди укалап, өзү ала келген дарыларын сүйкөдү, жанагы кыз, мурда тааныш белең?

– Биринчи көрүшүм.

– Ал сени жактырып калгандай сездим. Болбосо сага мынчалык кам көрбөйт болучу. Өзү жайдары, шайдоот, дайым жаркылдап жүрөт экен. Сулуу десең сулуу, акылы да тунук. Колуңдан чыгарба.

– Деги, апенди кызын мактагандай мактадыңыз го. Ал, бар болгону өз милдетин аткарды да, – деди Сагыналы.

– Мен берген кеңешти кабыл ал. Эң жакшы, сулуу кыз. Эстүү көпөлөктү колдон чыгарба?

– Сиз өзүңүз каяктансыз. Тим эле адамдын ич-койнуна кирип кетет экенсиз. – Сагыналы суроосун тике берип кызыга карады.

– Менин улутум украин. Полтаваданмын. Атым – Кузмин. А өзүңчү?

– Мен сиз билбеген, сиз көрбөгөн жерденмин. Кыргызстан, Ысык-Көл деген жерденмин. Улутум кыргыз. Атым – Сагыналы. Саня десеңер болот.

– Пржевальски деген шаар барбы?

– Ооба, бар.

– Анда менин эжем жашайт. Согушта кеткен экен, – деди Кузмин.

– Пржевальск шаары областтын борбору. Мен дал ошол ысык-көлдүкмүн.

– Жакшы. Тааныштык. Армиядан кеткенче жайыбызды толук билишебиз, – деди Кузмин.

Сагыналылар бороонго буюгуп, кар тозоңуна калып, оор абалда госпиталга жеткиргенде Тома башка сестраларга карабай, өзү дежур болбосо да Сагыналыга келип, санитарларды чакырбай өзү даарат алдырып, денесин укалап турчу. Тома өңдүү, түстүү, сулуу, негизи адамкерчиликтүү. Кийинки күндөрү Сагыналы да Томанын келишин саап, эңсей турган.

Бир жолу Тома палатага киргенде күн нуру төгүлгөндөй болду. Ал жаркылдап, шайыр-күлкү аралаш:

– Как чувствуешь, солдат? – деп түз эле кроватка келип колун сунду. Мындайды күтпөгөн Сагыналы жууркандын ичинен шаша колун чыгарды да:

– Нормально. Но сердце болит, – деди Сагыналы.

Тома жайдары күлдү да:

– Мен кыргызча үйрөнгүм келет, – деди.

– Чын элеби? Менде «Разговорник» бар. Ал орусча-кыргызча, же кыргызча-орусча сүйлөшсө болот.

– Анда ал сөздүгүңдү мага берип тургун, – деди Тома.

– Кечирчи? Сенин улутуң кайсы.

– Ненец.

– Мындай улутту укпаптырмын.

– Бизди Түндүк уюлдук дешет. Эң эле аз калкпыз. Ненец автономиялуу округ. Архангельск областына караштуу. Ак, Баренц, Кара деңиздер менен чулганган. Бугу өстүрөбүз. Балык кармайбыз. Ненецтер алачыкта жашайт, – деп Тома эл-жерин мактап, даңктап шакылдады жайдары.

Күндөр учкан куштай өтүп жатты. Тома сөздүктүн жардамы менен кадимкидей кыргызча таптак сүйлөп калды. Дээринде бар экен. Кичинесинде бугу менен аралаш чогойгондугунанбы жүрүм-туруму тың. Кыргыз кыздарындай ат үстүндө шайдоот, ат жалында ойносо өтө суктанасың. Сагыналы чын эле өлгөндөй сүйүп калды. Алар бири-бирин кыргызча мамиле жасашып, кыргыздын үрп-адатын терең өздөштүрүштү. Тома жүгүнүү, жоолук салынуу, тамак-ашты кыргызча даярдоого көнүккөн. Жедеп «кыргыз болгондон кийин» эки жылдан соң ата-энесине үйлөндүм деп Сагыналы кат жазат. Ал мындайча: «Ата-эне силерди кубантайын дедим. Советтик Армияда кызмат өтөп жүрүп, ушул жерлик ненец кызга үйлөндүм. Кызматым бүткөндө өзүм менен чогуу ала барам. Кандай дейсиздер», – деп жазган. Атасы катты окутуп, ачууланган. Бардык балдарымдан ушунумдан үмүтүм чоң эле. Кайдагы тили буруу, тили бөлөк, дили башка, дини бөтөн немени алдым дейт. Элге шерменде, шылдың кылып, сөзгө сөлтүк, кепке кемтик кылып. Ошондон ары кетсин, балам бар деп ойлоп койбойм. Катыны менен кайын журтунда кала бергин – деп кат жолдоду.

Ушу каттан соң Сагыналы Томага ата-энесинин каршы экендигин түшүндүрүп, ынандырып, бирок чексиз сүйөрүн айтып, менин артымдан баргын деп, өзүнүн дарегин толук берип, кайда, кайсы жерге барарын, кандай транспорт каттаарын, картасын чийип, үч жылдык кызматын аяктап кичи мекенине жөнөп кетти. Сагыналы айылына эч кабар бербей түз эле келди. Атасы оорусу боюнча пенсияга чыгып,

көлдөгү үйүндө экен. Агасы Кенжалы аялы менен атасынын коюн алып, Челекте. Анысы да койдон тажаган түрү бардай. Атасы уулунун армиядан келгенине кубанганы менен күдүк ою тынчын алды.

– Ырас болду. Тилимди алып, келинди таштап келгениңе ыраазымын. Эми эмне иш кылайын дейсиң? – Атасы үмүттүү карады.

– Сиздин жолуңузду жолдойм. Өзүңүздү, апамды колума алам, тоосуз өмүр сүрүү жагымсыз, – деди.

– Туура кыласың. Агаң Кенже тоодо өскөнү менен малга жок экен. Келинчеги малга чоочун. Малдын ыгын билишпейт.

– Байкемдер Челектин кайсы жеринде?

– Кыркынбайда. Баягы биз кыштап, жайлаган жер. Өзүң жакшы билесиң.

– Мен кечикпей барайын. Байкемдер жакага келип, колхоздон бир жумуш табышар өздөрүнө ылайыктуу – деди Сагыналы. Бул өткөн кылымдын сексенинчи жылдары эле...

Тома Фрунзе шаарына кеч келди. Шаардын ажайып кооздугуна суктанды. Абасынын ушунчалык тазалыгына таң калып, кере-кере дем алды. Үп, ысык. Мындай абада кантип жашашат? Мен көнө алар бекем? – деди өзүнчө көбурап.

Көл өрөөнү сары чепкенин жамынып, салкын тартып калган кез. Тома Пржевальск аэропортун аралай басты. Жер да чоочун, эл да чоочун, аба да чоочун. Күзгү жыйым-терим бүтүп, талаалар сары чепкенин жамынган. Аэропорттун кассасында котологон эл. Аларга аралашып, эки жагын каранып, өзүнчө: «Мен буларга эмнеге аралаштым? Челекке атайын рейс менен учушат, аны диспетчерден сурап-бил дебеди беле Сагыналы» – деп шарт бурулду турган кезегинен чыгып. Ал «диспетчер» деп жазылган эшикке барып тыкылдатты.

– Ичкери кире бериңиз, – деди артынан сулуу сымал кара сур жигит. Тома артына тез бурулуп селейе карады. Муну сезе койгон алиги жигит:

– Сиз кай тарапка бармаксыз? Мен ушул аэропортто иштейм, – деди.

– Мен эң алыстан Архангельскиден келдим. Силердин Челек деген жайлооңуздарга самолет барат деген. Качан учарын билсек болобу? – деп орусча быдылдады.

– Өзүңүздү тааныштырган жоксуз. Архангельскиден келген мейман экенсиң. Биздин эшик дайым ачык, төргө өтүңүз. Сиз самаган Челекке эртең учабыз. Менин атым Зарлык, а сиздикичи?

– Менин атым – Тома.

– Кимдикине бармаксыз?

– Сагыналы. Жакында армиядан келди.

– Тааныш эмес экен. Эми сиз эс алыңыз, – деп аны меймандар эс алуучу бөлмөгө узатып койду.

Эртеси АН-2 самолету асманда калкып баратты. Тома төмөн жагын терезеден карап өтө суктанат. Тилке-тилке бөлүнгөн талаалардын бири – бозомтук, бири – каралжын. Ийри-муйру салааланып агып жаткан суулар. Чокусу ак мөңгү оронгон аска-зоолор ак булуттун таманында калгансыйт. Самолет бийик асканы ашып баратканда жапжашыл карагайлар тоо бетин каптап жатканын көрүп, ажарлуу Сибирдин токоюн элестетти. Карагайларды аралап жүргүсү келди Томанын. Ушундай кооз аймакты көргөн сайын ышкысы артып, Ысык-Көлдүн үстүнөн учуп өткөндө да мындай ышкысы козголгон эмес. Жашыл килемди жайып койгондой сезилген. Самолет күтпөгөн жерден тез төмөндөй түшкөндө таттуу оюнан адашты.

«Сагыналы мени күтүп жатабы, же тапсаң тап, таппасаң сыйпалап кал, – деп алдадыбы? Жок, сага берген антым эч качан бузулбайт. Бузсам сүйүүнүн каргышына калам. Кудай алдында күнөкөр болом. Ант урсун деген. Мындай убаданы кантип бузсун! Мени тосуп алар бекен? Айтса, түк кыргызча сүйлөбө, орусча сүйлөп, орусча мамиле кыл. Кыргызча суроо берсе таптакыр жооп бербе. Сырыңды ачпа дегенин эсимден чыгарбайын». Ички сезими Томаны түйшөлттү. Самолет кең жайык бетке жеткенде, бир айланып анан конду. Тиги турган үйдүн айланасында мал жүрөт, аттар токулгасы менен, байлануу. Асманды карап коюп, үйгө кирип чыккандар андан көп.

Төрт-бешөө самолетко утурлады. Томанын издегени Сагыналы. Самолеттон түшүп, жарданып тургандарга башын ийкеп, саламдашкансыды.

– Оо, туугандар, бу киши тээ Архангельскиден келиптир, – деп Томаны көрсөтүп:

– Аты ким эле? – Тома карады. Ал укмаксан, түшүнмөксөн болду. Ошондо учкуч:

– Как его имя? – деп Томанын ийнинен тартты.

– А от меня спрашивайте. Его имя Сагыналы, – деди.

– Сагыналы, Сагыналыбы, ал жана келген, – деди карасур жигит.

Келгендер жалпы баары Саз базасынын кеңсесине бет алышты. Жогортодон текирең таскак менен келаткан караанды көрө койгон кичинекей бала:

– Сагыналы абам келатат, – деп кыйкырды. Бардыгы ошол жакты карап калышты.

– Саламатсыздарбы? Аман-эсен келдиңиздерби? Менин коногума жолуктуңуздарбы? – деп сураганда Тома алардын арасынан суурулуп.

– Сагыналы, как здоровья? – Тома жетип барып, Сагыналы менен кучакташа көрүштү. Мындагылар тегиз карап калышты. Сагыналы жетелей келген атка Тома шап секирип минди. Муну көргөндөр: «Ой, бу кызыңар атка жеңил, тайга чак неме го. Ким ишенет, муну орус деп. Атка ээрдин кашын кармабай так секирди. Өмүрлүү болсун! Аны конок кыз дегенге шегим бар», – деди Кадыракун орсок тишин кашкайта күлүп...

Өскөнбай илдетине байланыштуу пенсияга чыгып, үйүндө. Дарыланганы менен оңоло албай илең-салаң. Үй күчүк болуп, үңкүйүп байбичеси Салкындын кашынан чыкпайт. Ат минип жер кыдыргысы келет, таза абадан жуткусу келет. Короодон чыгып, коңшу-колоңдор менен баарлашсам дейт. Бирок бардыгы жаш-карысы дебей даркан талаада, кызылчада, жүгөрү, куузука отоодо, жайкы талаа жумуштарда. Эртеден-кечке айыл ичи ээнсиреп турганы турган. Айрым күндөрү өзү курдуу улгайгандар менен баарлашса, алардын аңгемесинин түпкү маңызы мактаныч, ичип-жегендер туурасында узун сабак. Кайда барса сый чайдан мурда ичкилик төгүлүп, чачылып, суудай акканын саймедирешет. Ушундай сыйга корстон болушат. Буларды угуп көңүлү иренжийт. «Ичкиликтен башка жомоктору жок. Анысы аз келгенсип карта чабышып, кумар менен алектенишет экен. Эрмектери ушул. Кайда барсаң Мамайдын көрү. Жашоо үчүн күрөшүү эч сезилбейт. Бул турмушун тирүүлөй «муунтат» окшойт. Капаска түшкөн жашоо экен. Өз арбайымды согоюн. Сагыным да колго алам дебеди» – деп оюн жыйынтыктап койдү.

Бир жолу тун уулу Сагалы келинчеги Сайкал менен кажылдашып атыштыр. «Ата-эне балдарынын убайын көрсөк деп кудайдан тилейт эмеспи. Уул болобу, кыз болобу, ата-энесин багуу милдеттүү. Мен энемди таштап, сени ээрчип кете бердим. Мен жалгыз кызы экенин жакшы билесиң. Силер беш бир туугансыңар. Эң улуусу сенсиң, өзүнчө түтүн булатып, бөлөк үй, бөлөк болушун керек. Атамдарга айт, өзүбүзчө оокат кылалы деп. Атамдардын Алматыда үйү бар. Ошого көчүп баралы». Бул сөздөрдү укканда Өскөнбайды көп ойлонтту. «Атаңдын көрү, буларга кандай жардам берип, жөлөк-таяп турсам да, бизге ашка жүк, башка жүк дешет тура», – деп ойлоп, эч шек алдырбай Сагалысын өзүнчө бөлүмүш болду. «Чыга албай турган көз эле, чыгып кетти өзү эле» болушуп, тез эле бөлүнүп чыгышты. Азыр Алматыда өздөрүнчө түтүн булатышат. Ырас кылыптырмын, – деди Өскөнбай ичинен.

–А, байбиче! Камын! Капаста жата берип, буулуктум. Сагыналынын артынан баралы. Ал жалгыз куурап кетет. Бул үйгө

«зыңгырама» келиниң Сүйүмкан Кенжеси менен көчүп келсин. Өзүнчө оокат кылышсын.

– Жакшы оюң бар экен. Сен эмес мен да капаста жаткандай зери-гип кеттим. Деги илдетинен арылсаң болду, таза абадан жутуп, – деди Салкын.

Өскөнбайлар Сагыналынын артынан көчүп келишти. Кыркынбайга келгени өңүнө кызыл жүгүрүп, ооруган жерин унута баштады. Сагыналыга кол кабыш кылып, күндүн кечкиргенин, күндүн батканын билишпейт.

Күн уясына ашыгат. Тиги эки салт атчандар катуу келатышат.

– Тома, сени келбей коёбу деп чочуладым. Эми санаам тынч.

– Убаданы кантип бузмак элем. Сенсиз менде жашоо жок. Жердин жети кабатына кирип кетсең да, тапмакмын.

– Аныча ишендим. Түндүк Уюлдан чыгып, мына мени да таптың. Эми энем жалгыз үйдө. Атам койдо. Сен үйгө барганда кыргыздын бардык салтын аткарып, кыргызча сүйлө, бардыгын терге, алдың менен кирип, артың менен чык, макулбу?

– Албетте. Бу жакка чыгаарда баягы кыргыз каада-салттары китебин кайталап окуп, алтургай аткарып чыктым, – деди Тома.

– Азаматсың. Сен кыргызча сүйлөп, кыргызча иштей баштасаң, атам менен энемдин сөөктөрү агарсын.

– Ата-энени кыргыздар таштабайт экен балдары. Так ошондой мамиле жасайлы. Менин ата-энем араң эле узатты. Сени сыга кучактап, бетинен өөп кой, – деп аманат кылышкан. Аны да аткарам.

Ээликкен аттар короого кирип келишти. Тома аттан алыстан эле түшүп жай басып келатты. Сагыналы эшиктин алдында күтүп турган энесине аттан ыргып түшүп:

– Эне келин алып келдим. Жоолугуңузду камдай бериңиз.

– Ой, койчу ботом, тамашаңды. Азыр эле келем деп кетпедиң беле? Кайдагы келин, жолго аркандап коюптурбу?

– Ишен эне. Баягы, армиядан үйлөнгөн кызым келди.

– Ой, койчу тамашаңды, ошончолук алыстан кантип таап келсин.

– Тигине келатпайбы.

– Чын элеби. Оо, кокуй жаным. Ботом, айтып кетпейт белең. – Салкын карбаластап, боз үйгө кирип, жүктүн алдындагы чемоданды сууруп чыгып, зорго ак шалы жоолукту алып чыкты да:

– Оо, айланайын берекем, коё тур жоолук салайын. – Карбаластап, жоолук сала: «Ак жоолук башыңан түшпөсүн, өмүрлүк жарың менен бирге кары, көшөгөң көгөрсүн» – деп бетинен өптү.

Тома босогону аттап баратып жүгүндү. Салкын алкап, кубанычта:

– Сагын, бу келинимди ботом, тили буруу дебедиң беле. Өзүбүздүн тукумдан окшойт, тамашанды койсоңчу.

– Улуту ненец дебедим беле – деди Сагыналы.

– Немис дейсиңби? Окшобойт ко? – деди Салкын.

– Немис эмес, ненецмин эне. Биз түндүктөнбүз. Орустардын арасындабыз, – деди Тома кыргызча таптак.

– Тилиң таза го, айланайын балам. Менин сендей кыздарым бар, мындан кийин кызым деп жүрөйүн. – Салкын кубанганынан боюн тер басты.

– Силер чай коё бергиле. Мен атама барайын. Келип кубанычыбызга ортоктош болсун, – деп Сагыналы аттанып кетти.

Сагыналы кеткенинен келгени бат болду. Анткени Өскөнбай койлорунун жанында жүрүп, дүрбү салып, короодогу атчандарды, Сагыналы жоолукчан менен келгенин көрүп, коюн жайыттан короого жакындаткан.

Өскөнбай үйдүн босогосун аттаганда Тома илбериңди ордунан туруп, жүгүндү. Жоолугу да үлбүрөп башкача.

– Кудай жалгасын, бактылуу бол, балам. Сагын, сен тиги кошуналарды чакыр. Сен Салкын боорсогунду камда. Мен өз ишим менен алек болоюн.

Кичүү уулу Сагыналынын боорукер мамилесиненби, же тоонун салкын абасынанбы Өскөнбай абдан тыңып, ооруганын сезбей калды. Баскан-турганы кадимкидей. Өзүн сергек сезет. Көңүлү көтөрүңкү. Мал четинде жүрсө телегейи тегиз. Азыр эле: «Ушул кенжем кандай бүлөгө жолугаар экен. Көңүлүмө төп келгени болсо, атаганат. Баягы мен каршы чыккан кандай неме болду экен. Немис деди беле. Баламдын көңүлүнө жакса да сөзүмөн чыкпады. Буга балама ырахмат!» – деп ой чубатып, үй жагына дүрбү салган. Үйгө атчан экөө келатып, бирөө алыстан түштү. Анысы жоолукчан.

Демек, көптөн бери самолет келсе чапкылап калчу эле, көрсө, көлдөн сүйлөшкөн кызы келген го. Эмнеси болсо да бара көрөйүн, – деп койлорун айдап келген. Ойлогон оюу дал келгенине терең кубанып, чакан той өткөрүүгө кам көрө баштады.

Салкын келини менен боорсок жасады. Томанын кыймыл аракетин көрүп, ичинен ыраазы. Кадимки такшалган кыргыз келиндердей бүйрө, элпек, ыкчам, шайдоот. Муну байкаган Салкын ичинен кудундап: «О, кудай, бул бүлөмдү суук көздөн, жаман сөздөн сактай көр». Илбериңки кыймыл жүрөк жылытат.

Кой союлду. Иче-карынды Тома өзү тазалап, артып салды. Муну байкаган Өскөнбай: «Уулума ырахмат. Биздей камбыл, малчынын кызын тандаган тура» – деп компойду. Чакырылгандар толук келди. Тойлошуп, ак тилектер жамгырдай нөшөрлөп төгүлдү. Эки жашка

арнаган аруу каалоолор айтылып, түн ортосунда тарашты. Молдо болбогондуктан нике тууралуу сөз козголгон жок. Келиндин ата-тегин буруу уруудан экендигин билишкенден кийин, ашык сөз да болгон жок.

Эртең менен үрүл-бүрүлдө Тома чакаларын алып, сыртка кетти. Эки уйду саап, сүтүн чыпкалап, казанга куйду да, астына от тамызды. Бул кыймылдын баарын көрүп жаткан кайната менен кайненелер ичтеринен терең ыраазы.

– Байбиче, колу-бутуң эми узарган тура. Сүйүмкан келиниңе караганда бу келиниң жугумдуу, өтүмдүү, колуна баары келген жөндөмдүү, камбыл экен. Бактылуу болсун! – деди Өскөнбай.

– Айтканың келсин! Экөө бактылуу кол кармашып, атыбызга, затыбызга шек келтирбей аман болушсун, кудай тилегибизди кабыл кылсын, – деп алаканын бетине тартты Салкын.

– Койлорду жайытка айдап чыктым. Эми уйлар менен бээлерди айдап кеткени келдим – деп Сагыналы ата-энесине иштин чоо-жайын маалымдады.

Сырттан Тома жүгүнүп кирип:

– Саке, атамдар менен чогуу чай ичип, анан малыңа бар, – деди.

Тома Челекке келгени анын кенен төрлөрүн кыдырып, мооку кана көрүп, ажарына, көркөм кооздугуна суктанып, Кыркынбайдан тартып, Чубама, Талды-Булак, Эшик-Төр, Желе-Карагай төрлөрүн кыдырып чыкты. Кокту-колотторун көрүп, ой-чуңкуруна чейин билип алды. Бул мезгилде арадан эки жыл зыпылдап өтүп кетти. Алар уулдуу да болушту. Ысымы Эркин. Өскөнбай абдан тыңып, аттан түшпөйт. Кийин жаңыдан үйрөтүлгөн керкашкадан алыстабайт. Анын кыялы чорт, селтеңдеп обу жок кошкуруп, чакчаңдап турат. Кыялына карабай минип алып, төрлөрдөгү малчыларды байма-бай кыдырып, кумардан чыгат.

Тома кайненеси менен үйдө. Бээнин сааны болуп, жаңы сааган бээнин сүтүн сабага куюп жатканда иттер абалап, бирөө катуу келди.

– Ой, жеңе, Сагыналы кайда? – демиге кыйкырды.

– Малда! Эмине болду, деги тынччылыкпы? Демиккениңе караганда... – деп үзүл-сүзүл сурады Салкын.

– Өскөн абам аттан жыгылып... – деди мукактана.

– Оо, айланайын кудай өзүң сактай көр? Сен Сагыналыга кабарлай салсаң? – деди Салкын.

– Атам кайсы жерде? – Тома кемселин кийип жатып сурады.

– Сиз, энемдин өтүнүчүн орундап, Сагыналыга кабарласаңыз. Деги атамдын абалы кандай?

– Бир аз жерге ат сүйрөптүр. Үзөңгүдөн буту чыгып кетип, аман калыптыр, – деди келген жигит.

Тома желеде байлануу турган атты жайдан минип төмөн карай учкан куштай жетти Өскөнбайга. Аттан ыргып түшүп, эс-учун билбей кансырап жаткан атасын көрүп, коркуп кетти. Ал араң дем алат. Тома кайсы жери сынганын колу менен сыйпалап көрүп, кабыргасынан үчөө сыныптыр. Оң бутунун жоон саны да соо эмес. Тома шырмашымды балтырдан тарта ычкыр кашатка чейин кесип, жоон санын акырын көрсө, кашка жилик чорт сынган. Аны түздөп, бутунун башын кармалап көрдү. Бадалдан узун союлду кыйып келген балага:

– Муну бутап, бир бетин жалпак кылып жон – деди Тома, – шакшак жасаганды билесиңби? Ошондой эптегин.

Шак-шакты жоон сандан бутунун башына чейин коюп таңды. Муну көрүшкөндөр Томанын аракетине таңдана карашат. Ошол кезде Сагыналылар да келишти.

– Сагын сен тез радиостанцияга чап. Атамдын абалы оор, Фрунзеден санавиацияны чакыр. Тез бол, тез чап. Мен артыңдан атамды алып барам. Азыр эсине келет, – деди Тома.

Сагыналы Саздагы радиостанцияга чапкан боюнча кетти. Тома бир жоош атты жакшылап токуп, ээрдин артына айырмачка окшотуп, жөлөнгүч жасады. Өскөнбайдын сынган кабыргаларын ордуна эптеп коюп, чырпыктардан капталына таяныч коюп таңды. Баарылап ээрге отургузуп, сынган бутун таманынан өйдө тарттырып, ээрге бекем таңды. Тома артына учкашып, тизгинди өзү алып, жөнөп кетти. Малчылар тегеректеп кошо баратышты. Алар Сазга жеткенде санитардык самолет да көп күттүрбөй келди.

Врач жаракат алган адамдын таңууларын көрүп:

– Араңдарда медик барбы? Азамат, тим эле дасыккан врачтай таңыптыр. Ал кайсы киши? – деди.

– Мен, – Тома жанына барды, – аскер госпиталында медсестра болуп иштегем.

– Жакшы, жакшы! Кеттик, тез жетели.

– Сагыналы, мен атамды ооруканага алып кеттим. Энем менен Эркинди сага табыштадым, баарыңарды кудайга аманат кылдым. Жакшы калгыла, – деп Тома самолётко отурду.

Тома республикалык ооруканага кайнатасын жаткырып, жанында. Челектиктер ченебей айыңга батышты. Эл оозунда элек жок. «Өскөнбай карыянын келини тили буруу болсо да ат жалында ойнойт экен. Кайнатасын уялбай дырдай жылаңачтап чечиндирип, денесин кармалап, таңуулаганын кара. Бу жоругу кыргызга жакпайт десе, башкалары аны туура көрүп жатышты. Эми көрдүңбү, тартынбай

өзү ооруканага алып кетти. Фрунзеден келген врач да ыраазы болуп, азамат деп мактабадыбы». Мындай сөздөр тоо желине аралашып, желип-жортту.

Тома кайнатасынын кашында, жанында. Уколун берет. Даамдуу тамактан өксү кылбайт. Кабыргалары ордуна келип бүтүп калды. Буту да сыныгы айыгып, сылтып басат. Кечээ Сагыналы келип, атасын көрүп санаасы тынчыган. Ал тез эле малына шашылып кеткен быйыл ириктерин этке төгөт. Жакага энеси, уулу болуп көчүп келмекчи.

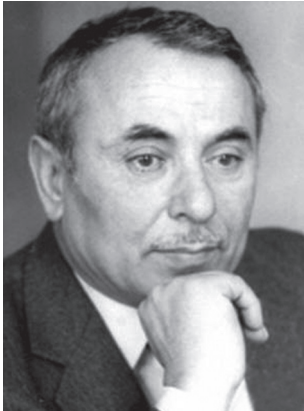
Арадан апта күн өттү. Өскөнбайдын жараты толук айыгып, ооруканадан чыгарды. Тома такси алып келип, атасын салып айылга жөнөдү. Каш карайып калган кезде кирип келишти. Машина дарбазанын алдына келип токтоду. Алдыңкы эшиктен Тома, арткы эшиктен Өскөнбай түшүп, алдыга басканда:

– Токтой туруңуз, ата, мен чыныга суу алып келейин, – деп Тома дарбазадан кирип кетти. Аңгыча жалынып-жалбарып Салкын чыкты.

– Оо, айланайын жараткан, тилегибизди кабыл кылдың. Ыракмат. Менин акжолтоюм, – деп Томаны кучактады да. Ээ, ботом Өскөн бери бас, суу тегеретейин. Бир кезде тили бурууга кан-жанымды булгабайм, тукумума доо кетет дедиң эле. Мына, акжолтой болуп, өлүмдөн арачалап калды. Неберең Эркин аталап жолунду көзү талыганча карап жүрдү.

Эл учурашканы келип жатты. Түлөөгө мал союлуп, бата тиленди...

Боордош элдердин адабиятынан

**Ахмедхан
АБУ-БАКАР**
(Дагстан)

ТООЛУКТАРДЫН ЭРМЕГИ

ТҮЛКҮНҮН КУЙРУГУ

Бир тоолук жайлоодон жакага түшөт. Аптаптуу жайдын күнү, суунун жээгинде атынан түшүп, бакка байлайт да, сууга чумкуп алгысы келет. Сууда сүзгөндү билбейт. Мындай караганда суу жай аккандай көрүнгөнү менен шойкомдуу экен, тигини түшкөн жерден эле агызып жөнөптүр. Тоолук өлдүм-талдым дегенде араң жээкке чыгыптыр, бирок ыза болуп, жини шакардай кайнап, сууга кекенип калат. Ал ээрдин кашынан түрүлгөн кендир арканды алды, бир учун даракка, экинчи учу менен өзүн белинен байлады да, мөрөйү үстүм болгонсуп, менменсий сууга секирип кирип, кайра чыгып, кобурап жатты:

– Кана, эми мени агызып көрчү! Эмне үчүн агызбайсың?! А мени чөктүрүүчү сенсиңби? Кана, чөктүрчү! Эмне чөктүрбөйсүң?

Бул кызыктай көрүнүшкө таң калган өтүп бараткандардын бирөө:

– Эй, эмне эле сууну ылайлап жатасың? – деди.

– Ал мени аз жерден чөктүрүп жибере жаздады, азыр мен андан өчүмдү алып жатам. Эми эр болсо мени агызып көрсүн. Кана, эмне үчүн агызбайсың, а? Сен акылдуумун деп ойлогонсуң го? Жок. Эгер сен түлкү болсоң, мен – түлкүнүн куйругумун.

АЛИ-ГАЖИНИН АСКАСЫ

Алыскы айылдардын биринде жыйырманчы жылы Улуу Октябрь майрамын биринчи жолу белгилешти. Бул салтанатка байланыштуу сөз сүйлөө мурдагы батракка, айылдык кеңештин биринчи председатели Али-Гажиге тапшырылды. Ал эл алдына чыгар күнү, таңга жуук, али сүйүү рахатын татып көрө элек чагында, бирок эмне үчүн күрөшкө чыкканын терең сезген анын жападан жалгыз уулу, граждандык согушта алган жаратынан көз жумду. Али-Гажи аялына сыртка чыгып, эл көзүнө көрүнбөөнү эскертип, кайгысын муштумуна түйүп, аянттын ортосунда турган аска ташка, милдетин аткаруу үчүн башын жогору көтөрүп, чыга келди да, мындай деди:

– Буга чейин: «Бул менин майрамым!» – деп ар бирибиз айта турган мындай майрам элибизде эч качан болгон эмес. Сакляда азыр эле жалгыз уулумдун жан бергенине карабай – бул менин майрамым. Менин жана ушул жерде турган ар бирибиздин, элдин жана элдердин майрамы. Жашасын Октябрь – жер жүзүнүн мыкты уулдарынын каны менен алоолонгон эркин турмуштун таңы! Мен башкача айта албаганымдан ушинтип айтып жатам, бул майрамга татыктуу болгула, адамдар! – Ушинтти да, Али-Гажи башын сыймыктуу көтөрүп, аска таштан түшүп, үйүн көздөй жөнөдү. Артынан бүткүл айыл үн-сөзсүз чубашты.

Кедейдин биринчи жолку чыгып сүйлөгөн сөзү эмгиче элдин эсинде. Ошонун эстелиги катары айылдаштары ал аска ташты Али-Гажинин аскасы деп атап коюшту.

СУКУР–СУРХАЙ

Даргинче «Сукур» сокур дегенди билдирет, а Сукур-Сурхай туулгандан сокур болчу жана айылдагы жолдун баарын кайдан башталып, кайдан бүтөрүнө чейин көздүүлөрдөн жакшы билер эле. Бирок түн ичинде сыртка чыкканда дайыма фонарь ала жүрчү.

– Сокур кишиге фонардын эмне кереги бар? – деп сурашат көздүүлөр.

– Мен муну өзүм үчүн эмес, силерге окшогон сокурлар үчүн алып жүрөм, антпесе мага урунуп, жыгып кеткен жатпайсыңарбы, – деп тир Сукур-Сурхай.

ДЕҢИЗ

Кадырман Мирза-Ражаб шаарга барып калган күндөрдүн биринде небересине суроо беришти:

- Кана, чүрпөм, мага айтып берчи, деңиз деген эмне?
- Деңиз дегенби? – небереси ойлоно калды. – Деңиз – бул суу.
- Суу дегениң го туура – суу, бирок тигине – графинде да суу, кранда да суу, суу түтүктө да суу, а деңизчи?
- Таптым, – деп кубанычтуу кыйкырды небереси, – деңиз, менимче, – бул эркиндиктеги суу.

КУДА БОЛБОСОҢ КОЁ КАЛ

Жогорку айылга барып жалгыз уулун үчүн Халилдин кызына куда түшүп кел деп аялы эрин араң көндүрдү.

– Аныкындай жакшы кызды менин орунсуз уулума бер деп кантип уялбай айтам? Алар ошого макул болушмак беле?

– Ой, мен алар менен сүйлөшүп койдум, эми, салтты сактап, сенин барып кулдук уруп коюшуң гана калды, – деп безилдеди аялы.

Арга барбы, аялы айткан соң эри, аты Мустафа болчу, Халилдин саклясына көтөрүлдү. Халил аны кучак жайып тосуп алды, аялы жадырап дасторкон жайды. Анан дасторкон четинде Мустафа сөз баштады:

- Менин эмнеге келгенимди билесиңерби?
- Айтсаң билебиз.
- Оңтойсузданып турам, бирок айтпасам болбойт, уулум үчүн сенин кызыңдын колун сурап келдим, ошентсе да бир эскерте кетчү нерсе бар: эгер менин жүз кызым болсо, а сенин меникиндей жалгыз уулун болсо, мен ага бир кызымды да бербес элем.

КООДОГУ КОРКУНУЧ

Бир чыйыр жол менен Кудугу деген айылдан бир жесир аял түшүп келатат, экинчи чыйыр жол менен Катагни айылынан бир тоолук жигит түшүп келатат. Анан эки чыйыр жол кан жолго келип кошулду да, экөө бирге сапар тартышты. Жигиттин жонунда көтөргөн казан, бир колунда колтугуна кыса кармаган тоок, экинчи колунда – таяк, ал аз келгенсип, мүйүздүү текени жетелеп алган. Жол коо аркылуу өтөт. Ушул жерге келгенде жаш жесир буйдалып калды.

- Кеттик, эмне токтоп калдың?

– Корком!

– Эмнеден коркосуң?

– Биз коонун ичине киргенде сен мени бирдеме кылып коёсуңбу деп корком... – дейт жесир, уялганынан бети чоктой кызарып, жоолугу менен калкаланып.

– Кайдагы немени айтасың, өзүң көрүп турбайсыңбы, жонумда казан, колтугумда тоок, экинчи колумда таяк, ал аз келгенсип жетелегеним теке болсо. Менин колум байлануу, коркпо, – деп жигит жесир келинди ынандырууга аракеттенет.

– Ооба, сага ишенип болобу... Таягыңды жерге саясың, ага текени байлайсың, казанды көмкөрөсүң да, тоокту бастырып коюп, анан мага кылгылыкты кылсаң ээ! Сага ишенип болобу!?

Бул айтылгандардын мааниси жигитке жетти да, кыйкырып жиберди:

– Мындай акыл менин оюма эч качан келбес эле!

Ошентип коонун ичине түшкөндө жигит таякты жерге сайды, текени ага байлады, казанды тооктун үстүнө көмкөрдү да, жигит каалаган ишти жасады. Анан экөө коодон аман-эсен өтүп кетишти.

КАЙСЫНЫСЫ МУРДА?

Гудеканда күндөрдүн биринде: жер жүзүнө дарак мурда пайда болгонбу, же мөмөсү мурда пайда болгонбу? деген талаш жүрүп калды.

– Мөмөсү мурда пайда болгон, анткени анын уругунан дарак өсүп чыгат, – дешти бир даары, тим эле сөздөрдү күмүшкө чегелеп жатышкансып.

– Дарак мурда пайда болгон, анткени ал мөмөлөп, андан урук пайда болот, – дешти дагы бир даары, бул сөздөрдү тим эле мык менен кагып жатышкансып.

Ал эми Акылмандын уулу Сурхай бул талаш-тартышка көпкө чейин аралашпай четте турган, бирок талаш өтө эле тереңдеп, жер силкине турган болгондо, колун Сулевкен капчыгайы жакка жаңсап, мындай деди:

– Эй, достор, келгиле, тетиги капчыгайдын ичине топурак төгүп толтуралы да, бак тигели.

– Эмне дейт? Тетиги капчыгайдыбы?

– Тамашанды койчу! Ал учу-кыйырсыз узак жана пайдасыз иш эмеспи!– деп чурулдашты тургандар.

– Ал канчалык учу-кыйырсыз узак болгон күндө да, силер бул талашыңарды чечип бүткүчө, – деди салабаттуулук менен Сурхай, – биз ал капчыгайга топурак толтуруп, түздөйбүз, бак-дарактарды

тигебиз жана алчанын кайнатмасын дербент чайына татытып, ичип олтурган болобуз.

КӨРҮП АЛГЫЛА

Бир цудахарлык жыкжыйма өрүк толтурулган чабраларын эшегине жүктөп алып кетип баратыштыр. Аска боорундагы кууш чыйыр жолдон эшеги тайгаланып, туптуура эле күрпүлдөп агып жаткан дарыяга барып түшөт. Цудахарлык үнүнүн жетишинче кыйкырып, элди өзүнө чакыра баштаптыр. Жакын арадагы айылдардан келишкендер аны тегеректеп калганда, ал мындай дептир:

– Мына, айланайын эл-журт, мен силерди бул жерге чакырганымдын себеби, кийин силер менин башымды айландырып: бул кандайча, кай жерде болду эле, эшегиң кайсы аскадан кулап, кайда барып түштү эле дешпесин дедим. Мына, өзүңөр көрүп алгыла!

Ушинтти да, этеги делдейген кийиз калпагын көзүнө түшүрө кийип, жолуна түштү.

ЧИЙ КАЛПАК

Айылдын четинен кубачылык бирөөнө бейтааныш, бирок абдан сөзмөр, узун кулак бирөө жолукту. Саламдашып, кол алышып, демейде айтыла жүрчү: «Жашоо, ал-жай кандай, баягыдай эле устачылык кылып жатасыңбы? Билем, билем, силер бүт дүйнөгө атагы чыккан чеберлерден эмессиңерби, кубачылыктар. Баягы былтыр уулдуу болгон неме кандай турат? Мал-жаныңар кандай, чөп-чарды көп камдап алдыңар беле? Кышка даярдыгыңар кандай, таш көмүр тартып келип атышабы, же баягыдай эле тезек жагасыңарбы? Баягы, ким эле атың өчкүрдүн, тазы айыкканбы?» деген сыяктуу суроолорду берип бүткөн соң, иши кылып, тоолуктар айткандай, босогодон морго чейин сурап билгенден кийин, бейтааныш кубачылыктан дагы бир нерсе сурап билгиси келди:

– Айтчы, бай болгур, айылыңарда акимиңер арбынбы?

Буга кубачылык ойлонбой туруп жооп берген имиш:

– Биздин айылда акимдер көпбү, азбы билбейм, тууганым, бирок сегиз киши чий калпакчан жүрүшкөнүн так билем.

ЖАҢЫЛЫП КАЛБАС ҮЧҮН

Илгери тоолуктар өздөрүнүн, кенедейлигинен айрым учурда кементайдын алдында калып издеттирген тектир талааларынан жарыбаган түшүм жыйнап алган соң, бирдеме иштеп табуу үчүн өрөөнгө, же балык кармоого, же жүзүмчүлүккө түшүшчү. Ошондой күндөрдүн биринде айылдын бир топ кишилери суунун жээгине тыным алмакчы болушат, убакыт – бешим намазынын маалы экен. Алардын бирөө бут кийимин, бешмантын чечет, даарат алат да, кийимин жая салып, намаз окумакчы болот. Бирок кайсы жакты карап окуу керектигин унутуп калат да, кадырмандардын бирөөнө кайрылат:

– Айтчы, кудай жалгагыр, жаңылып калбас үчүн мен жүзүмдү кай тарапка бурушум керек?

А кадырман болсо мындай сапарда көп жүрүп, тажрыйбалуу болуп калган неме экен, мыйыгынан күлүп туруп айтат:

– Жаңылып калбас үчүн, кымбаттуум, сен кийимдериңди чечкен, бут кийимиң турган тарапка жүзүңдү бур! Анткени менин башыман өткөн: мен Каабага бурулуп намазга жыгылганда, кийимдерим жылан сыйпагандай жок болуп, сапарымды жыңайлак улагам.

АБДУЛ-АЗИЗ

Бул окуя тээ илгери, тоолуктар айткандай, жолдордо жырткычтар эмес, каракчылар жойлоп жүргөн чакта болгон. Төкөр Абдул-Азиз Таркама өрөөнүнөн арабага кап-кап оокат жүктөп, Сирагин тоолоруна кайтып келаткан болот. Трисанчин көпүрөсүнүн кулагынан аны каракчылар тосуп турат, аны канжар суурганга да үлгүртпөй, болгон оокатын тартып алышат, койдун терисин сыйыргансып, анын үстүндөгү черкескасын сыйрып алышат, анан келекелеш үчүн бийлөөгө мажбурлашат.

Бечара Абдул-Азиз бийлөөгө аргасыз болот. Өмүрүндө үйлөнүү үлпөтүндө да бир жолу бийлеп көрбөгөн бечара көпүрө үстүндө жан-алы калбай бийлеп кирди. Айланада бийчини сүрөп, алакандарын чапкылаган каракчылардын жапайы кыйкырыгы турду. Абдул-Азиз токтоп, тигилерди жалооруй карады, бирок каракчылар боло турган эмес:

– Эми аялча бийле, – дешти.

Анда Абдул-Азиз мындай деди:

– Мен ансыз эле аялча бийлеп жатам. Эгер мен эркек болсом мени минтип шылдыңдап күлгөнгө силерге жол берет белем?

ЫРЧЫ ЦУДАХАРЛЫКТАР

Бул чыны менен эле ушундай. Цудахарлыктар ырды абдан жакшы көрүшөт. Эгер бирөө: «А-а-а-а!» – деп баштаса, аны баары дароо коштоп кетишет. Күндөрдүн биринде цудахарлыктар араба менен тоого баратышса, бирөөнүн буту арабанын дөңгөлөгүнө кыпчылып калат да, ал: «О-о-о-о!» – деп кыйкырып жибериптир. Ошол замат аны бараткандардын баары: «О-о-о-о!» – деп коштоп кетишиптир.

АРГАСЫЗ МОЮНГА АЛУУ

Эки дос, эки кошуна – Али жана Вали. Ошентип Алинин аялы эри менен бирге иштешкен Асият аттуу аял менен эринин байланышы бар деп шекшип, өзүнчө да, элдин көзүнчө да Алини жемелеп, жер-жеберине жете бере турган болду. Али аялын тынчытып койчу деп досу Валиге кайрылды. Ошентип Вали досуна жардам бермек болду.

– Сен бекер эле эриңди тилдеп жатасың, Алинин Асият менен эч кандай байланышы жок.

– Сен менин көңүлүмдү жубатпай эле кой, мен билем, элдин баары билет, уялганыман элдин бетин карай албай калдым.

– Мен айтып жатпайымбы, андай эмес!

– Сен досунду калкалап, калп айтып жатасың.

– Мына мунуң жарабайт, мен эч качан калп айтып көргөн эмесмин.

Ишенсең, мен чынын айтып жатам.

– Сен калп айтып жатасың.

– Жок.

– Ооба.

– Биринчиден, сенин эриң менен Асияттын ортосунда эч нерсе жок, экинчиден, мен калп айткан жокмун, мен аны далилдейм.

– Далилде.

– Жарайт. Бирок бир шарт коём, сен мени калпычы дегениңди коёсуң жана эриңдин жер-жеберине жеткениңди токтотосуң.

– Жарайт, айт.

– Айтам. Айта албайт деп ойлойсуңбу. Сенин мени калпычы атаганың мага жагып жатат деп ойлойсуң го! Сенин Алиң, эгер ошончо эле билгиң келсе, Асият менен байланышын эчак токтоткон, азыр ал Забидат менен жүрөт.

Досунун бул жардамынан кийин эмне окуя болгону жөнүндө тарых унчуга элек.

ЭКЗАМЕН

Сессия эмне экенин билерсиңер? Ал дени-карды соо жөнөкөй адам бир жыл бою даярданып жүрүп билген нерсени студент бир түн ичинде билип алат дегенди билдирет. Ошентип сессияда профессор студентке төмөнкүдөй сунуш киргизди:

– Эмесе мындай, коллега: Экзамен деген эмне? деген бир гана суроого жооп берсеңиз, мен сизге башка суроо бербей эле коёюн.

– Экзамен – бул эки акылдуу адамдын маеги.

– А эгер алардын бирөө акылсыз болсочу?

Студент улутунду:

– Анда экинчиси стипендиясыз калды дей бериңиз.

ИШЕНҮҮ КЫЙЫН

Жай мезгили. Кадырман Мырза-Хажила Ражаб өзү мекендеген аскалары аркайган тоосунан Каспий жээгиндеги ызы-чуусу көп, гүлгө оронгон шаарга биринчи ирет түшүп келди. Келди да, бул кооз, бардыгы шайма-шай, ыр, күлкүгө карк күнөстүү шаардын көчөлөрүндөгү элдин көптүгүн көрүп, аң-таң калды. Аны ээрчитип жүргөн жанындагы жигитке суроо салды:

– Ой, бул шаарыңда деги канча адам бар?

– Бир жүз сексен миң жети жүз кырк беш, – деди жолдошу такалбай, сыягы, эл каттоого катышкан неме болсо керек.

– Калп! – деди карыя, таягы менен асфальтты «тык» сайып. – Карандай калп!

– Эмне үчүн, кадырман Мырза-Хажила Ражаб?

– Эмне үчүн экенин өзүң деле билип турбайсыңбы. Ойлоп көрчү, бири ары баратса, бири бери келатса, аларды саноого мүмкүнбү деги?

КЕЛИНИМ УШУНДАЙ БОЛСО...

Отузунчу жылдары Дагстандын келин-кыздары эркиндиктин жолунда теңдиктин туу чокусун карай жаңыдан гана кадам таштай баштаган кез эле. Ырас, өздүк көркөм чыгармачылыктын оюндарына келе башташкан, бирок сахнага чыгып, ырдап-бийлөө деген, астахпырулла, андай шермендечиликке эч ким бара элек болчу; пьесаларда аялдардын ролун ал кезде жаш жигиттер аткарышар эле. Күндөрдүн биринде, ал кезде али боз улан, азыр биздин белгилүү акыныбыз Шах-Эмир кыздын ролун ойноп чыгат. Ойногондо да ушунча жакшы ойноптур, оюнду карап олтурган энеси ушунчалык

берилгендиктен бышактап ыйлап, жанындагы олтурган коңшусунан сураптыр:

– Бул уятсыз кимдин кызы болду экен? Эгер тигил тырың-пырыңдарын таштоого макул болсо, менин уулума мындан артык колукту табылбас эле!

РЕПОРТЕР ЖАНА ХУЖА-АЛИ

Редакцияга келип түшкөн бир макаладагы фактыны текшерүү үчүн Сутбук айылына репортер келди. Макалада жазылган киши гудеканда олтурган эле.

– Ырас болбодубу ушул жерде олтурганың, – деди репортер Хужа-Алиге кайрылып. – Редакцияга сен жөнүндө материал түштү...

– Мен жөнүндө? Материал дейсиңби? – күтүүсүздүктөн Хужа-Али бети-башын тырыштырды. – Менин кошуналарым бир нерсе чиймелешсе керек. Гм-гм, тим жүрүшпөйт да! Кана, алардын каалаганы эмне экен? Макул, мен жаш аял алыпмын, анда алардын эмнеси кетти, а?

– Жок, сөз ал жөнүндө эмес... – репортер мыйыгынан жылмайды.

– А-а, билдим, – деди Хужа-Али башын ийкегилеп, – колхоздун койлоруна өз койлорумду кошподум беле, ошону жазышкан го! Э-э?

– Жок, тапкан жоксуң...

– Токто, токто, дароо башыма келбегенин кара, – Хужа-Али алаканы менен маңдайын «тарс» чапты, – токойдон эки-үч бак кыйбадым беле, ошол жөнүндө го, ээ? Үч жыгач үчүн да кагазды карала кылышабы, гм-гм-гм, мына, кагаз баарына чыдайт деген ушу экен да...

– Ой, дегеле ал жөнүндө эмес, кымбаттуум...

– Анда эмне жөнүндө анан? – Хужа-Али колдорун эки жакка жайып, таң калды. – Дагы эмне кылып таштадым экен, эсимде жок.

– Макалада мындай деп жазыптыр, – деп акыры түшүндүрө баштады репортер: – Сен, кымбаттуу Хужа-Али, өткөн жумада үч карышкырды атып салыпсың да, колхоздун койлорун кыргындан сактапсың...

– Ооба, ооба, бул болгон, бирок анын эмне жаманы бар? Терилерин өткөрдүм да, тийиштүү шыбагамды алдым, бир тыйын ашыгы жок... – деп кабагын салып, кобурады Хужа-Али.

– Демек, баары жайында, – деди репортер, макалада карышкырлар жөнүндө эч кандай сөз болбосо да.

ШЕКСПИРДИН ДОСУ

Кадырлуу тоолуктар гудеканга чогулушуп, кыйын абалга туш келген, бирок эмне кылууну билбеген бир адам жөнүндө айтып жатышты. Абдул-Бари деген кадырлуу адамдын бири мындай деди:

– Мындай абалда менин бир досум: бар же жок деген эле.

– Муну Шекспир айткан, – деп каршы болду бирөө. – Эмне, сен анын досу белең?

– Эң жакын досум...

– Койсоңчу, сен эмне деп жатасың, анын өлгөнүнө төрт жүз жылдан ашпадыбы.

– Андай болушу мүмкүн эмес?!

– Дал ошондой.

– Капырай, мезгилдин тез өткөнүн карачы! – деди башын ойлуу чайкап, кадырман Абдул-Бари.

ЧОҢ ЭНЕ

– Чоң эне, космоско киши учту!

– Кандай киши экен ал? – таң калды чоң эне.

– Биздин советтик киши. Аты – Юрий. Алланын жоктугуна эми ишендиңби, ыя? – деп мойнунда кызыл галстугу бар небереси кубанычтуу кыйкырды.

– Чын элеби... Анда, неберем, сен кубанбай коё тур, ал кишини али асманда да... – деди да, чоң эне маржан таш теспесин алып, бир нерсени шашыла күбүрөй баштады.

Тарыхта биринчи жолу космоско учкан киши жерге кайтып келди.

– Көрдүңбү, чоң эне, Алла деген жок бекен?

– Биле албайм, уулум, мүмкүн жоктур. Бирок мен жок деп айта албайм.

– Эмне үчүн? – деп таң калды небереси.

– Ошон үчүн, неберем... Мен биздин Юрий жерге кайтып келсин деп Кудайга жалынып жатпадымбы.

БИРИ КЕМ ЭЛҮҮ

Бечара Мустафа чабан кошунасына карыз болуп калды. Карызын алыш үчүн чабан ага балдарын, аялын жибере берди, а Мустафанын эч нерсеси жок жана эч жактан акча да алалбайт. Мустафанын саклясынын терезесинен шамал кирип, каалгасынан чыгып кетсе да

эч нерсе илинбейт деп эл бекеринен айтышпайт да. Бирок кошуна-сынын тажатма талабы Мустафанын көкөйүнө көк таштай тийди.

Күндөрдүн биринде, Мустафа эртең менен саклясынан чыгып, куураган чычырканактарды, ар кандай тикенектүү өсүмдүктөрдү короосуна жаналы калбай чогулта баштады. Аны жайкы жайыттагы коюна бараткан кошуна чабан көрүп:

– Эй, Мустафа, карызыңды берейин деген оюң барбы? – деп кыйкырды.

– Эх, тажатып бүттүң го, кошуна! Сага карызымды бербей өлүп кетет дейсиңби мени? Андан көрө менин муунуп өлгөнүм жакшы эмеспи! Көрүп турбайсыңбы, ошо сен үчүн аракеттенип жатканымды – дубалды айланта тикенек чогултуп жатам. Жакында менин саклямдын жанынан жайкы жайыттан кыштоого койлор чубап өтө башташат. Койлор тикенектерди жөөлөп өткөндө жүндөрү илинип кала берет. Мен аларды чогултуп алам, аялым бул жүндөн мыкты килем согот, баалуу килем болот. Мен аны жайма базарга алып барып, кымбатка сатам. Сенин бири кем элүү сомүң мен килемден алган акчага салыштырганда эмне болуп калыптыр, чака тыйынчалык да эмес, мына ушул!

– Ошо чака тыйынчалык да болбойт, аның туура! – деп какшыктай күлдү чабан. – Мындан ары, кошунам, койлорду жайлоодон жакага түшүрөрдө кыркмай болушту.

– Мына, баарын бузду да койду. Мен айтып жүрбөймбү: турмуш – жакшы нерсе, эгер аны бири кем элүү сом үчүн сага окшогондор бузбаган болсо.

БАЗАР ҮНҮ

Акуша деген айыл алаканга салгандай көрүнүүчү дөңгө туруп алып, сирагиндик бирөө базар күнү товары өтпөй калганы үчүн айылдыктарды оозго алгыс сөздөр менен боктоп сөгүп жатты. Анын тегерегине сабырдуулуктары менен атагы чыккан салабаттуу акушиндиктердин бир кыйласы чогулуп калды.

Базарга келген бир цудахарлык топту аралап өтүп, акушиндиктин бирөөнө кайрылды:

– Бул жерде эмне болуп жатат?

– Мында бир сирагиндик бизди, акушиндиктерди, оозунан ак ит кирип, кара ит чыгып тилдеп жатканын угуп жатабыз.

– Айтчы, кудай жалгагыр, ал менин айылым Цудахар тууралуу жаман бир сөз айтканын уктуңбу? – деп сурады цудахарлык, белиндеги канжарын оңтойлото кармап.

- Жок, жок, Цудахар тууралуу сөз кылган жок.
- Ошондой дейм да... болбосо ал дал ушул дөңдө өзүнүн көрүн казып калат эле. Бул, албетте, анча жагымдуу иш эместиги белгилүү,
- деди да, цудахарлык топту аралап басып кетти.

ЖОЛДО

Губернатордун резиденциясы жайгашкан Дагстандын мурдагы борбору Темир хан Шуруга бараткан жолдо тоодон келаткандардын бир тобу баратты. Алардын ичинен вихриндик Али-Булат деген бирөө качандыр бир кезде ал жортуулга чыгып, ат уурдап жүргөндүгүн жолдо ката оозу тынбай айтып олтурду. Анан ал андан башка эч ким жолдо бир сөз катпай келаткандарын байкап, сапарлаштарына кайрылды:

- Бу силер эмне үчүн үн катпайсыңар, кадырмандар?

Ушул жерден ага ат уурдоочулардын үстүнөн губернаторго арызданганы бараткан цудахарлык жооп берди:

- Миң аскер үчүн бир эле айгак жетиштүү, кымбаттуум.

МИЛДЕТТИН КУРМАНЫ

Цудахарлык Амирхан мээрман, ак көңүл адам боло турган, кишиден жакшылыгын аячу эмес жана кайратман Хасбулаттын мыкты кошунасы деп эсептелчү. Ар базар сайын анын үйүнө Ирахиден достору келүүчү. Амирхан аларды кабыл алып, колунан келгени менен сыйлап узатчу. Ал эми ал Ирахи айылына барып калса, эч ким аны конокко чакырчу эмес. Бул жөнүндө тоолуктардын ар-намысын катуу сактаган жана башкалардан да ошону талап кылып, аны бузууга эч кимге жол бербеген Хасбулат угуп калат. Ачуусу келген Хасбулат кошунасына мындай деди:

– Эй, Курбандын уулу Амирхан, сен мындан ары менин кошунам эмессиң.

- Эмне үчүн?

– Сен үйүңдө уятсыз ирахиндиктерди коноктойт экенсиң. Алар болсо сени шылдындап күлүшөт экен.

- Жарайт, мындан ары аларды коноктобойм.

– Жок, сен ага чыдабайсың, аларды коноктобой коё албайсың. Андан көрө мен сенден кутулганым жакшы.

- Кантип?

- Мен сени өлтүрөм!

– Ант берем сага, намыскөй Хасбулат, мындан ары аларды конок-тобойм. – Ошентти да Амирхан Куран кармап ант берди.

Ошентип кийинки базар күнү меймандос цудахарлыктын үйүнө кайрадан ирахиндиктер келишти. Амирхан аларды үйүнө киргизди, тапанчасын сууруп алды да, мындай деп кыйкырды:

– Мен өзүмдү өлтүрүп коё электе менин сакляман чыгып кеткиле!

БАЙЛЫК – КУБАНЫЧ ЭМЕС

Улуу-Чай деген дарыя боюнда бир тоолук олтурду. Жанында бир кап пияз. Ал пияздан жеп коюп, ыйлап олтурат.

– Кандай балаага кабылдың, шордуу байкуш? – деп сурады өтүп бараткан киши.

– Базарга шашып баратам. Дарыядан сүзүп өтүш керек. Бир кап пияз суунун түбүнө тартып кетеби деп корком. Жеп салайын деп чечтим. Ушунча оокатты кантип таштайм.

Ал ошол жерде эмгиче пияз жеп, ыйлап олтурат дешет... ким билет, мүмкүн, ошондойдур...

Байлык кээде ошого алып барат!

КҮЛКҮЧҮҮҮРҮ

Он жаштардагы бир бала бирөөнүн багына кирип, алма багына чыгып алып, али быша элек көк алманы койнуна солоп жатат. Ит үргөнүнөн сыртка чыккан үйдүн ээси бактын башындагы баланы байкады. Ал баланы уяткара баштады:

– Ай-ай-ай! Ушунуң да болобу, уят деген сенде барбы! Коё тур, сени атаңа айтпасам элеби!

Бала качып кеткендин ордуна, кыткылыктап күлдү.

– Сен эмне күлөсүң?

Көрсө, күлчү себеби бар экен: анын атасы да катарындагы бакта баласы жасаганды жасап жатыптыр.

МЫНДАЙ ДА, АНДАЙ ДА БОЛОТ...

Гудекандагы бастырманын алдында маек курушуп эки эркек олтурушту. Алардын бирөө колхоздун башкармасынын уулун – бригадир Мырза-Гажини мактай баштады.

– Анын таң каларлык эмнеси бар? – деди Саид. – Дарагына жараша жемиши деген ошол!

– Жок, мунуң туура эмес, – деп каршы болду коңшусу. – Биздин белгилүү чабан Муктарды баары жакшы билишет, ал эми анын атасы жеткен алдамчы эмес беле. Ал алдап сызга олтургузбаган киши калган эмес! Уулу болсо булактын суусундай таза, ичинде таруудай карасы жок жигит.

– Анын таң каларлык эмнеси бар? – деди Алымбек, ак сакалын уучтай кармап. – Роза – гүлдүн коозу, бирок тикендүү бадалда өсөт. Турмушта мындай да болот, андай да болот...

ЖАРЫЛГАН ТАШ

Айылдын ортосундагы аянтчада эзелтен бери чулу, чоң жалпак таш жатат. Анын чок ортосунда, бирөө темир шынаа коюп барскан менен ургансып, жарака бар.

Эски кишилер айтышат, мындан жүз жыл, а мүмкүн, эки жүз жыл илгери, ошол таштын үстүндө эки киши сүйлөшүп олтурушуптур.

– И-и дебейсиңби, кошуна, – дейт алардын бирөө, – менин атамдын бою абдан узун болуптур. Ал атка мингенде, башы тармалданган булутка кирип, көрүнбөй калчу экен...

– Анын эмнеси бар? Болот! – деди экинчиси. – Жанагы сенин атаңдын башы кирип кетип көрүнбөй калган тармал булут чачка окшоп катуу экенин атаң айтты беле?

– Эсимде жок... Мүмкүн, айтса айткандыр... А эмне экен?

– Эмне болмок эле, кымбаттуум, мына ошол тармал булут менин чоң атамдын сакалы экен.

– Болсо болот. Анын эмнеси бар?

Мындай мактанчаактыкка чыдабай, таш жарылып кетиптир.

КАРАПАЧЫЛАР

Кубачы айылынын төмөн жагында, кууш капчыгайды жарып аккан Хала-Ак – Улуу дарыя – суусунун жээгинде Алты-Бойдок айылы жайгашкан. Байыркы убакта бул жерде кароол мунара болуптур да, анда бар болгону алты бойдок күзөтчү жашачу экен. Кийин күзөтчүлөр үй-жай күтүшүп, анан ошол айыл пайда болот. Ошентип айылдыктар карапа жасоо менен кесипчилик кылып калышат, анткени дарыянын жээгинде карапа жасоого табылгыс чопо бар эле. Бирок айыл укмуштай чебер карапачылары менен эле эмес, калкынын намыскөйлүгү менен да белгилүү. Айылды жарып аккан жана жай саратанда кургап калуучу тоо суусу чынында эле Улуу да-

рыя экенин билгизүү үчүн айылдыктар суусу кургап калган сайдан өткөндө белинен ылдый жылаңачтанып алышат.

А эгер алардын кимисинен болбосун: айтчы, дүйнөдө өлгөндөр көппү, же тирүүлөр көппү, – деп сурасаң, эч токтолбой туруп жооп беришет:

– Карапачыларды кошкондо тирүүлөр көп, анткени алардын иши түбөлүктүү.

А эгер жер жүзүндө жамандык көппү, же жакшылык көппү, – деп сурап калсаң, өтө олуттуулук менен жооп берет:

– Эгер карапачылар өздөрүнүн элге пайдалуу жакшы иштерин таштап койсо, жамандык алда канча арбын болмок.

ГИДАТЛИНДИКТЕР

Гидатлиндиктер шайыр эл келет, гидатлиндиктер боюн шарап менен жылытканды жакшы көрүшөт, гидатлиндиктер тамашакөй, гидатлиндиктер шек калтырышпайт. Күндөрдүн бир күнүндө жолдон эки гидатлиндик жолугушту. Бирөө токойдон, а экинчиси тегирменден айтып келаткан. Экөө жолугушууну кору келишкен шарап менен белгилешти, анан өткөндөгү кызык окуяларды эстешип, күлүп жатышты. Анан капыстан эле тиги тегирменден келатканы насиптешим мага күлүп жаткан жокпу деп шектене баштады.

– Эй, Мухаммад, сен мага күлгөнүңдү кой!

– Койсоңчу, кантип сага күлөйүн?

– Сен мага күлүп жатасың!

– Ой жок, эмнени айтып жатасың?

– Сен калп айтпа, мага күлүп жатасың.

– Жок.

– Ооба, күлүп жатасың.

– Жок, – деп жатпайымбы, ишенсең.

– Жок, күлүп жатасың!

– Жок деп жатам го, – деди да, Мухаммад канжарын кынынан сууруп алып, өз чыпалагын керте чаап көрсөттү: – Мына мынчалык да күлгөн жокмун! – деди.

Ошо күндөн тартып гидатлиндик Мухаммадды эл: «Мына мынчалык да!» – деп атап калышты.

БОЛОЧОК

Узак оорудан кийин Минж-Саиддин аялы көз жумду. Өлүм жөнүндөгү кабар боло жүргөндөй, айылга тез тарады жана эл Минж-Саидге көңүл айтуу үчүн ар тараптан агылып келип жатышты. Эркектер, зайыптар, жесирлер жана кыз-келиндер келишти. Минж-Саид болсо эки колун бооруна алып, террасасында жалаң аялдар, жесирлер жана келин-кыздар чогулушуп, маркумду жоктоп ыйлап турушкан тараптан көз албай, телмире карап тура берди.

– Сен кай жакты карап турасың, кымбаттуу Минж-Саид? – деп сурады кошунасы.

– Болочокту! – деди Минж-Саид ойлуу.

КУРБАН-АЛИ

Барабанчы Курбан-Алинин аштылык Магомет-Расул деген кыйбас досу бар, ал зурнайчы. Тоолуктарда барабан менен зурнай ажырагыс. Экөөнүн тең жашоосу жакшы, анткени аларсыз тоолуктардын бир дагы үйлөнүү үлпөтү өтпөйт.

Күндөрдүн биринде зурнайчы барабанчыга суроо салды:

– Э досум, айтчы, бал таттуубу, же жан туттуубу?

Анда барабанчы ойлонбой туруп жооп катты дейт:

– Ал эки достун ички ишине кийлигишпей эле коёлучу, бай болгур.

БААРЫ БИР

Экинчи класстын окуучусу мектептен келип, атасынан күндөлүгүн жашырып койгусу келди, бирок дал ошол аракети менен атасын шектентти жана дароо атасы күндөлүгүн көрсөтүүнү талап кылды. Бала күндөлүктү атасына берер бермексен болуп сунду. Атасы күндөлүктөгү арифметикадан «эки» деген бааны көрдү. Атасы ачууланды, баласы башын жерге салды.

– Мунуң уят! – деди атасы, – ушунчалыкка барып калган экенсиң да? Биздин тукумда арифметиканы беш колундай билбеген адам али болгон эмес. Ай-ай-ай!

– Мен күнөөлүү эмесмин, ата, – деди бала акырын.

– Анан ким күнөөлүү?

– Мугалим эжей мени доскага чакырып, эки жерде алты канча болот? – деп сурады. Мен: «Он эки», – дедим, – ал кайрадан: – Алты жерде эки канча болот? – деди. Мен: «Баары бир!» («Один черт!») – дедим.

АЧКАНЫН ОЮНДА...

Бул өткөн кылымда эң катаал кургакчылык жылы болуптур, аны кадырман карыялар эмгиче үшкүрүксүз эстей алышпайт. Бир бай Таркама өрөөнүндө кетип баратып, жеңил арабасына бир кедейди олтургузуптур да, эрмектешкиси келиптир. Арабадагы байдын жанында куржун жатат жана анын көзүнөн жаңы бышырылган токоч кылтыйып көрүнүп турат.

– Эгер сен акылдуу болсоң, мен табышмак айтайын тапчы, – дептир бай. – Кана, тапчы, сары, тегерек, бирок алма да, алмурут да эмес – бул эмне?

– Токоч! – дептир кедей.

– Жок, таппадың. Менин чөнтөгүмдөгү алтын тыйын. Эмесе, муну тапчы: аппак жана тунук, жылтылдайт жана абдан кымбат, суу да, айнек да эмес.

– Токоч! – дейт кедей.

– Дагы таппадың. Бул менин шакегиме чөгөрүлгөн алмаз. Узун жана баалуу, ак жана кызыл менен кооздолгон, билерик да, кур да эмес – бул эмне?

– Токоч!

– Мындан башка сөзүң жокпу? Бул кызыл маржан таш чөгөрүлгөн күмүш менен кооздолгон менин аттарымдын жабдыгы эмеспи!

– А токоч жөнүндө табышмакты качан айтасың? – дептир бечара кедей куржундан көзүн албай туруп.

МЫНДАЙ ДА БОЛОТ

Африканын жээктеринин биринде кеме кыйроого учурап, андан бир гана адам аман калыптыр, ал кыл кыякчы экен. Ал үч күн бою ээн чөлдө тамак издеп сенделип жүрөт. Төртүнчү күн дегенде ал өзүнө окшоп тамак таап жесем дегенде эки көзү төрт болгон чөл падышасын – арстанды көрөт. Ал түз эле аны көздөй келатат. Бечара кыл кыякчы эмне кылмакчы? Кумдуу дөңчөгө олтуруп, өлөр алдындагы акыркы күүсүн тартмак болду. Кыл кыяк тартуу жагынан өлчөөсүз мыкты эле.

Арстан анын жанына келди, күүнү тыңшап турду да, башын колуна жөлөп, күүгө магдырап кетти. Артынан дагы бир арстан келди, ал да күүгө маашырланып, рахатка батты. Ошентип арстандар биринин артынан бири келе берди. Чөл падышалары өмүрүндө угуп көрүшпөгөн мындай укмуштуу күүгө сыйкырлап койгондой арбалышып, магдырап угуп олтурушту. Аңгыча тээ алыстан саксайган

картаң арстан көрүндү. Ал кадамдарын оор таштап, ыкшоо басып келатты жана көз алдындагыларды көргөн көзүнө ишенген жок.

Анын туугандары кайдагы бир кыл кыяк тарткан адамды тегеректеп алышыптыр. Карт арстан туугандарын жөөлөп алдыга өттү да, килейген оор колу менен кыякчыны тырайта чапты.

Карт арстандын туугандары аябай ачууланышты. Алар: «Бул эмне кылганың? Зөөкүрлүктүн да чеги болуш керек! Мындай музыкантты биз өмүрүндө уккан жок элек да... Бул деген гений болчу!» – дешип, карт арстандын туш-тушунан чыгышты. А карт арстан болсо колун кулагына такап:

– А? – деди.

Картаң арстан дүлөй болчу.

ЖАРДАМ БЕРЕ АЛБАЙСЫҢ!

Бир ак чач карыя тоо жолунда өр тартып кетип баратты. Колунда таяк, ийининде куржун, бели эңкейип, башы ийилген. Аңгыча анын алдынан жаш тоолук жигит чыкты, папахасын кырданта кийген, буттары жеңил шилтенип, көздөрүнөн от чачырайт. Жаш жигит карыяга кайрылды:

– Чоң ата, издегениң эмне, мүмкүн, мен табууга жардам берермин?

Карыя башын көтөрүп, бет алдында турган бактылуу жигитти карап жылмайды да, мындай деди:

– Жардам бере албайсың, неберем! Мен жаштыгымды издеп жүрөм.

ОКШОШТУК ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫК

Бул гудеканда болгон иш. Мырза тамеки чегип олтурган, анан капысынан эле атагы биздин айылдан алыска кеткен акылман Сурхайга суроо берип калды:

– Айтыңызчы, кадырман Сурхай, келесоо менен акылдуунун эмне окшоштугу бар?

– Акылдуу мен акылдуумун деп кыйкырбайт жана келесоо да кыйкырбайт өзүнүн келесоолугу жөнүндө, – деди Сурхай ойлонуп олтурбай.

– Макул дейли, – деди Мырза канжасын «бур» этирип. – Андай болсо алардын ортосундагы айырма кайсында?

– Бир айырма бар: келесоо он акылдуу жооп бере албай турган суроолорду берет.

СЕБЕБИ БИР

Мажилиске бараткан жолдо эки колхоздун башкармасы жолугуп калды. Мустафа жапжаңы «Волга» айдап баратты, Абдулла карыган кырчаңгысын жемелеп жатты:

– И-и, «Запорожец!» Дагы жардын башына келип туруп калдыңбы!..

Кол алышып, анан адаттагы ал-жай сурашуулардан кийин Абдулла чыдабай кетип сурап калды:

– Айтчы, досум, сен эмнеден мынча байыдың?

– Жүзүмдөн, досум, жалаң гана жүзүмдөн...

Мустафа «Запорожецтин» суйдаң жалын өкүнүчтүү карап турду да, өз кезегинде акырын суроо салды:

– А сен, досум, эмнеден ... мынча жакырландың?

– Мен да ошонун өзүнөн, жүзүмдөн, – деп көңүлсүз бурк этти Абдулла.

– Эмне, өспөйбү? Ооруп калдыбы?!

– Эмнеге ооруп калмак эле? Тиккен эмесмин!

КУРЖУНДУН ЭКИ КӨЗҮ БАР

Кадырлуу профессор студентке суроо берет:

– Кана, айтыңызчы, жаш жигит, сиз жолдо баратып куржун таап алдыңыз, анын бир көзүндө акча, экинчисинде билим. Сиз кайсы көзүндөгүсүн алат элеңиз?

– Аны сурап да кереги жок, албетте, акчаны алмакмын! – деп кубанып кетти студент.

– А эмне үчүн билимди эмес?

– Кымбаттуу профессор, ар бир адам эмнеге муктаж болсо ошону алат да, – деди студент.

Которгон **Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ**

Мастер-классик

**Салижан
ЖИГИТОВ**

АДАБИЯТ ЖАНА АДАБИЙ СЫН*

Бизде аракеттеги сынчылар аз. Кийинчерээк адабият илимине илешип жүргөндөрдүн баарын эле сынчы деп атап алдык. Адабияттан илимдин докторлору да бир топ, ал эмес кандидаттар өтөлө көбөйүп кетти десе да болот. Бирок адабияттын аркасы менен өз ырыскысын таап жүргөндөрдүн көбү, б.а., илимпоздордун көбү сын жазганга шайы келбейт, бир тобунун таланты, бир тобунун темпераменти жок. Ошонун азабынан бизде сынчы катары аз эле киши аракет кылып жүрөт. Анын үстүнө динчилер динден кайткандай, мурдагы катуу чыккан сынчылар сындан кайтып жатат. Бул дагы адабий сындын өнүгүшүнө терс таасирин тийгизүүдө.

Андыктан сынчыларды даярдоо маселеси келип чыгат. А жалаң сын менен жан багыш, албетте, аябагандай кыйын иш. Ан үчүн кандидат болуш керек, кандидат болуш үчүн аспирантурага өтүш керек. Ал эми аспирантурага ошол илимде иштей ала турган, илимий наамды актай ала турган жаштар кабыл алынып жатабы? Албетте, жок! Болсо да өтө сейрек. Көпчүлүгү аспирантурага кирбесе, адабият менен иши жок эле жүрө бере турган жандар. Бул, албетте, бири-бири менен бекем байланышкан татаал проблема: ан үчүн кыргыз филологиясы факультетине таланттуу улан-кыздарды тартыш керек, мектептерден адабий мыкты билим бериш керек ж.б.

Ошондой эле адабият маселелерин жалаң сынчылардын энчисине өткөрүп берип, «силер сындагыла, биз угалы» деп жазуучулардын кол куушуруп олтурушу да жакшы көрүнүш эмес. Пушкинден

* Макала 1986-жылы журналист Алым Токтомушев менен маегинин негизинде даярдалды («Кыргызстан маданияты», 4.12.1986).

баштап, бардык чоң жазуучулар сынчы болушкан. Горький сынчы болгон, Твардовскийдин сындары чыгып жатат. Жакында каттары жарык көрдү. 7000–8000дей кат жазган экен, ар бири чакан сын. Биздин жазуучулар юбилейге карата бир таанышын мактап жатып калбаса, өзүн толкундаткан же кыжырын келтирген чыгармаларга басма сөз аркылуу ак сөз айтып чыгышпайт. Илгери А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков сын маселесине көңүл буруп, кадимкидей кол кабыш кылып турушкан, азыр Ч.Айтматов салмактуу сын макалаларды жазып жатат. Башка жазуучуларыбыз же колунан келбейби, же мойну жар бербейби, айтор, мындай коомдук ишке кол кабышы жок. Бу дагы бир кедерги.

Жалаң эле жазуучулар менен сынчылар бирин-бири мактап же жамандап тура берсе, а дагы бир туюк нерсеге айланат. Буга окурмандар да катышып, окуган китептери жөнүндө жазып турушса, жакшы болор эле. Тилекке каршы, биздин окурмандар өтөлө ыкшоо.

Натыйжада көп эле китептер коомдук пикирдин көңүл сыртында калып жатат. Алардын арасында чын эле сөз болууга татыктуулары да бар. (Минтип жалпы сөздү айта бергенге азыр аябагандай маш болуп кеттик, жалпы сөз менен дегеле баарын койбой сындап келебиз, конкреттүү бирөөнү атай келгенде эле мукактанып отуруп калабыз.) Мисалы, Токтосун Самудинов деген акын бар. Чыгармачылыгын абдан эле жупуну баштаган, биринчи ырлары дароо шак этип көзгө уруна койгон эмес. Кийинчерээк китептен китепке өсүп олтуруп, азыр кадимкидей тың жаза баштады, адал иштеп, ак жүрдү. Ушул акын жөнүндө сөз айтып, жетишкен жактарын белгилеп, кемчиликтерин көргөзүп койгон сынчы болгон жок. А достук сезим, адал ниет менен айтылган сын акынга керек эле, чыгармачылыгына жардам, шык бермек. Өмүр бою тытынып чыгарма жазса, анан ак деген да, көк деген да сөз укпаса, андай жазуучуга чындыгында эле кыйын. Орус жазуучулары сын көңүл бурбаса, окурмандар кат жазып жардам берип жатат деп каниет кылышат экен. А биздин окурмандардын абалын жогоруда айтып өттүк.

Ошентип, бизде бир топ жазуучулар ара жолдо калып жатат. Ошон үчүн иштеп жатсак баалабай жатышат деп өпкөлөгөн өктөөсү ичте жазуучулар көп, алардын ичинен сынчыларга таарынгандары бар. Мындай дооматтар адабиятчылар чогулган жерде, асыресе, чоң жыйындарда ачыкка чыгып жүрөт. Бул, албетте, мен ача койгон жаңылык эмес, Ф.Энгельс илгери эле: «Акындар мактоону, өзгөчө газета-журналдар аркылуу мактоону жакшы көрөт» – деп айтып койгон экен. Ар ким эле мактоону күтөт, сындан терең талдоону, омоктуу ойго салчу пикирди күткөн жазуучуну жолуктура элекмин. Ошого карабастан, таптакыр эле сөз укпай калуу кандайдыр бир вакуумга

алып келери шексиз, кишини такыр эле ың-жыңсыз тынчтыкка бөлөп койсо, жинди болуп кете тургандыгын илим айтып жатпайбы! Алыкул Осмонов: «Мен өлгөндөн кийин жакшы дегениңдин эмне кереги бар, тирүү кезимде жылуу сөз укпасам» – деп бекеринен жазбаса керек...

Жалпысынан алганда, куш учкан бийиктиктен серп салып караганда биздин сындагы кырдаал ушундай көрүнөбү деп ойлойм. Албетте, анын жалпы картинасын түзүү кыйын, ан үчүн беш-алты жыл жылбай иштеш керек.

Идеал боюнча сын акты ак, караны кара деп айтыш керек. Идеал боюнча! Дегеле адам баласы чындыкты айтыш керек, муну мойнундагы парз дейбиз го. Бирок реалдуу турмушта бул бир топ татаал маселе, сын дайым эле кара кылды как жарып, адилет сөзүн айтып турбайт. Аны биз адабиятыбыздын алакандай тарыхынан көп эле жолуктурабыз. Сен айткан, кызмат даражасына, мансап наамына, ашына-кошуначылыгына карап мактоо мурда чындыгында эле көп болгон, азыр деле андан арылып кете элекпиз.

«Качкан жоону катын саят» болуп, адабиятка тиешесиз касиеттери үчүн наам, сыйлык ж.б. алгандарды санап олтуруунун, менимче, бул жерде эч кандай кажети жок. Бирок бир моментке токтолуп кетүүгө туура келет. Бизде ошого жараша бүгүн эле көрүп, бүгүн эле биле калгансып, сынчы болуп эрдемсип чыга келгендер да көбөйүп кетти. А убагында кайда жүрдү эле? Ошол эле жерде, айрымдары дал ошолордун колтугунда!

Мен учурунда, республиканын мурдагы жетекчилери турганда эле, жаш сынчылардын республикалык кеңешмесинде орой көз чарай, конкреттүү мисалдар менен айтып чыккам. Ким сындалат: жалаң адабият менен алпурушуп, бир кызматта иштебегендер, же эптеп китеп чыгарып алган айылдык авторлор. Кыскасы, кызматта иштебегендерге сын кыргыйдай тиет. Анан ошолор сыяктуу эле жазып жаткан бирөө кызматтын башына келип калса, мактаганга сөз табылбайт. Анткени анын колунда бирдеме бар, жакшылыкка жакшылык менен жооп бере алат ж.б. деп.

Албетте, бул илдеттен арылышыбыз керек. Бирок арылуунун да албан кыйынчылыктары бар: ар кандай шылуун ар кандай шартка жараша өзгөрүп турат, алар азыр да башка бир формасын, башка бир ыгын табууга жан далбас кылып жатышат. Азыр да ошол мансабына жараша мактоо, же болбосо бир чыгарманы мактаса, анын эч бир кемчилигин айтпай кетүү, жок дегенде сыпайыкерчилик үчүн жөлөмөлөп: «Кокуй, эл эмне дейт» – деп сылап-сыйпап айтууну унуткан макалалардын чыгып жатыш фактылары бар. Ал эми бир чыгарманы, асыресе, кызматтан түшүп калгандардын китептерин

«соккусу» келсе, дегеле жылтыр эткен жагын көрбөй, «төө бастыга» алуу аракетин бар. Андан да кутулушубуз керек. Кутулганда кантип кутулабыз: ошондой илдетти көрүп туруп көрмөксөн, билип туруп билмексен болбой. Ошону менен жазуучуга да, сынчыга да жардам беребиз. Алар бизди ошол учурда жаман көрөт, бирок өздөрүнүн тагдыры кейиштүү болбойт.

Азыр коомдук зор, болгондо да кескин өзгөрүүлөр жүрүп жатат. Мындай өзгөрүүлөр тарыхта, анын ичинен кыргыз элинин тарыхында көп болгон. Болгон сайын жакшы, позитивдүү көрүнүштөр оргуп чыккан, ошол эле учурда айрым терс көрүнүштөр да илээшип жүргөн. Кыргыздар: «Эл дүрбөсө, эшек кошо дүрбөйт» – деп коюшат. Мунун мааниси бар. Мен айтар элем, эл дүрбөйт, эшек кошо дүрбөйт, ал гана эмес, алдыга чыгып алып, элдин үнүн басып коюуга аракет жасайт. Жалпы тарыхты алганда ушундай учурлар көп. Анын сыңарындай айрым демагогдор, ичинде кекенич-кээри барлар, майда мүдөөлүү ичи тарлар мына ушундай бурулуш мезгилдин оошкыйышын пайдаланып калууга аракет жасап жатышат. Анткени ар бир бурулуш мезгил жеңил бүтүп, шар өтүп кетчү процесс эмес, көп факторлорго байланыштуу, өтө татаал процесс.

Бурулуш учурунда коомдун чыныгы мүчөлөрү, бизди туюндуруп, кийиндирип жаткан кишилер, өз өнөрүн жакшы өздөштүргөндөр унчукпай эле иштеп жатат, а айрым демагогдор, айрыкча профессионал арызчылар эл топтошкон жерде, ар кандай жыйындарда чыга калып, ага тон берип, үстөмдүк кылып кеткен учурлар да көп.

Адабиятыбызды алалы. Кээ бир жазуучулардын, айрыкча, мурдагы жетекчилерден ыдык көргөндөрдүн (андайлар бар), же болбосо ыдык жебей эле ошол учурда «жыргап» жүргөндөрдүн арасында кырдаалдан пайдаланып, өзү көрөлбаган, же жөн эле пикири келишпеген кишилерин «согуп» калууга, же болбосо ошонусу менен бирөөлөргө жагынып, мансапка жетүүгө аракет кылгандар бар. Бирөө мөгдөп турса, аны ого бетер нары түртүп, кыбасын кандырууга аракет кылгандар жок эмес, бар. Бирок мындай нерселер бурулуш учурунда боло берет. Турмуш акылдуу, турмуш адилет: бир кишини, мейли миң кишини алдоого болот, бирок турмушту, элди эч качан алдоого мүмкүн эмес. Турмуш акыры ар адамды өз ордуна коёт, аны эл да, жетекчилер да көрөт, анан таз кейпин кайра киет, адал эмгеги менен ак жашаган азамат адам бойдон калат. Ак жеринен мүдүрүлгөндөр турат. Мындай көрүнүштөрдү өтөлө драмалаштырып жиберүүгө да болбойт, ошол эле учурда айтпай коюуга да мүмкүн эмес. Эмне үчүн биз, жөнөкөй адамдар – адал эмгек, ак ниет менен жашап, калыс, адилет болууга толук мүмкүнчүлүгү бар адамдар ошондой иштерге жол берүүгө тийишпиз. Айталы, адабияттагы

жанагыдай көрүнүшкө: «Сыныңдын кайнап чыккан казаны таза эмес, сен кимдир бирөөдөн өч алганы, же кимдир бирөөгө жагынганы жатасың» – деп айтууга эмне үчүн тийиш эмеспиз. Айтууга акыбыз бар, милдеттүүбүз.

Менин оюмча, биз, адабиятчылар, чыгармачылык жактан ыкшоолук кылып, аз иштеп, аз жазып жатабыз. Убактыбыздын көпчүлүгү көр оокатка, адабияттын тегерегиндеги арзыбаган кеп-сөздөргө, принципсиз, группалык күрөштөргө, айтор, чыгармачылыкка тиешеси жок нерселерге кетип жаткандай. Экинчиден, баарыбыздын эле билимибизде көп өксүк бар. Баарыбыз тең эле айылда өстүк. Эне тилибизде миң жылдык, жок дегенде жүз жылдык илимий тажрыйба, интеллектуалдык багаж жок. Ошолорго жетиш үчүн орус тилин үйрөнүүгө туура келди. Бирок адабиятчыларыбыздын көпчүлүгү орус тилин ойдогудай билбейт. Ошон үчүн жалпы маданиятыбызда, айрыкча айтар элем, философиялык камылгабызда өтө көп өксүктөр бар. Баарыбыз иштешибиз керек, окушубуз керек, акыл-ойду байытып турушубуз керек. Иштегенде да сан жагынан эмес, сапат жагынан иштешибиз керек. Бул жазуучуларга да түздөн-түз тиешелүү. Чыңгыз Айтматов чымырканып олтуруп беш жылда араң бир роман жазса, көп жазуучуларыбыз романды беш айдын ичинде эле шылып салып жатпайбы. Бардык жанрда ызылдатып тынбай жазгандар бар. Кээде мен өзүмчө ойлонуп кетем: ушу кээ бир жазуучулар жазгандан көрө жазбай эле койсо жашы болот эле. Көпчүлүк сын макалаларда, китептерде ой азабы сезилбейт. Адам болгондон кийин, интеллигент, илимпоз болгондон кийин, ойлонуп жашаш керек го. Дүйнө жөнүндө, адабият, эл жөнүндө... өз тагдыры жөнүндө, акыры өзүнүн бир күнү өлө турганы жөнүндө ойлонуш керек го?! Ошол өлө турганын ойлогон адам ыймандуу болот, боорукер, айкөл болот, анча-мынча нерселерди салыштырмалуу кабыл алат.

Адабиятчыларыбыздын көпчүлүгүндө сөз азабы сезилбейт: калемине биринчи урунган сөз менен урдуруп жаза беришет. Мен, маселең, кыргыз сынчыларынын макалаларын, китептерин окуп, стиль жагынан такыр алымсынбайм, тойбойм. Карап олтуруп оңдогум эле келе берет. Логикалык, стилдик, грамматикалык каталар кадам сайын учурайт.

Эми маселелердин көтөрүлүшүнө келгенде, биз орус сынчылары көтөрүп жаткан маселелердин жарымын да көтөрө элекпиз. Адабиятка байланышкан коомдук маселелер бар, адабияттын өзүнүн маселелери бар. Адабиятта азыркы турмуш кандай чагылдырылып жатат? Муну ойлонгонубуз барбы? Мисалы, биздин адабиятта айыл турмушу кандай жазылып жатат? Баарыбызга белгилүү, прозачыларыбыз бүт айылдан чыккан. Шаарда 30–40 жылдан бери турушат.

Бирок жалаң гана айылды жазышат. Айылга болсо анда-санда конокко же отпусмага барышат. Жолугушууга барышат, анда да конок болуп кайтышат. А айыл турмушу түп-тамырынан бери өзгөрүлүп, коомдук өндүрүштө, салт-санаада, адеп-ахлакта башкача процесстер жүрүп жатат. Аларды биз прозадан же публицистикадан көрөбүзбү? Албетте, көрбөйбүз. Көпчүлүгү бала чагынан алган турмуштук таасирлердин, тажрыйбалардын тегерегинде айланып жүрүшөт. Береги эле казак жазуучулары айылга айлап-жылдап жатып алышып, жаңы чыгармаларды жазып жатышпайбы!

Же болбосо, публицистика эмне үчүн өнүкпөй жаткандыгы жөнүндө ойлонгон эч ким жок. Балким, жандуу турмуш менен жазуучулардын катышы аз болуп жаткандыгынан болуп жүрбөсүн?

Жаза келсең, ойлоно келсең көтөрүлө элек маселе көп. Айрым учурда заказ боюнча, моюнга тагылган милдет боюнча жазып калууга туура келет. Мисалы, мен Шаршен Термечиковдун юбилейине карата доклад жазып көрсөм, биздин адабиятта юмор маселеси, анын табияты, проблемалары жөнүндө ойлонгон бир дагы адабиятчы жок экен. Же болбосо, азыркы драматургиябыздын өнүгүшү, анын турмуш менен байланышын жалпы союздук, дүйнөлүк адабияттын масштабына салып карап көргөн эч ким жок. Албетте, айрым макалалар бар. Мисалы, С.Байгазиевдин бир топ чыйрак жазылган макаласы жарык көрдү. Бир топ драматургдар чычалады. Айла жок, өзүнө карата айтылган сөзгө чычалабаган жазуучуларды азырынча көрө элекпиз. Бирок айтыш керек.

Ким өзүн өзү сыйлабаса, эч ким сыйлабайт. Сынчылык ыйман деген да ошол өзүн өзү сыйлоо. Ыймандуу сынчы адабияттын, коомдун, чындыктын мүдөөсүнөн чыгып жазат. Жазуучуга жардам берейин деген ниет менен жазат. Бир эле чындыкты бүгүн башка, эртең башка кылып айтып жүргөн сынчыларыбыз да бар. Жарма таарынычтан өч алгысы келип сын жазса, же бирөө конокко чакырып, же башка бир иштер менен милдеткер кылып койгондуктан мактап жазса, аны сынчы деп айтууга болобу?!

Албетте, принциптүүлүктүн да, принципсиздиктин да, баатырлыктын да, коркоктуктун да чеги бар. Турмушта ар кандай болот, баарын эле какайып бир жол менен кете бер деп айтыш кыйын. Принциптердин, көз караштардын өзгөрүп кетиши мүмкүн, бүгүн дос болуп, эртең кас болуп калышың мүмкүн. Адамдык мамилелер ар кандай болот. Бул эми жеке мамиледе болсо мейли, а бирок элге жарыя айтылып, макала болуп жазылып, китеп болуп чыгып кетсе, бул бир топ оор маселе да. «Кечээ мен эмне деп айттым эле, эл сокур эмес, дүлөй эмес, көрүп койсо эмне болот, угуп койсо эмне болот» – деп ойлонуш керек го?! Ар бир сынчы өзүн өзү сыйласа, өзүнүн

эмоциялык жарылууларынан, же болбосо, кандайдыр бир антипатия, симпатиясынан улам жазбай, чындыкты издөө, бекемдөө үчүн жазат. Албетте, абсолюттук чындыкты айткандар бирин-экиндеп кездешет, бирок салыштырмалуу эле чындыкты айтып, ыйманды таза сактоого неге болбосун?!

Биз улут катары да жашпыз, жаш адабияттын өкүлүбүз. Жаңыдан чыгып келатабыз. Мына бизден дүйнөгө суурулуп чыккан Чыңгыз Айтматов болбодубу. Эми анын жолун жолдоп, артынан атылып чыккан прозаиктер жок болуп жатпайбы?! Чыгармасы орусча которулуп калса эле, аларды дүйнөлүк, жалпы союздук аренага чыкты деп айтууга болбойт да. Кээ бир жерлерде биздин адабият таанууну, сынды бийик даражада деп айтышат экен. Бирок биз бирөөлөр айтып койду эле деп дардаңдап кептей, ар убак жупуну болуп, бирдемени жасап, кыйратып ийсек дагы кыйраттык деп төш какпай, өзүбүзгө сын көз менен карап, талапты көп коюп, жасаганыбыздан жасай элегибиз көп деп турганыбыз жакшы го.

Жаштар арасынан, албетте, жакшы сынчылар чыкпай жатат. Дегеле жаштар дегенде кимди айтабыз? С.Кармышаковду жаш, жаш деп жүрүп карытып жибердик, андан кийинки А.Эркебаев ж.б. отуздан ашып кетти. Жаш сынчылардын ичинен суурулуп чыккан эч ким жок болгондуктан жаш сынчы деп кимди айтарыбызды билбей жатпайбызбы?! Ошондуктан бизден кийин келе тургандарга, өзүбүздүн мурасчыларыбызга кам көрүшүбүз керек. Биздин ордубузду баса турган, бизден ашып кете турган шакирттерди чыгарышыбыз керек. Эгер менин окуучум, менин шакиртим мени баспаса, менден ашып кетпесе, менин ишимди улантпаса, мен бул дүйнөдө эмне үчүн жашап жүрдүм? Тилекке каршы, ошондой шакирттер атайын окуу жайларына, аспирантураларга кабыл алынбай жаткандыгын какшап айтып келатам.

*Проза***Андрей
РЯБЧЕНКО**

ИСХОД

(Повесть)

(Продолжение. Начало в предыдущем номере)

Глава 5

– И что? Куда дальше? Куда идти? – спросил громко кто-то из толпы.

Ответа никто не знал. Нигде не было видно домов или селения. Людей, кроме прибывших, тоже. Все стояли словно оглушённые и замороженные, несмотря на пылающее в зените солнце.

Внезапно один мужик с длинной до пупка всколоченной бородой бросился с перрона в пыльную траву, прыгая по ней, словно ребёнок, пытающийся поймать лягушку у болота.

– Совсем из ума выжил...

– Удар...

– С голодухи...

– Поймал, поймал! – страшно счастливый мужик уселся в траву и принялся что-то обсасывать. – Я кузнечика поймал! Хотя так пожрать...

Прошло минутное молчание и люди толпой бросились вслед за ним, каждый пытаясь поймать кузнечика, муравья или хотя бы муху, кто-то прыгал и скакал за ними, а кто-то совсем обессиленный просто жевал пучки пожухлой травы. Вскоре на перроне не осталось

ни одного стоящего человека. Люди, ползая на четвереньках, выедали всё, словно саранча, принесённая южным ветром.

Михаил сидел в траве, приглядывая за детьми, которые дрались за пойманное насекомое. К нему подвалилась, не вставая, Марфа.

– Надо что-то делать... нельзя сидеть, – она прикрыла ладонями глаза от солнца. – Иначе мы все здесь... Ох... – она не договорила. – Без воды долго не протянешь!

Егорка, сидящий рядом, добавил тихо, чтобы не слышали другие:

– А я увидел старую дорогу, уходящую туда, – он указал рукой на юг. – Наверняка, там есть дома.

– Что ж, – Михаил начал вставать, – сидеть нечего, собирай наших и пойдёмте.

Когда семейство Ермолиных встало, на них тут же устремились сотни взглядов. Пока они проходили мимо людей, их осматривали, словно лошадей на ярмарочном торге. Ермолины уходили всё дальше и дальше по едва видимой глиняной колее, спотыкаясь на застывших ухабах, ударяясь ногами в остатки травяных островков, некогда зелёных, а нынче застывших не хуже глиняных выбоин. Глядя на них, сначала встали сидевшие ближе всего к старой колее, потом ещё и ещё, и вскоре вся армада голодных и нищих ссыльных двинулась за ними, а Ермолины шли впереди, словно предводительствуя всей этой полудраной и голодной процессией.

Только ближе к вечеру, когда палящее солнце склонилось к горизонту, а воздух наполнился дикой, давящей духотой уставшего дня, люди заметили впереди кучку глиняных мазанок, стоящих под несколькими деревьями неизвестной малороссам породы. Движение убыстрилось и многие опередили Ермолиных, которые несли на руках малых детей, хотя сил на это не оставалось даже у старших мужчин.

Первые достигшие дверей халуп начали стучать в них, звать хозяев. Кто-то хотел уже высадить плечом двери. Однако через минуту из двери одного из жилищ вышла старуха. Её вид поразил малороссов. Она стояла на пороге мазанки, согнувшись почти до самого пола, одетая в когда-то белый полухалат, не достигающий его обычной длины. На плечи старухи была накинута чёрно-красная накидка с мелким узором по отвороту и бокам. Лицо у неё, как показалось вначале, было почти чёрным и сморщенным до крайней степени. Она, вглядываясь в стоявших против солнца, что-то бормотала на непонятном им языке, потом начала указывать куда-то в сторону, то и дело размахивая руками, словно отгоняя комарё. Её никто не понимал, люди показывали жестами, что хотят есть и пить, но она продолжала махать. Тогда те, что пришли первыми, решили пойти

куда она указывала, подумав, что там есть ещё люди, которые их могут понять. Покинув хуторок – иначе не поднимался язык назвать эту кучку глиняных кособоких мазанок – они увидели чуть вдали отличное от общего пейзажа поле, выделявшееся только тем, что здесь всюду были небольшие глиняные куполообразные мазары: полуразрушенные, сложенные из глины, смешанной с соломой, метра на полтора-два возвышающиеся над общей гладкостью степи. Такого малороссы не встречали никогда и подумали, что это амбары для хранения чего-нибудь. Ещё чуть дальше шли холмики из свежескопанной глины без надстроженных мазаров.

– Да це гробовишче...

– А зачем глиняные амбары?

– Кажись, так и есть – кладбище... а чего ж здесь нет крестов?

– Почему нет? Вон там... – один из подошедших указал на дальний край этого участка степи, где было больше всего свежих могил.

Люди подошли туда и остановились у края погоста. Над большинством из десятка новых могил возвышались небольшие убогие кресты, со сложившимися, словно крылья у больной птицы, перекладинами. В крестовине они были связаны кусками ткани или шнурками от ботинок, а прутьями послужили оторванные ветви тех самых деревьев, что возвышались над мазанками.

– Господи, куда же мы попали? Здесь и креста не сыщется дельного...

– Вода, вода! – раздались дальние крики, доносившиеся с задней стороны мазанок, обращённых лицом к станции. – Здесь есть вода!

Те, что уже успели доплестись до хуторка, бросились туда – пить всем хотелось нещадно, ибо вот уже трое суток не было воды и запасы её в поезде иссякли. К небольшому ручью, будто дикий табун, пришедший на степной водопой, бросились дети и женщины, старики и мужчины, давя друг друга и падая в мокрую грязь. Зачерпнуть воды было нечем, так что все просто попадали на землю, пытаясь ухватить каплю еле струящегося ручейка, который иссякал на глазах.

Только к вечеру в хутор верхом на конях вернулось несколько мужчин, большинство из которых были старики, такие же высохшие, как и первая встреченная старуха. Среди них выделялся мужчина средних лет, с рыжими волосами и усами. Подъехав к ним, он спросил:

– Вы что, очередная партия сосланных? – и, получив утвердительный ответ, он спешил с коня. – Не вы первые, не вы – последние... Видели кресты на местном кладбище, рядом с мазарами? Так это сухой остаток от прежней партии. Придётся вам дальше идти, здесь нет ни еды, ни работы... Степь одна бескрайная...

Как оказалось, он сам был фабрикантом из-под Воронежа, и попал в одну из первых партий сосланных в необжитую голую степь. Жена его гостила в соседней деревне у родителей, когда за ним пришли, и он, вместе с маленьким сыном, также был отправлен товарником в Казахстан. По дороге, почти доехав до места, в поезде сын умер. Когда их оставили на здешней станции, он пришёл сюда вместе со всеми и застал в поселении нескольких стариков и старух. Ссылные, голодные и озлобленные, отобрали у них всю еду, что была... Так что старики теперь всех пришедших считают разбойниками.

– Мои старики добрые... Они казахи, по-нашему не говорят, когда у них всё отобрали и ушли, я остался на несколько дней – сил передвигаться не было. Похоронил сынишку, сделав кое-как крест. К концу вторых суток неожиданно появились всадники. Оказывается одна семья ездила в город, у них-то хоть лошади остались целыми... Сами старики работать уже не могут, вот я и подрядился, сначала воду носил с ручья, потом вместе со всеми на поля начал ездить. Так за еду и работаю... Я же и наших, которые уже здесь скончались, похоронил рядом с сынышкой, им и кресты сам, как мог, поставил. – Он без остановки продолжал рассказывать, а прибывшие слушали его напряжённо, будто от него зависело, – жить им или умереть прямо здесь. – До города почти сутки пешим ходом, я вам укажу, куда идти. Только и там уже есть нечего...

Марфа, стоящая вместе с семьей чуть позади остальных, начала шептать Михаилу:

– Миша, а может, мы уговорим его продать нам лошадь с телегой, так и добираться-то будет сподручнее?

– Мам, да за что мы её купим? Сами голы как соколы, даже хлеба нет.

– Хлеба нет, это верно. Но я, пока вы собирали вещи в доме и продукты, с женской половины успела взять кое-какую мелочь, что с каждой ярмарки мне Кузьма Абрамыч привозил. Здесь и кольца, и серьги, и несколько браслетов. Мне-то он не возил безделок... Пойди, незаметно договорись с мужиком, авось и выйдет толк, а?

Посоветовавшись люди решили утром идти на север, где стоял город, указанный воронежцем, а пока валились под деревья голодные, но хотя с утолённой жаждой.

Михаил подошёл незаметно к воронежцу, увёл его ото всех, долго в чём-то его уговаривал, потом совал ему что-то в руки, затем они ударили по рукам, и он вернулся к семье.

– Мы с ним сторговались, правда, пришлось отдать всё, – Михаил шепотом говорил Марфе. – Итак, еле-еле уговорил.

– Эх, в прежние время мы бы за эти украшения полтабуна купили. Когда он нам отдаст коня? Ты с телегой взял?

– С телегой, с телегой... Он сказал, что лучше всего подойти под самое утро, когда все будут спать.

В самый ранний час утра, когда над своеобразным лагерем стояла тяжелая дрёма, наполненная всхлипами и столами, семья Ермолиных добралась до крайней мазанки, где обитал воронежец. Он вышел сам и вывел из глиняного сарая лошадь и телегу.

– Вы вот что... – он запряг лошадь и отдал поводья Михаилу, когда семья забралась на телегу. – Езжайте не как все – на север в город. Там таких как вы уже вдоволь. Там вы ни счастья, ни еды не найдете. Поворачивайте на юг – правда, туда ехать долго. Соломы для лошади и вам немного съестного я погрузил в телегу. Будете ехать больше недели, а то и полмесяца, я точно не знаю. Но там, у конца степи, начинаются горы, говорят, всегда голубые, хотя сам не видел, врать о том не буду. Место это называется Киргизией, по имени людей там живущих. Езжайте туда. Там у вас будет надежда, до туда сосланных пока не довозят, оставляют в этих степях. Езжайте, может, вам в горах повезёт...

Михаил стеганул лошадь кнутом, который здесь называется камчой, телега тихо тронулась на юг, увозя вместе с Ермолиными все их надежды и страхи, последних, впрочем, было несравненно больше. Позади оставались тысячи и тысячи ещё не прибывших сосланных, но уже имевших свои будущие степные могилы – жалкие подобию древних скифских курганов.

– Значит, так. Их было четверо, они что-то говорили тебе на киргизском языке, но ты их не понял, а потом они тебя избили? – следовательно брал показания у пришедшего в себя, переведённого в общую палату Алексея.

– Да, я только понял сначала, что они позвали меня к себе, а потом сказали что-то, – он переглянулся с сидевшей в изголовье матерью, – сказали что-то, связанное с «орусом» и, кажется... собакой. А потом один ударил меня сначала сюда, – Алексей показал на солнечное сплетение. – Я упал, а дальше они скопом пинали меня и кричали уже на русском...

– Что именно кричали? – следовательно подобрался и упёрся взглядом в Алексея. – Вспомни точно, слово в слово...

– Точно? Я не знаю... Сейчас... Они выкрикивали, что это их страна, что русские приехали сюда в их страну. Сказали, что мы – твари, что обдираем местных... А-а-а, вот ещё: они сказали, что обдираем их не только мы, но и евреи, узбеки, ну, и русские тоже... А потом я уже ничего не помню...

– Вот сволочи, националисты проклятые, – не выдержала мать и снова заплакала.

– Рано делать выводы. Может они просто...

– Да где же просто? – Лидия Николаевна посмотрела следовательно прямо в глаза. – Они же ясно высказались! Неужели нужны ещё какие-то доказательства? Ищите их теперь! У вас есть описание националистов!

– Мы найдём, это дело времени. А насчёт националистов, – следовательно посмотрел на мать, потом опустил сконфуженно глаза. – Это, всё же, преждевременно. У нас в республике нет национализма и его проявлений. Мы найдём пытавшихся ограбить вас, Алексей Ермолин. А пока вы должны всё это подписать...

Глава 6

В Киргизии семья Ермолиных остановилась в небольшой полурусской, полумалороссийской деревне Покровке, названной в честь первой постройки прибывших в Туркестан ещё при империи крестьян – храма Покрова Пресвятой Богородицы. На окраине поселения многочисленная семья сняла небольшой глиняный с побеленными стенами домишко, который еле вместил всех Ермолиных. С хозяевами условились, что заплатят за аренду позднее. Нужда расплаты за дом, содержания всей семьи, заставила их задуматься, чем и как заработать. В колхоз идти было заказано, ведь при проверке выяснилось бы кулацкое ермолинское прошлое. Да и работа в колхозе была маловыгодной. Купеческая жилка всё ещё чувствовалась у всех Ермолиных, и было решено, что они займутся собственным делом.

Семья Степана, второго старшего сына, занялась выращиванием червей тутового шелкопряда, которых они закупали в соседнем совхозе. Занятие это было чрезвычайно хлопотное. Сперва ничего не получалось: черви дохли, долги росли. И все же, советуясь с новыми знакомыми и соседями, до многого доходя своим умом, они учились и этому, очень непривычному для малороссов делу. Каждый день все дети уходили на поиски тутовых деревьев. Ежедневно нужно было нарезать и приносить тутовые ветви со свежей листвой. Потом эти листья несколько раз ополаскивались в холодной, бегущей в арыках

воде, чтобы зелень оставалась абсолютно чистой. Раз от разу походы за листвой становились всё дальше и дальше. Ветви с многих деревьев в округе уже была оборваны такими же, как и Ермолины, домашними шелководами, так что дети вместе со Степаном проводили в поисках по двое-трое суток. Его жена в это время по расписанию кормила червей. Сколько раз партии скопом дошли! Кормить тутовый шелкопряд нужно, невзирая на время суток, в течение месяца, пока черви не завернутся в кокон. При этом случайная пыль с листьев, один мёртвый шелкопряд, от которого мог пойти мор или даже громкий возглас уничтожали раз за разом все труды. Только после окукливания червей их снова сдавали в совхоз, и всё опять начиналось сначала. Труд этот изматывал, но другого выхода не было.

Третий сын Кузьмы Абрамыча Павел вместе с семьей снял на лето два фруктовых сада на окраине села. Каждый день ходили они туда через всю деревню, совершая почти десятикилометровые походы. Сад нуждался не только в уходе, но и в охране. Кто-то один постоянно оставался там ночевать. Днём вся семья занималась обработкой сада. Труднее всего было с водой, потому что за ней приходилось стоять очередь и часто полив ермолинского сада приходился на ночь, так что уже вся семья ночевала там. Во время распределения воды возникало немало ссор, а то и драк, бывало, что приходилось отстаивать своё право на получение воды силой. В садах росли и яблони, и абрикосы, и слива, и вишня, бережно сохраняемые плоды которых, продавались Павлом на базарах Токмака и Пишпека. Так Павлу удалось не только рассчитаться за сад, но и постепенно встать на ноги.

Большую же часть доходов семье приносило дело Михаила, которому помогали все остальные. Он вместе с матерью придумал варить самогон. Гнали его из пшеницы, сахара, фруктов из сада Павла, даже из томатов с огорода. Пшеницу покупали по ближним сёлам, сахар – в городе, так что самого Михаила часто не бывало дома. Каждый сорт самогона стоил свою цену в зависимости от того, какое сырьё шло на перегонку. Самой дорогой была пшеничная выгонка, шедшая контрабандно в Пишпек, потом следовала сахарная и фруктовые – для односельчан.

Жена Михаила в бане по ночам варила самогон, а мать Марфа продавала приходящим покровчанам. В бане днём и ночью шло подпольное производство, постоянно жглись дрова, привозимые на подводах Ермолиными. Вскоре дело расширилось, и дети Михаила начали возить, как называли сельчане, ермолинский самогон в соседние деревни и горные айлы, где его ценили за высокое качество.

Несмотря на успехи, Ермолины всё ещё жили в одном доме, который только через два года смогли выкупить. Каждый из них занимался чем-то своим. Жизнь входила в свою колею.

В один из весенних дней к Марфе пришла знакомая, жена председателя местного совхоза, когда-то жившая в Запорожье, с которой они успели сдружиться за это время. Марфа занималась в это время в бане обычным делом вместе со снохой, когда её позвал Егорка:

– Мам, там к тебе пришли... Ждут у калитки.

Марфа по обыкновению подумала, что пришли за самогоном, и быстро засеменила к воротам. У калитки стояла, вся растрёпанная, непохожая на себя, её подруга. Только Марфа подошла к ней, она давай шептать:

– Марфуша, стой! Не до приветствий сейчас, – и придвинулась ближе к Марфе. – Послушай, вам нужно срочно уезжать отсюда, собирайте вещи...

– С чего это, милая? Что-то случилось?

– Ой, случилось, Марфуша, случилось! Мой муж написал в органы, что вы варите самогон. Я сама только что узнала – услышала, когда он разговаривал с секретарём. Уезжать вам надо, не то из органов приедут... с часа на час... Сегодня же уезжайте... Вы не знаете, что это такое – органы!..

– Да, мы не знаем... не знаем, что такое органы, – задумчиво и с усмешкой в голосе, которую не заметила её собеседница, прошептала Марфа. Ей стало дурно, что опять нужно куда-то уезжать. – Ну вот что... Спасибо тебе. Если смогу – в долгу не останусь...

И быстро пошла в дом, оставив растерянную знакомую у ворот. В хате она разослала внуков по всему селу собрать взрослых сыновей и невесток. Через час все были на месте.

– Вот что, мои родные, на нас донесли в органы, – раздалось несколько гневных восклицаний. – Не возмущайтесь – сейчас время такое пошло, а к нему – и люди в придачу. Лучше думайте, что делать будем...

– Уничтожить аппарат, слить весь самогон и всё! – быстро ответила одна из невесток. – Ничего они не смогут найти и ничего нам и не будет.

– С батей они не церемонились, – прогудел Михаил. – И его убили и нас выслали.

– Если они придут за нами – выяснят, что мы сосланные, – ответила Марфа. – И тогда доказывать уже не понадобится, для приговора будет достаточно этого доноса, – подумав немного, она тяжело добавила: – Надо – уезжать!

– Как уезжать? У нас же сады! – возмутился Павел.

– А мы ещё не сдали партию шелкопряда, полторы недели осталось, – добавила жена Степана.

– Я никуда не поеду! Столько сил вложено в эти проклятые сады, скоро фрукты поспеют, что же всё снова бросать? – снова воскликнул Павел.

Спор продолжался долго. В итоге было решено, что Павел с семьей останется – он наотрез отказался бросать сад и понадеялся, что если самогона не будет, а аппарат увезут, то, может, всё и обойдётся. Остальные немедленно начали собирать свои пожитки и должны были уехать ещё до заката солнца. В две запряжённые телеги быстро погрузили оставшийся алкоголь, аппарат, скарб и детей. Шелкопряд бросили на Павла – взять червей было невозможно, и уже к вечеру почти все Ермолины двинулись в Токмак, где было решено всё начать сначала. Павел проводил их до околицы Покровки. Впервые после смерти Кузьмы Абрамыча большая семья разделилась.

* * *

Через неделю Алексея выписали из больницы, и он вместе с матерью приехал в дом, где семья жила втроём: Екатерина Ермолина – бабушка, мать и он. Вечером того же дня в единственной большой комнате, где обычно собирались гости, стены которой были увешаны коврами на советский манер и запylённой репродукцией «Моны Лизы», состоялся решающий разговор.

– Нам придётся уехать, как бы тяжело это для нас не было. Другого выхода нет, – Лидия Николаевна нервно ходила по комнате, поглядывая то на сына, то на мать, сидящую на диване у старого зарешеченного окна.

– Но мам, у меня же институт, я только третий курс кончаю, неужели это так срочно?

– А ты хочешь, чтобы тебя опять избили, или меня, а может – бабушку? Я понимаю, что это трудно, но мы постараемся тебя устроить там в университет. Конечно, не на бюджет, но уж два года мы как-нибудь вытянем, будем платить...

– Вот никогда не думала, что настанет такое поганое время, – Екатерина Ермолина вздохнула и посмотрела на внука. – Сколько себя помню, всегда здесь жили все в мире. Сосед к соседу ходил, и наплевать было кто он: русский, киргиз или дунганин... Ты же помнишь, Лёша, я тебя рассказывала, как наши оказались здесь, как нам помогали...

– Конечно, бабуль, помню: и про Кантемировку, и про поезд, и про степь...

– Ой, да прекратите вы вспоминать былое! Что было, то травой поросло! – Лидия Николаевна вспыхнула. – Не вспоминайте вы прошлых идиллических времён, когда все было мирно и спокойно!

– Идиллических? Это ты может про моего расстрелянного отца? Или про маленькую Гарпину, лежащую где-то там, под откосом в казахских степях? – Екатерина Егоровна начала раздражаться.

– Мама, я не про то... – попыталась оправдаться Лидия Николаевна. – Наша семья перенесла многое и не по своему желанию она приехали сюда, и жили мы здесь почти девяносто лет тоже не по своей прихоти. Но ты пойми! Мы пережили так много! Но никогда сосед соседу не приставлял нож к горлу за то, что ты – русская!

– А тебе, пока, никто и не приставлял...

– Пока, мама, пока, – мать вздохнула и уже более спокойным тоном продолжила. – Ты же читаешь газеты! Вспомни, месяц назад в «Вечёрке» была статья о надписях по всему городу. Там недвусмысленно было написано, что мы, русские, – козлы и приехали сюда обворовывать эту страну! Было, а, мама?

– Ну, было! Но...

– А сама ты неделю назад мне ничего не рассказывала про маршрутку?

Лидия Николаевна совсем смутила свою мать, потому что та и в самом деле забыла об этом случае. Неделю назад Екатерина Егоровна поймала маршрутку, добираясь из собеса домой. Зашла в неё, но все места оказались занятыми, причём на нескольких сидениях сидели молодые люди азиатской внешности. Они не встали. Екатерину Егоровну это несколько удивило, поскольку уважение к пожилым людям всегда было присуще всем живущим в республике и уступить место считалось обычным делом. Тем не менее, она ничего не стала им говорить и молча встала, держась за высокие поручни, до которых ей было трудно дотянуться. На следующей остановке в салон зашла женщина, азиатка, немного моложе её, и сразу двое парней встали уступить ей место. Екатерине Егоровне стало обидно, но она опять промолчала и решила сесть на одно из освободившихся мест. Вошедшая женщина села на первое сидение, а один из парней под самым носом у Екатерины Егоровны вновь занял своё. Пожилой мужчина, сидевший здесь же в салоне, начал возмущаться поведением парней, говорить об их националистическом поведении. Вспыхнул сильный конфликт и Екатерина Егоровна, чтобы не накалять обстановки, остановила маршрутку и вышла раньше положенной остановки.

– Они могли меня просто не заметить...

– Мама, очнись! Сейчас – не уступили место, написали, что мы козлы, избили Лёшку, а завтра? Вообще, убьют?

– Всё, прекратите! – Алексей встал, схватился за больную голову, но продолжил. – У меня на историческом факультете тоже начались проблемы. Некоторые лекции ведутся только на киргизском – ещё на первом курсе, два года назад, такого не было. Мне сложно сдавать по ним зачёты и экзамены. Я понимаю, – он обратился к бабушке, – что тебе будет трудно уезжать из Киргизии. Я понимаю, что мне будет сложно устроиться в новый университет, а тебе, мама, – на новую работу. Но, если пошли такие дела, то мы должны уехать! Мама права. Дальше будет становиться всё хуже и хуже. И ладно бы только киргизский язык – его я выучу, стоит только постараться. Но дело в том, что если я даже буду говорить на нём – мне всё равно не дадут здесь устроиться на нормальную высокооплачиваемую работу, не говоря уже, о работе в госорганах... Неделю назад мне прошибли голову, а что будет завтра? Мы всё же должны уехать! Хотя, ей-богу, мне этого не хочется...

Глава 7

В Токмаке пришлось начинать сызнова. Самогонный аппарат продали – варить самогон в городе, где постоянно работали сотрудники различных органов, было слишком рискованно. И всё же, в этот раз было гораздо легче – по приезду на тихой Каменной улочке, что упиралась в городское русское кладбище, был куплен свой домик. Выращивать шелкопряд здесь тоже не получалось, и тогда купеческая смекалка Ермолиных снова подсказала выход – продавать колбасу.

Для этого Михаил и Степан ездили по деревням и закупали скот: свиней – в колбасу для русских поселенцев, бычков – в колбасу для киргизов, дунган, узбеков, одним словом – для мусульман. Такой колбасы в городе было мало и дело снова пошло в гору. Говяжья колбаса продавалась не только в городе, но и отправлялась в ближние села, а затем и в дальние горные аулы.

В доме днём и ночью работали все, от мала до велика. Старшие свежевали скот, младшие мололи на мясорубках фарш, женщины набивали им бараньи кишки и варили, а после отправляли на продажу.

Егор к тому времени уже возмужал и женился на дочке бывшего солдата. В браке у них родилась девочка, которую называли Катей. Молодое ответвление семьи Ермолиных тоже работало в общем строю. Егору словно бы передан торговый талант Кузьмы Абрамыча. Никто не мог так удачно и прибыльно продать продукцию, поэтому он с женой занимался сбытом колбас.

Стоя однажды на городском базаре, Егор заговорил с подошедшим за покупкой важно одетым мужчиной лет пятидесяти. Как оказалось, это был директор токмакской школы, выходец из Польши Георгий Людвигович Гнедич-Сужарин. Егор всегда немного отличался от всей семьи своей тягой к знаниям, хотя учиться ему практически не пришлось. Отец часто ему привозил разные «забавности» с ярмарок – игрушек, с которыми тот долго возился, пристраивая то так, то эдак. Поэтому они быстро сошлись с Георгием Людвиговичем, тем более, что и дочку Егору уже пора было отдавать в школу.

Егор стал часто бывать в красивом, в самом центре Токмака, двухэтажном доме рядом со школой, где по воскресениям проходил музыкальный салон. На это действие собирались образованные люди города. Игрались на пианино различные увертюры, вальсы, полька, затем все спускались в столовую, где проходил воскресный праздничный обед. Среди приглашённых в салон были учителя школы, отставные военные, сосланные преподаватели и инженеры.

Сам Георгий Людвигович был весьма образованным человеком, преподавал математику и физику в школе, написал учебник по арифметике, первый в своём роде, на основе долгого опыта в местных условиях. Сам он рассказывал, что его отец был профессором математики в Ягеллонском университете Кракова, потом, поддавшись общему настроению покорения неизвестной Средней Азии, уехал с семьей в Ташкент, где и скончался от подхваченного тифа. Мать же не смогла вернуться в Польшу, и сын по просьбе многочисленных друзей Людвига вскоре получил должность директора одной из школ горной Киргизии, где ныне и жил.

Так в один из воскресных дней собрания музыкального салона, когда все уже перешли в столовую и начался традиционный обед, за которым спорили о Фрейде и его учении, Егор внимательно слушал, но в разговор не вступал, во входную дверь, выходящую прямо на тротуар улицы, сильно застучали.

– Свои вроде все дома, а чужих – нам не надо, – пошутил Георгий Людвигович, но пошёл открывать двери. – Может, кто-то задержался...

Как только хозяин, подойдя к замку, отпёр его, в дверь вошло пять человек, одетых в военные гимнастёрки, последний из которых вышел вперёд из-за спин и спросил хозяина:

– Вы – Георгий Людвигович Гнедич-Сужарин?

– Да, это я. Но, позвольте спросить...

– Вы – этнический поляк?

– Да, но...

– Мы из ОГПУ. Вот постановление на арест вас и всех, кто в данное время находится в доме.

– Но позвольте, по какому обвинению?

– По обвинению в попытке шпионажа на английскую разведку и собрание подпольной диверсионной группы, главной целью которой является подрыв Советской власти в Токмаке.

– Но я ничего такого...

– Мы разберёмся. Уведите его, – махнул он стоящему у двери бойцу. – А вы, – указал остальным конвоирам, не поместившимся в комнате, – берите всех тех.

Егор со всеми был арестован и увезён во Фрунзе. Там проходила череда допросов членов музыкального салона.

В тот же день в доме Ермолиных прошёл обыск. Поначалу казалось, что не было найдено никаких прямых подтверждений причастности его к английской разведке. Но потом ОГПУ нашло письмо на польском языке, которое Егор получил за Георгия Людвиговича на почте, но забыл занести его в то воскресенье. Из-за того, что никто из следователей и судей не знал польского языка, письмо было переведено, как было нужно, для обвинительного заключения. При подобном переводе выяснилось, что в письме сообщается численность токмакского и фрунзенского гарнизона англичанам.

Допрос Егора проходил во Фрунзе следователем Сафаровым. Перед этим Ермолину три дня не выдавалось ни воды, ни еды.

– Итак, вы утверждаете, что не имеете отношения к группе диверсантов Гнедича-Сужарина? – Сафаров ходил вокруг стула, на котором сидел Егор.

– Нет, мы собирались для того, чтобы поговорить о музыке, философии, Фрейде... У него же был музыкальный салон – мы пели, танцевали, а не...

– Вы танцевали в то время, пока советский народ терпит нужду?! Пока он строит молодое государство! А вы танцевали? – размахнувшись, Сафаров ударил Егора по лицу. – Пиши, кто ещё входил в вашу подпольную ячейку!

– Я же вам объясняю, – Егор говорил медленно, у него кружилась голова, но не от ударов, а от трёх проведённых дней без воды. – Мы ни на кого не шпионили, мы говорили о математике, о музыке...

– О математике, говоришь? Так вы называете сбор сведений о гарнизонах Токмака и Фрунзе?

– Да нет же, нет... Мы говорили о польке...

– Полька? Таким кодом вы называли связных за границей? Говори, свинья! – он снова ударил Егора, который по инерции упал вместе со стулом на пол. – Ты будешь говорить? Не будешь? Ну хорошо! Посмотрим, как ты ещё пару деньков побудешь без воды и жратвы... – и, вызвав конвой, отправил Егора в камеру.

Через два дня Сафаров снова вызвал Егора на допрос. Ермолин шёл с большим трудом, и его поддерживала за руки конвойная команда.

– О, кажется, дозрел до нужного состояния! Щас будем плоды пожинать. Ну что, будешь теперь сознаваться, а? Твои-то подельники уже сознались! – Егор молчал. Сафаров вспылil и начал избивать его, но видя, что Ермолин не приходит в себя, взял из угла заранее приготовленное ведро и плеснул водой на арестанта. – Вот... Живой, голубчик. Ну что, будешь писать?

– Мне не в чем сознаваться...

– Слушай, Ермолин, давай по-хорошему. Ты подписываешь признание и получаешь десять, ну максимум пятнадцать лет лагерей. Потом возвращаешься к семье. Иначе – к стенке и дело с концом. Ну, договорились? – но, видя, что Ермолин шепчет губами «нет», Сафаров опять озверел. – Ты что, собака, пить не хочешь, а? Ты же не жравши уже пять дней...

– И не к такому привык... – снова тихо-тихо пробубнил арестант.

– Где же это ты привык-то, а? – Сафаров задумался и вызвал команду конвоиров. – Вот что... Сделайте-ка ему наш изысканный зинданчик, дня эдак на два-три. Только смотрите, чтобы совсем не сдох, он пока ничего не подписал...

Наказание это было в том, что арестанта выводили во двор тюрьмы и он рыл себе вертикальную нишу в земле по своему росту. Потом его опускали туда и забрасывали по самую шею землёй. На поверхности оставалась одна голова. Арестанту не давали ни пить, ни есть, а место, где он рыл себе зиндан, было в самом жарком углу двора. Через два дня голова арестанта опухала, через три – он уже почти не видел и не чувствовал, через четыре – не слышал, а через пять – большинство умирало. Но этого старались не допустить.

Спустя двое суток Ермолина вырыли и принесли на допрос к Сафарову, перед этим выдав кружку воды, чтобы он пришёл в сознательное состояние и распалился от жажды ещё больше.

– Ну, как себя чувствуешь? Понравился зинданчик? Это моё собственное изобретение, навеянное древними азиатскими зинданами, – похвастался Сафаров. – Правда, я его немного изменил по сравнению с тем, что практиковалось здесь ранее в дикие времена... Ну-с, ты готов подписать признание?

– Мне не в чем признаваться...

– Как же это не в чем? Помимо того, что тебе предъявлялось, мы узнали, что ты кулак, выслан из Украины, – увидев, что глаза Егора расширились, Сафаров усмехнулся. – Да, да! И ты сам мне сказал об этом, когда проговорился про голод. Я запросил архив ОГПУ и на-

шёл на твою семью дело... Кулаки, антиреволюционно настроены, социально опасные элементы... Да здесь хватит на всех Ермолиных...

– Не трогайте их, они не были у Георгия Людвиговича...

– А какая мне разница! Так хоть выгода – посажу целый выводок предателей...

– А если... если я сознаюсь?

– Вообще-то нам уже и не нужно твоё признание... Все из твоей ячейки сознались, указали друг на друга, так что... – Сафаров сел напротив Егора. – Впрочем, если ты укажешь ещё на нескольких токмакских, то, может быть...

– Я подпишусь... и назову... кого вам нужно?

– А не надо никого называть. Вот бумажка, здесь уже все указаны, только подпиши.

Сафаров вставил Егору в пальцы чернильную ручку и показал, где нужно поставить роспись. Опухшие, задубевшие под землей пальцы не слушались, и он еле-еле нацарапал свою фамилию.

– Ну, вот и молодец! Давно бы так! А семьёй твоей займусь в следующем месяце, план-то надо выполнять.

– Но, вы же сказали...

– Мало ли что я сказал врагу народа и партии, – Сафаров усмехнулся и закурил папиросу.

– Ну, ты и сволочь... падаль...

– А я тут причём? Это не я. Это просто работа такая. Палачи нужны были во все времена. Одни – распинали на Голгофе провокаторов, другие – рубили головы на Гревской площади, третьи – вешали вдоль дорог, четвёртые – линчевали на эшафотах... Сейчас пришло время пули.

Сафаров вызвал конвойных, и команда увела Егора. Через день, поздней ночью, Ермолин был расстрелян вместе с Гнедичем-Сужариным в городской Карагачёвой роще. Через десять лет там начнут строить Центральный парк культуры и отдыха для горожан. Стройка будет прервана войной и единственное, что останется от проекта – два озера: Пионерское и Комсомольское, – любимое место для местной ребятни.

* * *

Когда по Токмаку прошёл слух, что директора школы и весь салон арестовало ОГПУ, жена Егора и Марфа сначала не поверили, а потом, добежав до двухэтажного дома Гнедича-Сужарина, убедились сами, увидев, как там стоят красноармейцы. Оттуда женщины бросились

назад, и вновь был создан семейный совет. Так уж повелось, что возглавляла семью Марфа.

– Нас опять хотят изничтожить, – каждое слово давалось ей тяжело, но Марфа продолжила говорить. – Сначала раскулачивание в Кантемировке, потом ссылка в степь, затем Покровка... Теперь вот Егорка. Вот, что я думаю... Нам нужно снова уехать...

– Бежать, мама? Но как же оставить Егора? – его жена вспыхнула гневом.

– Да – скрыться! Другого выхода я не вижу, иначе возьмут и тебя, и Мишу, и всех остальных, когда прознают, что мы сосланные кулаки. Подумай о том, что будет с Катенькой... Сошлют нас куда-нибудь ещё дальше...

– Куда уж дальше! Здесь и так задворки Союза, – подал голос Михаил.

– Да, как бы не на тот свет, прости Господи! – Марфа перекрестилась. – Нам надо бежать. Быстро продадим дом – приедем, который не знает об аресте. Местные-то не купят. Возьмём, какие сможем вещи и уедем.

– И куда, мам? – вновь обречённо спросил Михаил.

– Я думаю, что нужно бежать во Фрунзе...

– Как это во Фрунзе? Нас же там первым делом возьмут. Там же ОГПУ и милиция – все органы, там же... – начала возражать сноха.

– Поэтому туда и поедem. Не подумают они, что мы в звериное логово ринемся, – Марфа закрыла глаза, словно повесив на себя очередной камень. – Всё. Решено. Собирайте вещи. Михаил – найди покупателя на дом.

Через двенадцать дней, едва продав дом и пережив обыск, в очередной раз Ермолины погрузили вещи на брички и двинулись ранним утром по западной дороге в столицу. В эту же ночь во Фрунзе был расстрелян Егор.

К счастью Ермолиных, Сафаров за дело об английских шпионах, действовавших в глубоком тылу, получил повышение в РСФСР и не успел завести дело на остальных членов их семьи.

– Ой, ну не знаю. Мы вот не смогли жить в России и вернулись...

В той самой большой комнате ермолинского дома, где только и можно было принимать гостей, собралось несколько старых знакомых семьи. На столе были привычные малобюджетные куриные окорочка, тушёные с луком, салат оливье, в рецепте которого осталось

только название и бутылочка прошлогодней малиновой наливки. Лидия Николаевна рассказывала приглашённым, что Ермолины собираются продавать дом и объявления в газету уже поданы.

– Так и сколько вы хотите взять за этот дом? – спросила женщина, которая работала с Лидией Николаевной в одной школе.

– Планируем взять сорок-сорок пять тысяч долларов...

– И это правильно! Дом хоть и старый, но в центре города. Его возьмут под снос... – добавил муж коллеги Лидии Николаевны.

– А что хотите купить в России? Там же это – гроши...

– Да мы понимаем, но... Может, хоть под Калининградом что-нибудь возьмём. Там мы уже университет для Лёшки присмотрели – Лидия Николаевна была наполнена воодушевлением, и её хорошее настроение витало по комнате.

– Ой, Лид, не знаю... Мы же пытались с мужем уехать в Россию, когда он ещё нормально зарабатывал. Помнишь, Вадик? – она кивнула на мужа, увлечённого наливочкой и, не дождавшись его ответной реакции, продолжила. – Хорошо, что здесь ничего не продали... Приехали мы туда. Хотели в Белгород, да денег не хватило что-нибудь купить в самом городе. Взяли четырёхкомнатный немецкий домик под ним: деревня-деревней – глухомань. Я ездила в город в гимназию, куда смогла устроиться, а муж начал работать в местном приватизированном колхозе. Вадик же мой вообще не пил, даже по праздникам. Задерживался, конечно, допоздна, но и приносил домой приличную зарплату. И всё поначалу шло хорошо. Сын учился в местной сельской школе, стал отличником. Я радовалась, что переехали, уже думали квартиру здесь в Бишкеке продавать. Хорошо, что не успели...

Лидия Николаевна слушала подругу, но было видно, что она больше думает о своём.

– Но месяца через три началось... В деревне стояла страшная пьянка. Начиналась в обед и заканчивалась поздней ночью. А если воскресенье – с самого утра, едва успев продрать шары тянется рука к бутылке... Пьют там все, что мужики, что бабы. Вот и пристали до Вадика: мол, все выпивают, а ты чего не пьёшь? Умный такой что ли? Давай с нами!

Рассказчица перевела дух, глянула на мужа и продолжила:

– А пьют-то что? Есть деньги – дешёвую водку с сельпо, нет – воюющий самогон в долг. Муж вроде начал отказываться, говорил поначалу, что вообще не пьёт – тогда ему бойкот на работе устроили, никто не разговаривает и не хочет с ним работать. И как тут быть? Хоть увольняйся, а другой работы в селе нет. Вот Вадик и начал потягивать в компаниях... Потом до сына пристали новые одноклассники.

Говорили, что все в девятом классе уже и пьют, и спят с девочками, а он – нет. Наверное, больной какой-нибудь. Сын тоже втянулся. Как ни приеду с работы, они оба уже или пьяные, или подвыпившие... Поняла, что нужно что-то делать или семье конец. Приехали обратно. Благо, было куда возвращаться...

– Маш, ну может, не везде так... – Лидии Николаевне совсем не хотелось разбивать построенный в уме идеальный план их с сыном будущего.

– Лид, послушай, что я тебе расскажу, – вмешалась в разговор ещё одна женщина, до этого молчавшая. – А дальше решай уже сама... Ты же знаешь, что я хожу в церковь, в наш Воскресенский собор? Ну, вот... Там я помогаю в соцотделе: вещи принимаю ненужные от людей, потом раздаю их забытым старикам и больным. Приходит к нам лет пять подряд одна женщина, лет сорока пяти и явно тронутая умом... Обычно, мы всё обо всех знаем – люди сами и рассказывают, надо же поделиться своим житьём-бытьём. А эта постоянно молчит. Наши девочки всё гадали, что к чему, пока одна старушка, давно знавшая семью женщины всё не рассказала...

На этот раз Лидия Николаевна начала внимательно слушать.

– Старуха эта, божий одуванчик, рассказала, что женщина ещё лет пять назад была нормальная и работала бухгалтером на одном киргизско-российском предприятии. У неё была семья: муж и сын, кончавший школу. И загорелась она переехать в Россию. Супруг был против, но она настояла. Продали квартиру, гараж, дачу. Выручили тысяч сто, наверное... Муж у неё был горным инженером, так что решили перебраться на Урал. Тоже в каком-то селе взяли большой дом. Подумали, что чем тесниться в городе в квартирке, лучше приобрести хороший домик в деревне. Взяли. Как всегда, наши из Киргизии привезли ковры, телевизор, компьютер, мебель, вещи, одним словом – всё в дом. Супруг её подновил особнячок, поставил кирпичный забор, и начали они там жить. Пригласили соседей на новоселье по нашим азиатским обычаям. Тем это было в новинку, но пришли... Посмотрели на внутреннее убранство дома. Начались пересуды – мол, вот какие-то приезжие, а такие богатые, живут лучше нас, коренных. Недели через две-три к мужу тоже начали приставать – давай, пей. А он – ни в какую! Хорошо работал, дом полная чаша. Соседи так им завидовали, что начали делать всякие мелкие гадости. То забор измалюют краской, то провода срежут, то колёса машины проткнут. А муж, говорит старушка, был вспыльчивый – одного, второго, третьего поймал рожу набил, рёбра сломал. Затаило всё село на него тихую злобу, а сделать-то ничего не могут.

Лидия Николаевна встала из-за стола и принесла горячее.

– А тут, как на зло, предложил ему кто-то купить старенького японца – машину совсем задёшево. Ну он, не будь дурак, и купил, и прикатил на нём в село. А первую свою отдал сыну, – женщина перевела дыхание и опять продолжила.

– В тот день женщина эта уехала утром в город на работу. Вечером возвращается в село... Ещё с дороги заметила, что что-то в деревне не так: все бегают, машины мелькают туда-сюда... Подходит к своему дому – а он полыхает синим пламенем! А на заборе надпись: «Сдохните, азиаты!» Хотя они, по правде-то говоря, были абсолютно русскими. Женщина вкрик и давай звонить в пожарную, вызывать милицию... Позвонила мужу – телефон отключён, сыну – тоже самое... Что-то кольнуло её сердце... Оглянулась вокруг на людей – все стоят, но никто не тушит. Вдруг опять видит на окраине села ещё дым валит. Она туда. А там... две машины: отца и сына, – обе горят и за рулём обоих по обожжённому скелету... Женщина эта чуть в огонь не залезла. Оттащила её какая-то местная баба... Та никакая, орёт, воет, кидается в огонь, а эта ей и говорит спокойно: «А чё вы хотели? Так вам и надо, кулаки проклятые. Понаехала тут, азиатщина. Мы сидим без работы – а вы на двух машинах разъезжаете... Скажи спасибо, что тебя дома не было!»

Женщина рассказывала эмоционально, всплёскивая руками и позабыв о еде.

– А наша-то, хоть и воет, а услышала это, как рванула из села. В первую попутку да на поезд в Бишкек... Ни денег, ни вещей – всё сгорело в доме. Наши проводники были киргизы, отличные ребята, выручили её – так взяли, довезли до республики... А здесь она что? Осталась и без квартиры, и без мужа, и без сына. В одном платье... Вот и сошла тихо с ума. Сейчас при церкви живёт, на паперти стоит с протянутой рукой...

– Наташ, хорош, ужасы рассказывать! – Лидию Николаевну аж передёрнуло. – Всё у нас будет хорошо. Я верю! Никто нас не будет ни спаивать, ни поджигать...

– Лида, прости меня дуру, что такое рассказываю... – спохватилась Наташа. – Конечно, всё будет хорошо. Никто вас сжигать не будет...

Все расмеялись и потянулись за почти остывшим горячим. Раздался телефонный звонок.

– Ой, простите, это, наверное, по поводу дома. Сегодня уже много раз звонили.

Лидия Николаевна подошла к телефону и сняла трубку.

– Алло! Да, это мы продаём дом. Район Тысячи Мелочей. Четыре комнаты. Постройка пятидесятых. Сорок пять тысяч... Да-да! Что? Меня зовут Лидией Николаевной. Нет, никак, столько я уступить

не могу. Вы, что издеваетесь? Какие десять тысяч? Какие двадцать? Говорю же – сорок пять... Странный вопрос, но да – я русская... Что? – лицо Лидии Николаевны резко побледнело. – Да как вы смеете? Я сейчас в милицию позвоню! Вы... вы...

Звонок прервался, и Лидия Николаевна грузно опустилась на стоящий рядом диван.

– Мама, что случилось?

– Лида! Лида, что такое?

Сквозь поток слёз и всхлипываний Лидия Николаевна прошептала:

– Они сказали, чтобы я продала дом за десять тысяч. Я отказала. Потом за двадцать. Я опять не согласилась. Спросили, кто я по национальности. Я сказала, что русская. А потом... потом они потребовали, чтобы я так отдала им дом... За бесплатно... Это их земля... Иначе они нас сожгут, а землю заберут так... – она обвела взглядом склонившихся над ней друзей, убрала пальцем слезу с щеки и твёрдо прошептала: – Завтра же я продам дом за первую предложенную приемлемую цену. И мы уезжаем... – она приподнялась с дивана. – Может быть, нас сожгут здесь, где мы чужие... Может быть, нас сожгут там, где мы ныне тоже чужие... Но, Господи, скажи, где же мы свои?

Глава 8

– Ефрейтора Ермолина ко мне!

Команда, отданная лейтенантом в полголоса, передавалась красноармейцами вдоль окопа, пока не дошла до Михаила Ермолина.

– Товарищ ефрейтор, вас лейтенант вызывает, – передал Михаилу в полуприсядь лежащий рядом с ним боец.

Михаил, пригибаясь в окопе, подбежал к лейтенанту.

– Товарищ лейтенант, вызывали?

– Вызывал. Сядь рядом, – лейтенант указал жестом на место в окопе рядом с собой. – Ермолин, ты же из Азии призван?

– Так точно, из Фрунзе, – Михаил не понимал, зачем лейтенант завёл этот разговор и к чему он клонит.

– Я помню, что ты ведь не один призван из своей семьи?

– Никак нет. Не один – с братьями. Павел – на Калининском фронте, а Степан – на Западном.

До Ермолина ещё не дошло письмо от Павла, что тот попал под миномётный обстрел и ему оторвало ногу. Брат был списан домой во Фрунзе, как негодный к боевым действиям.

– А чего же ты такой старый полез на фронт? Ты же мог и не призываться?

– Да я хотел ещё раз на места, где родился посмотреть...

– Странный способ! – лейтенант засмеялся глупости старого Ермолина. – А так до войны или после неё нельзя было выбраться?

– Всё не получалось, товарищ лейтенант, – Михаил не стал рассказывать, что ему как ссыльному нельзя было выезжать из Средней Азии, а в кутерье мобилизации на него не обратили внимания.

– В общем, дело твоё, но слушай внимательно. В роту прибыло пополнение новобранцев и все они из Азии – киргизы, кажется, и по-русски ни слова. А ты оттуда – и родину заодно вспомнишь и их поучишь. Займись ими, пока бой не начался, а то полягут в первой же атаке, понял?

– Так точно, товарищ лейтенант. А где мне их учить?

– А они уже ждут тебя во второй линии, – он махнул назад. – Сделай так, чтобы от них было хоть чуть толку, ясно? Ну, иди.

Михаил прошёл по лабиринту во вторую линию окопов и нашёл новобранцев, стоящих в окопе.

– Вы что встали? Пули захотели? А ну, пригнитесь... – заорал от души на них Ермолин и жестами рук красочно подтвердил всё то, что о них думает.

Половина из новобранцев присела, другая продолжала стоять. Наконец, первые перевели вторым, чтобы те тоже присели.

– Так, братцы, вы все откуда? Киргизы?

Один из севших, внимательно вслушиваясь в слова Ермолина, словно вспоминая значение каждого из них по отдельности, а затем вместе, ответил:

– Никак нет, товарищ генерал, – он оглянулся на всех сгрудившихся рядом с ним. – Я – киргиз, вон те – киргизы, а вон те – дунгане, те – каракалпаки, те – узбеки. Здесь только четыре киргиза.

– Какой я тебе генерал! Ты что! Молчи, дурак! – Ермолин замахал на него руками. – Я – ефрейтор. Ты что, лычку не видишь? Вас звания учили различать?

– Никак нет, товарищ ген... то есть... рипрейтор! Не учили. Мы решили ко всем обращаться «товарищ генерал». Так наверняка не ошибёмся и не обидим никого.

– Ладно, но ко мне обращаться – товарищ ефрейтор. Е-ф-ре-й-тор. Если вы не киргизы, то почему вас так называют?

– А мы все из Киргизии...

– Значит, земляки. Вот, что земляки, – он повысил голос, как это делал обычно комиссар перед строем. – Да ты переводи мои слова, переводи... Мне приказано вас учить, ясно?

Много чему за этот и следующие пару дней Ермолин учил новобранцев. Как оказалось, почти треть из них никогда и не стреляла, и не держала боевой винтовки в руках. Пришлось им устроить с разрешения командира роты полигон и учить стрелять. Всё надо было объяснять: как целиться, как перезаряжать, как сохранить от влаги винтовку, как чистить и смазывать. Труднее всего было растолковать, как пользоваться прицельной планкой – что нужно

смотреть не только сквозь мушку, но и через саму планку и, к тому же, менять её уровень. Это далось Ермолину с большим трудом, и он не был уверен, что его все же поняли.

– И теперь главное и последнее... Вы, земляки, молиться умеете?

– Товарищ епрейтар, Аллаха нет! Нам так сказали в призывном пункте...

– Лучше бы они вас стрелять научили – было бы больше пользы. Если вы ещё не забыли, как молиться своему Богу и как читать, что у вас там: молитвы, причитания, не важно, – то молитесь. Так будет и вам легче, и ему сподручнее помочь, если что...

– А если товарищ политрук заметит?

– А товарищи политруки и сами и крестятся, и молятся в бою не хуже остальных, – только этого никто не видит, – немного помолчав, Ермолин добавил: – Бога нет там – в тылу. Его нет, когда мы идем на демонстрации. А здесь Бог – наша единственная надежда. Только здесь он, наверное, теперь и живёт...

Через два дня, 5 июля 1943 года, начался настоящий бой. Шло тяжёлое каждодневное и еженощное изматывающее наступление. 7 июля лейтенант приказал Ермолину и его группе «киргизов» занять небольшой овраг, лежащий левее от основного направления.

– Товарищ лейтенант, они ещё совсем не готовы...

– А где мне других взять, а, Ермолин? Веди их, это приказ. Я тебе пулемётчика дам толкового.

Через двадцать минут Ермолин с вверенной ему азиатской группой уже пробрался на склон оврага. Минут через десять на них попёрла стрелковая немецкая цепь. «Максим» стучал солидно «д-д-д-д-д-д-д-д-д», но заставить окончательно лечь немцев не мог. Те огрызались, как могли. Внезапно ритмичные звуковые всполохи прекратились. Михаил бросился к пулемёту – оказалось, что боец убит.

– Рассредоточиться и залечь, прицельно стрелять по цепи, – крикнул Ермолин команду своей группе. Но, обернувшись, увидел, что они сбились в тесную кучу. Долго смотреть на них у него не было возможности – Михаил сам залёг за станковый пулемет.

За первой цепью немцев показалась вторая, за ней маячила вдали третья. Центр локального немецкого удара пришёлся по их позиции. Его бойцы понемногу оттаяли и стали отстреливаться, но больше мимо. Новобранцы боялись прицелиться, подняв от земли головы, и стреляли не глядя. Наконец, Ермолин окончательно понял, что его с бойцами практически окружили и перебьют здесь через минуту или три. Но Михаил также понимал, что если он перестанет стрелять из «максима» хоть на чуток, единственного огневого прикрытия, из-за которого их ещё не смяли, смерть придёт почти мгновенно. Немец-

кая цепь залегла всего в тридцати метрах впереди. Тогда он жестами призвал к себе переводчика.

– Ты вот, что... Видишь во-о-он ту глубокую колею, она ведёт к нашим окопам? Возьми всех с собой и идите обратно.

– Как, товарищ еприйтор, отступить? Нам говорили, что...

– Отступить! Драпать! – Михаил не мог больше терять время и что-то объяснять новобранцу. – От вас здесь меньше толку, чем от моего сапога! Пока вас всех не положили здесь, бегите назад.

– А вы, товарищ еприйтор? – вопрос переводчика остался без ответа.

– Товарищ еприйтор, но ведь вы погибнете? – переводчик прокричал Ермолину в самое ухо, подумав, что тот не услышал предыдущего вопроса.

– Твоё какое дело? Иди отсюда, твою... – Ермолин не выдержал и вспомнил всех родственников киргиза до седьмого колена включительно. Он дал очередь и заставил снова лечь немецкую цепь. Понимая, что времени практически не остаётся, снова заорал: – Пошли, пошли, черти...

Его группа зашевелилась и один за другим бойцы заскользили в колею – бежать назад, в окопы. Ермолин, увидев, что они наконец-то побежали, снова, почти как в детстве в Кантемировке, не понижая голоса и не боясь уже никого, с чётким упором на долгие гласные, что так явственны в украинских степных песнях, запел:

– О-о-о-о-о-отче наш, Иже еси на небесе-е-е-ех! Да святится и-и-и-имя твое-е-е-е-е, да при-и-и-и-дет Ца-а-а-арствие твое-е-е-е-е-е-е...

Группа слышала ещё минуты три или четыре сквозь артиллерийские разрывы и танковый гул, как надрывно вырыгивал позади них пулемёт их «товарища генерала». Когда бойцы добрались до линии окопов, стрёкот уже затих.

– Здравствуйте! У вас есть железнодорожные билеты до Калининграда? – Лидия Николаевна вместе с сыном покупала билеты в одной из железнодорожных касс, расположенных в центре Бишкека.

– Да, конечно. Вам на когда? – продавщица быстро застучала по клавишам клавиатуры.

– Нам нужно на... – что-то сказала Лидия Николаевна, но Алексей не слышал, что сказала мать. Он прислушался к соседнему столу, у которого сидела женщина преклонного возраста, что-то объясняющая слушающему её клерку.

– Понимаешь, сынок, я бы никуда не ездила. Не нужна мне эта Россия даром! Ну что я там не видела? Но там – дети, сын с дочкой, а здесь я совсем одна. Даже подружки уже все схоронены. Боюсь, если что-нибудь случится с сердцем или инсульт, то и помочь будет некому. Вот и еду... – немного помолчав, она снова заговорила. – Ничего в той России хорошего нет. Не зря говорят, что хорошо там, где нас нет. А здесь я всю жизнь прожила, проработала в закрытом НИИ, мужа схоронила в Чон-Арыке. Но дети в Воронеже, а здесь – я одна. Вот и...

Алексей подошёл ближе к третьему столу, у которого также сидел молодой мужчина азиатской внешности.

– А как вас зовут? Каныкей? Очень приятно, красивое имя. А я – Мырзабек. Ну что там мои билеты? Ещё оформляются? А-а, ну ладно, – он с интересом поглядывал на девушку. – А я вот в Москву на заработки еду. Буду там кафельщиком работать. Да-а-а, хорошо зарабатывать. В смысле, по нашим ценам, конечно. Вот родителям в прошлом году домик отремонтировал, – девушка его что-то тихо спросила, он засмеялся. – Не-е-ет, себе пока не ремонтировал, да и нет его у меня. Я думаю, что лучше сразу там и куплю, где-нибудь в Подмоскowie. Или сам выстрою. А потом и родителей туда перевезу. Там у меня работа, там жизнь, а здесь что? Так...

– Лёша, пошли! – Лидия Николаевна позвала заслушавшегося сына, выходя из помещения офиса.

– Взяла? Как планировали?

– Да – три билета в купе. А ты чего там застрял?

– Да так, заслушался, – Алексей неловко замолчал. После паузы проговорил: – Mam, слушай... Ты даже не представляешь, как мне не хочется уезжать из Киргизстана.

– Почему не представляю? Очень даже. Это ты здесь живёшь свой двадцать один неполный, а я – больше пятидесяти. Я здесь училась и влюблялась. Мы тут с твоим отцом познакомились в театре Крупской, гуляли по проспекту Дзержинского, кушали мороженое в парке Дружбы, целовались на Советской и Белинской... И это всё надо оставить здесь. Только теперь – это театр Айтматова и проспект Эркиндик, парк Ататюрка и улицы Байтик батыра и Манаса... Но всё равно мне тяжело.

– Mam, так может, передумаем? Пока ещё не поздно...

– Лёш, мне кажется, мы это уже обсуждали и даже не раз и не два. Мы уезжаем не по прихоти, а от нужды, – она замолчала, посмотрела на сына и резко увеличила шаг. – Пойдём. И... перестань мне терзать душу. И без тебя погано.

Глава 9

Все старшие мужчины семьи Ермолиных в конце лета 1941 года были призваны на фронт: кто по желанию, кто по возрасту. Они так и ушли вместе в один день: Михаил, Степан и Павел. Уже после – их сыновья. Остались только женщины и дети.

Вся работа легла на спины оставшихся. В том же 41-ом семье, как и многим другим, у кого ушли кормильцы на фронт, выделили участок пахотной земли почти в десяти километрах от города. Было решено засадить его кукурузой, однако боялись, что кукуруза не успеет созреть в тот год и помёрзнет. Но урожай выдался на редкость богатым. Арбы и телеги в городе были, а вот лошадей всех забрали. Приходилось загружать мешки початками кукурузы и нести на себе. Несли все: и самые малые, взяв в руки сумки с початками, и женщины, взвалив по мешку на закорки. Идти было далеко, стояла запоздавшая даже для этих азиатских краёв осенняя жара. Немало было случаев и обмороков, и ударов – старались ходить по двое или всей семьей.

Когда всю кукурузу собрали и затащили на чердак, то наступало «мамалыжное» время, пик которого выпал на зиму. Смоловит кукурузу на мельнице, из неё готовили либо лепёшки, либо мамалыгу. Изредка разбавляли рацион с трудом доставаемой, обмениваемой на ту же кукурузу – не у всех была и она, пшеничной мукой или овощами. Мясо купить было невозможно. Продавались куски падшей от голода скотины, но и они стоили громадных денег.

Так прошёл сорок первый и сорок второй. В сорок третьем году жить стало немного легче.

Павел вернулся с фронта и госпиталей. Работать он не мог – только лежал на постели, днём охая и всхлипывая от боли, а ночью крича во сне. Женщины с детьми дневное время были в поле, не только ухаживая за кукурузой, но и охраняя ее. Случаи воровства были и не раз. На ночь тоже кто-нибудь из старших оставался. Поначалу боялись, но потом поняли – главное само присутствие человека, что уже отпугивало местных воров, а на более тяжёлое преступление мало бы кто решился. И за кражу початка-то могли расстрелять без суда.

В один из дней второй декады сентября сорок третьего, когда в воздухе разлита едкая духота, не ослабевающая и ночью, внук, уже почти совсем старой и слепой Марфы, забежал в дом. Он по-детски протараторил, что у дома стоит почтальон с письмом. Письма приходили редко – только с фронта, поэтому погрузневшая Марфа, опираясь на грубую палку в руке, проковыляла во двор к калитке.

Почтальон протянул ей бумажку и тихо прошепелявил:

– Вам... вам – похоронка...

Главное, что в этот момент стало важно для Марфы, кто: Михаил, Степан, внуки? Дрожащие руки распечатали бумагу.

– Михаил... – тихо прошептали её старческие дряблые губы.

Прочитав, Марфа облокотилась на калитку. Из дома вышли остальные женщины и кинулись к ней, подумав, что ей стало плохо от жары.

– Мам, мам, что случилось? Вам плохо? – увидев в руке клочок письма, одна из снох взяла его и прочла вслух:

«Ермолин Михаил... героически погиб... награждён посмертно орденом «Славы» третьей степени...»

– Ма-а-а-ма! – они заголосили во весь голос вместе с ней, вторя её тихим слезам.

Марфа отошла от калитки, тряхнула головой с седыми волосами и посмотрела на них, плачущих.

– Хватит ныть, не до этого, – Марфа вздохнула. Потом продолжила: – Нюрка на поле, надо ей сказать... Вы, – не ходите за мной, я сама...

И прямо так, не оглянувшись на них, смотрящих ей вслед, оставив забытую у калитки палочку, она вышла со двора и твёрдо, не шатаясь и не заваливаясь, пошла по жаркой улице предзакатного дня. Важнее всего ей было не то, что погиб её старший сын, не то, что у него остались жена и дети, а то – как сейчас, в кукурузном поле, в зное наступившего вечера, сказать Нюре, что Михаила больше нет, что он погиб на фронте...

Алексей вместе с Екатериной Егоровной собирал последние вещи, которые остались в доме. Основной скорб уже был отправлен контейнером, купейные билеты куплены, дом продан за сорок тысяч. Оставалось только собрать вещи по мелочи перед последними днями до отъезда. Лёша сел на чемодан сверху, пытаясь с силой закрыть его. Но упрямые застёжки не поддавались. Наконец, он с ними с трудом справился, но так и остался сидеть на чемодане. Екатерина Егоровна суежилась рядом, пытаясь помочь внуку.

– Лёш, а следователь не звонил? Ничего не сообщал по твоему делу?

– Я сам ему звонил с неделю назад. Он сказал, что пока они никого не нашли, но дело куда-то продвигается.

– Он всё также ищет грабителей, а не националистов?

- Ну-у-у, насколько я понял, да.
- А как насчёт твоих друзей?
- В смысле?
- Ты уже простился с ними?
- А-а-а-а, нет пока. Завтра соберёмся на квартире у Толика. – Алексей посмотрел на бабушку. – Ну, бабуль, остаётся только одно. Верно?
- Конечно.
- Ты готова?
- А чего готовиться? Чай, не к чужим поедем. Мы когда?..
- Наверное, послезавтра.
- Хорошо, послезавтра – так послезавтра.

Глава 10

– Ур-ра! Ур-ра-а! Да здравствует, Юрий Гагарин! Да здравствует, партия! Ур-р-ра, Никите Сергеевичу!

Общий поток демонстрации лился по центральной улице Фрунзе. Как только люди узнали, что вчера, 12 апреля 1961 года, Юрий Алексеевич Гагарин совершил первый полёт в космос, то само собой, ранним утром вышли с цветами и флагами, транспарантами и портретами – и кричали, и скандировали, и радовались, растворяя свой голос в общих возгласах ликования. Не работали университеты и школы, больницы и театр. Только к самой ночи люди разошлись по домам. Среди празднующих было и самое младшее поколение Ермолиных.

– Мам... бабушка... мам... баб Нюра! – дети и внуки Нюры ввалились в дом и закричали. – Гагарин, наш Гагарин, советский Гагарин в космосе! Ты понимаешь...

– И понимаю, и знаю уже. Целый день по радио и в газетах сообщается. Чего разгоделись-то? Не вы же полетели...

Её внук, ученик пятого класса, бросился к ней и сел рядом.

– Бабуля! Ты же должна понимать, что это достижение всего СССР! Нет! Всего мира! Это достижение партии, товарища Хрущева и каждого-каждого из нас! Разве ты не понимаешь?

– Конечно, понимаю. А кричать зачем?

– Нет, бабушка, ты совсем не сознаёшь! Ты – несознательная! Сегодня – второй день Победы! И эта победа нашей великой коммунистической партии!

– Ой, Сереж, – Нюра усмехнулась и всплеснула руками. – Тебя прямо хоть сейчас в партию принимай...

– А что? Я – готов! Ты только, бабуль, пойми, что без партии мы были бы никем и ничем! Кем наша семья была до Великой Октябрьской революции? Какими-нибудь босяками и оборванцами! Голытьбой! Нам дорогу в будущее открыла партия!

Баба Нюра переглянулась с женой сына и та подала ей знак молчать. Бабушка, снова усмехнувшись, проговорила внуку:

– Конечно... босяками и непременно, голытьбой... Куда бы Ермолины без этой партии...

– Вот-вот-вот! А ты ещё смеешь сомневаться!..

– О-о-о, а вы чего здесь? – Толик, приятель Алексея, тот самый, с которым они ходили в театр на «Отелло», вышел на балкон своей квартиры в поисках виновника всего действия. Из открытой двери доносились нестройные голоса подвыпивших парней, непрекращающийся, передаваемый по цепочке смех девушек и аккорды гитары, на которой играл длинновязый паренёк, к голосу которого то и дело добавлялся, не попадая общий хор, в тех местах песни, что помнили все: «Но, если есть в кармане пачка... сигарет... значит всё не так уж плохо на сегодняшний день...».

– Да вот... Данчик решил покурить, а я – составить ему компанию, – Алексей стоял у перил балкона вместе с ещё одним своим старым другом Данияром.

– А-а-а, тогда давайте быстрее, а то мы вас потеряли. А слова мы все забыли – нам нужен хормейстер... – пьяно засмеялся Толик и зашёл обратно в квартиру.

– Лёш, вот ты мне скажи, – в отличие от Алексея, Данияр выпил порядочно и с некоторым трудом подбирал нужные ему слова. – Ну, зачем ты туда поедешь, в эту Россию несчастную... а?

– Данчик, я ведь уже всё объяснил.

– Ну... объяснил... националисты... И что? Я вот – киргиз. Но мне на тебя, если честно, наплевать! То есть, тьфу... я тебя, конечно, люблю, ещё со школы... Э-э... не подумай, по-братски... но мне всё равно: кто ты по национальности, тем более что с тобой это и хрен определишь... Ты – то ли украинец... то ли русский... то ли ваще еврей... О! Ты – хохловрей! И мне плевать, понимаешь? А-а-а?

– Данчик! А тебе приходилось выслушивать оскорбления лишь за то, что ты не той национальности, когда торгуешься на базаре? Когда тебя не устраивает цена, ты отходишь от прилавка, а тебе вслед шипят гадости про весь твой род? Или твоей бабке не уступали место

в маршрутке только потому, что она, видишь ли, узбечка или дунганка, или русская? Или не позволяли сказать на собрании с ректором о том, что студенты живут в общежитии, где не закрываются двери только потому, что ты не можешь этого сделать на киргизском языке?

Из комнаты начали доноситься более стройные звуки той же акустической гитары, возвещавшие о смене репертуара. Заразительный смех компанейской песни сменился на элегический и душевный оттенок русского романа: «Товарищ, мы едем далее-ё-ёко – подальше от милой земли...»

– Лёшик, я всё понимаю. Но вот ты мне скажи... Почему мы с тобой нормально уживаемся? Ты – русский и я – киргиз? Почему, вон, в комнате пьяно орёт романс кореец... которого так все и зовут.. и я, если честно, и не помню его имени, но он от этого не обижается?.. Почему в нашем... Спомни! В нашем классе были и киргизы, и русские, и корейцы, и дунгане, и всякой твари по паре... но мы все вместе ходили рамсоваться с «ашниками» не из-за того, что они другой национальности, а потому, что лезли до наших девчонок?

– Не знаю, Данчик. Всё как-то перевернулось вверх дном. Тогда было нормально, а сейчас... Обычно в таких случаях говорят, что в семье не без урода. Но... кажется, что сейчас этих уродов стало слишком много, – Алексей посмотрел вдаль на родной ночной город, который отлично был виден с высоты девятого этажа. – Ты ведь знаешь, что я люблю этот город и эту страну, и людей, что здесь живут... Но мне всё равно придётся уехать...

Где-то далеко в центре города было видно два играющих в тёмном небе прожектора, упирающихся своими лучами в ночные облака.

– Пошли в комнату, Данчик, а то я что-то замёрз. Да и за гитару пора взяться...

Поддерживая Данияра за плечо, Алексей зашёл в комнату.

– О, Лёшка, ты вернулся! – одна из девушек, явно расположенная к нему, выхватив у игравшего паренька гитару, протянула её Алексею. – Спой и сыграй напоследок...

– Сейчас, Маришка... – Алексей устроился на стул посреди комнаты. – Сегодня на весёлое меня что-то не тянет... Так что цыганского не получите...

– Тогда своё... – несколько человек выкрикнули с дивана.

– Своё... чтобы такого... впрочем, вот. Недавно написал в стиле русского романа... Правда, грустная до неприличия, можно?

– Да не тани ты уже кота за за я...

– Ладно, ладно, начинаю... – немного поёрзав на стуле, перехватив удобнее гриф гитары и взяв несколько вступительных аккордов, Алексей Ермолин запел тихим, щемящим голосом, на мотив «Бродяги»:

*Мы по Чуйскому тракту бежали
Мимо чёрных, погостных крестов...
Свою душу в горах оставляли
У заснувших в могилах отцов.*

Последние две строки пелись дважды и компания подхватывала слова, подпевая нестройно, не попадая, но душевно:

*Вы не бойтесь, мы вас не забудем,
Нам не быть уж в покое теперь.
Стопку горькой на путь приголубим
В чон-арыкском приюте потерь.*

*Мы уйдём, позабыв все обиды,
Постояв на высоких холмах,
Что сокрыли родные могилы,
В чон-арыкских пожухлых кошмах...*

Глава 11

– Мам! Мам, глянь! – Алексей оголтело жестикулируя, указал на экран. Телевизор работал уже несколько часов подряд, чего обычно в семье Ермолиных было не принято. – Мам, по-моему, там папа!

Алексей и Лидия Николаевна, как и тысячи горожан, с беспокойством смотрели эфир местного телевидения, переключая с канала на канал, в надежде понять, что же происходит в республике. Несколько дней назад всё было спокойно. Всей семьёй съездили на дачу, где провели два неплохих выходных дня. В понедельник Николая Ермолина с утра срочно вызвали на службу. И вот уже два дня он не появлялся дома, хотя постоянно звонил домой и успокаивал жену, заверяя, что он в порядке – просто их, милиционеров, как всегда поставили в оцепление из-за какого-то мероприятия. В принципе, это было обычным делом, но отчего-то Лидия Николаевна тревожилась сильнее обычного. Тем более, её беспокоило, что муж приехал сегодня под самое утро, когда все спали и забрал свой парадный китель со всеми медалями и орденами, полученными за участие в боевых действиях. Когда она спросила, зачем он ему нужен, Николай как всегда полушутя ответил, что китель станет ему нужен на параде. И быстро ушёл, даже не спросив ничего, против обычного, о сыне подростке.

– Где? Не может... – Лидия Николаевна от удивления присела на кресло и посмотрела на экран телевизора. – Что Коля там делает?

Она узнала мужа, с которого толпа митингующих только что сорвала пластиковый шлем, что были надеты на всех стоящих в охране по периметру Белого дома. Только теперь, когда началась прямая трансляция – и только по одному единственному каналу – она начала понимать, что сегодня, 7 апреля 2010, снова как и пять лет назад пришла очередная цветочная революция. А значит – её муж снова будет в центре событий, как и всегда бывало, когда происходило что-то неладное в Киргизии.

Больше десяти лет назад, в 1999 году, между супругами возникла первая крупная ссора.

– Коля, почему ты такой идиот? А? – жена Николая, единственного сына Екатерины Егоровны, распалялась всё больше и яростнее. – Ты хочешь сына оставить сиротой? Ты к этому стремишься? Да?

– Лидусь, не нагнетай ситуацию. Никто никого не оставит сиротой, – Николай посмотрел на жену и спросил с улыбкой. – Ты же этого не хочешь?

– Ты ещё и издеваешься? Ты мне лучше скажи, зачем ты едешь в этот несчастный Баткен? Ты – милиционер, а не военный!

– Милая, ты же слышала, что объявили мобилизационный призыв всех, кто имеет опыт боевых действий, а у меня за плечами – Афган...

Мобилизацию в республике объявили вынуждено после того, как пограничники, дислоцированные на юге республики, не сумели самостоятельно предотвратить захват отрядами моджахедов целого села. За освобождение боевики потребовали выкуп, и правительству пришлось его выплатить не только деньгами, но и баранами. В итоге, власти решили не только стянуть регулярные войска на юг, но и объявить мобилизацию сотрудников органов МВД, запасников и для воевавших в Афганистане и других горячих точках.

– В то время – понятно. Ты был молодым. Ты был призван. Деваться было некуда, и ты попал в Афган... Но сейчас? Чего тебе не хватает?

– Лидусь, всего мне хватает. Но ты тоже меня пойми. Сегодня эти моджахеды в Баткене на юге, а завтра? Ты хочешь, чтобы маленький Лёшка по Бишкеку ходить боялся? Чтобы его встретили где-нибудь на улице ночью и только за то, что он не той веры или нации – убили? Тьфу, тьфу, тьфу, не дай Боже, – Николай сел на кровать, около которой металась жена. – И потом, у меня есть опыт и навыки. А они как всегда пошлют туда мальчишек с призывного пункта, как и нас в своё время. Так я смогу хоть им помочь советом.

– Ой, Коля, – жена села рядом с ним на кровать. – Не нравится мне эта твоя глупая геройская затея. А вдруг что-нибудь с тобой случится и мы с Лёшкой останемся без тебя?

– Не останетесь – я скоро вернусь. Бои не продлятся долго. Это же не Великая Отечественная... Хотя для нашей молодой Киргизии это тоже серьёзное испытание, – он немного помолчал. – Серьёзное и первое после независимости.

– Коля, а может, останешься? Может, Киргизия и без твоей помощи обойдётся? – Лидия в последней надежде умоляюще посмотрела на мужа.

– Нет. Решил, так решил. Мы здесь живём. Нашему сыну здесь расти. Это наша страна и наше будущее, в котором, надеюсь, не будет никаких моджахедов.

Пять лет назад в марте 2005 года ссора, казалось, должна была вылиться во что-то гораздо серьёзнее словесной перепалки.

– Коля, сколько можно? То ты выполняешь свой долг в Афганистане, вроде выполнил – ну и успокойся! Так ведь нет! То ты едешь в Баткен – спасать нас всех от моджахедов. Спас? Кажется, душа твоя должна была успокоиться! И опять нет! Сейчас ты опять куда-то лезешь? В революцию?

– Причём здесь революция, Лид? – Николай устало глядел на жену. – Ты посмотри, что творится на улицах. Мародёры, вандалы, а я – майор милиции и должен сидеть дома и чай попивать?

– Да! Должен! Как это делают твои начальники и начальники начальников! Где ты видишь хоть одного из них на улицах? А?

– Им плевать, а мне – нет.

– В кого же ты такой дурак, Коля? Опять ты ни обо мне, ни о сыне не думаешь.

И словно на что-то решившись, быстро выпалила:

– Если ты сейчас туда пойдёшь, если оставишь меня и сына в квартире одних – я, ей-богу, уйду от тебя. Разведусь!

– Уйдёшь? Куда? – Николай даже не понял смысла сказанного женой.

– Потребую развод и уйду. Вместе с сыном!

– Во-первых, ты ни куда не уйдёшь. И ты, и я это знаем, – он обнял за плечи обиженную жену. – Во-вторых, Лёша и сам может решить, что ему надо, а что нет – он уже большой мальчик. В-третьих, ты понимаешь, что я не могу сидеть просто так? Ты хоть представляешь, что будет с республикой, если никто не остановит этого мародёрства?

– И ты один, конечно же, всех остановишь?

– Всех, может, и не остановлю, но хотя бы один магазин разграбить не дам.

И тогда он ушёл, надев свой парадный китель, как и сейчас. А вернулся только через четыре дня, когда обстановка в городе стабилизировалась.

– Кажется, наш папа опять влез в геройство, – мама Алексея комментировала происходящее на экране.

В это время на площади началась первая стрельба.

– Господи, он же без шлема! – Лидия Николаевна хотела бы и закрыть глаза, чтобы не видеть, что происходит по ту сторону экрана, и, в тоже время, видеть, чтобы не пропустить следующего кадра с мужем.

– Я поеду на площадь, к отцу. Может, чем помогу, – Алексей вскочил с дивана.

– А ну сядь! – цыкнула мать так, что не возразил бы и убиенный сын Грозному на Страшном суде. – Мне вас двоих там не хватало. Смотри! Смотри...

Второй раз митингующие наступали на оборонную линию Дома правительства. Круг оцепления кое-как выдерживал натиск толпы.

– Мам, получается, что папа на стороне власти и защищает её? Но он сам говорил, что они проворовались, что давно пора всех сменить, – Алексей недоумевающе посмотрел на мать.

– Он не на стороне власти. Он выполняет свой долг и верен присяге. Даже, если при этом ему приходится идти против народа и своего мнения, – Лидия Николаевна внимательно всматривалась в бегающих на экране людей. – Он ведь не политик, чтобы делать то, что хочет народ, а по существу – солдат, который в первую очередь должен исполнять приказ.

Третий и четвёртый раз людская масса наваливалась на линию оцепления. И каждый раз стоящим в охране приходилось немного тесниться и отступать.

– Ах! Не-е-ет! – Лидия Николаевна непроизвольно почти вплотную придвинулась к телевизору. – Лёша, Лёша, смотри!

Очередная волна штурмующих Белый Дом, подстёгиваемая снайперскими выстрелами и внезапными падениями мёртвых людей, стоящих в общей свалке, совсем обезумела. Толпа бросилась, что есть мочи на линию оцепления. Пятеро или шестеро штурмующих навалились на то место, где стоял Николай и вытащили его, вырвав в толпу осаждающих.

– Нет! Нет! Господи, только бы обошлось! – Лидия Николаевна вскочила с кресла. – Где эта несчастная камера?

Кадры с ревущей толпой сменяли друг друга. Было видно, что люди взведены до предела. То и дело, раз за разом, падали внезапно раненные. Их оттаскивали на руках в сторону от бушующих событий, но и носильщики падали замертво. Однако Николая камера больше не снимала, и Лидия Николаевна с сыном напряжённо всматривались в экран.

– Я придумал. Я сейчас ему позвоню на сотовый, – Алексей схватил телефон и начал набирать отцовский номер. – Гудки идут. Попробую ещё раз. И ещё раз...

– Коля-я-я! – Лидия Николаевна закричала во всё горло. Алексей обернулся на её истошный крик и увидел отца, которого снимала камера крупным планом.

Николай Ермолин лежал уже в стороне от общей потасовки на асфальте, окружённый толпой из десяти или двенадцати человек. Каждый из них пытался пнуть ногой или ударить кулаком лежащего милиционера, раздирая на нём защитные латы. Струйка крови бежала из-под Николая, собираясь в лужу, по которой то и дело протаптывались избивающие его люди. Сняв с него защитный панцирь, толпа оголтело закричала, отошла от тела и начала примерять куски оторванных лат на себя. Ермолин остался лежать мёртвым на асфальте, в разодранном парадном кителе, с почти выдранной планкой окровавленных орденов за Афганистан и Баткен, за безупречную многолетнюю службу республике, которую сейчас сдирали с него, некогда защищаемые им, граждане.

Полуденное солнце пекло немилосердно, обжигая человеческую кожу лучами невидимого ультрафиолета. Редкий ветерок жалкими дуновениями волновал жёлто-коричневую, высушенную зноем сорную траву, что росла между одинокими чахлыми деревцами. Они придавали ещё больший вид общей покинутости и такой неиссякаемой обречённости, что, казалось, даже растения понимали бессмысленность вселенского существования. Мумифицированный курай пробирался, как бы по глупости и случайно, сквозь безжизненную красноватого оттенка глину, из которой состояла вся окружающая почва.

Три человека, работающие под самым пеклом, не прекращали свою молчаливо-печальную деятельность. Наконец, последний раз малярная кисть пробежала по поверхности, сухой ковыль и курай был выдран, нежно поправлены таблички и стёрта горная пыль. Три человека, вздохнув и не говоря ни слова, сели вместе на скамеечку, которую только и оставалось покрасить.

Взгляд сидящих пробежал по очень знакомым, только что обновлённым памятникам на могилках. Каждый холмик был покрыт белыми-белыми небольшими камушками, которые очерчивали последнюю территорию каждого умершего. Такова была семейная традиция Ермолиных: всех её членов хоронили на одном погосте

– сельском кладбище Покровки. Здесь были все. И старшее поколение Ермолиных: Марфа, умершая сразу после войны, Павел, скончавшийся ещё до её окончания от полученных ранений, Степан, зачинатель традиции хоронить всех именно здесь. И младшие члены семьи: Николай, чей чёрный габбровый обелиск с портретом в военной форме и наградами возвышался над остальными памятниками, сын Павла Юрий, ставший директором одного из крупнейших совхозов республики и умерший в пятьдесят лет на рабочем месте от инфаркта, Людмила, дочь Степана, заслуженный учитель республики, и другие дети Павла, Михаила, Степана, их жёны, и уже даже несколько внуков.

Центром семейного погоста был старый, потрепанный от ветров и дождей, зноя и морозов, небольшой деревянный крест, что возвышался над могилкой Марфы. Этот крест во время похорон стал чуть ли не предметом раздора между Ермолиными. Часть семьи хотела поставить Марфе гранитный памятник, который как бы указывал, что похоронен здесь не абы кто. Но, в итоге, пересилила другая часть Ермолиных, которая исполнила последнюю волю Марфы. Под конец жизни она часто говорила, что хочет на могилу именно деревянный скромный крест, которого, когда он упадёт от ветхости, и поднимать не надо. А что касается плит или обелисков, то она частенько говаривала:

– Не нужен мне никакой камень. Сказано у Господа: наступит последний день и мёртвые восстанут, и пойдут на восток на Страшный суд, и каждый понесёт на плечах памятник, что стоит на его могиле. Не хочу я нести камень на плечах после смерти. И железа никакого не ставьте. Хватит мне и своего гранита – грехов, что придавливают к самой земле. Поставьте деревянный крест – с ним и пойду ко Христу. Налегке, грехи замаливать...

Тонкая полоса от перекрестия, удлиняющаяся на восток, была похожа на древние солнечные часы, отмеряющие тенью время жизни. Сквозь перекладину креста, в далёком отдалении, можно было увидеть голубые силуэты гор, покрытые белыми снегами и ледниками. Казалось, что они танцуют в мареве раскалённого воздуха, идущего от земли из долин. В этом месте последнего приюта не пели даже птицы.

– Все наши здесь, – вздохнула Екатерина Егоровна. – Все... Кроме Михаила, что погиб на фронте... Моего отца Егора, захороненного неизвестно где... Маленькой Гарпины, оставшейся в степи... Кузьмы Абрамыча... Не знаю даже, есть ли у него могила, или закопали как собаку? Вот здесь, – она указала на место рядом с гранитным памятником Николаю. – Лежит мой единственный сын. Думала, что и я здесь упокоюсь. Рядом. Со всеми...

– Мам, а кто будет ухаживать за могилами, ведь наших здесь совсем не осталось? – взгляд Алексея перемещался от одного холмика к другому, от креста к железным пирамидкам, к чёрному обелиску и оградкам.

– Я попросила тётю Зину, соседку нашу. Она обещала. Хотя вроде и они собираются следующим летом уезжать.

– А как же...

Все замолчали, глядя на родные холмики земли. У всех было такое чувство, что в этой земле остаётся самое дорогое, что есть у человека, то, ради чего нужно жить – дом, родные, память... Немного погодя встали, собрали вещи. Алексей докрасил скамью и Ермолины пошли, петляя между крестами и оградками. Никто не говорил ни слова, в мыслях навсегда прощались с родными могилами, увидеть которые им уже навряд ли когда-нибудь доведётся.

Глава 12

Ермолины сидели в зале ожидания железнодорожного вокзала. До отхода поезда оставалось полтора часа. Чемоданы, сумки и пакеты лежали грудой рядом. По залу разносились крики продавцов и объявления репродуктора. Алексей повернулся лицом к Екатерине Егоровне.

– Бабуль, слушай, у меня вопрос. Можно? – Екатерина Егоровна глянула на внука, вздохнула, кивнула и приготовилась отвечать. – Бабуль, почему так получается, что мы всегда бежим? Почему бежала наша семья из Украины? Почему мы бежали из Покровки и Токмака? Помнишь, ты мне это сама рассказывала? Много из этого ты сама видела.

– Ну, что-то я видела, а что-то и мне рассказывали... – бабушка повернулась к внуку лицом. – Из Украины мы не бежали – нас выслали, вывезли, словно скот в товарнике. Оттуда нас прогнала власть и её уполномоченные. Я не буду говорить – хороша была эта власть или плоха. Много было разного и, наверное, в чём-то мы её сами заслужили. Но пойти против целой страны семья не могла.

– А здесь?

– И из Покровки, и из Токмака мы бежали по той же причине. Нас гнала страна, травили её главные органы – ЧК, ОГПУ, НКВД... Хотя мы и не были её врагами. Дед Михаил погиб на фронте. Дядька Степан вернулся искалеченный и тут же помер. Ермолины никогда не шли против советской власти, несмотря на все её обвинения. Пример тому – незаслуженная смерть отца. Поэтому мы и бежали. Семье нужно было выживать, и мы выжили.

– Тогда почему мы бежим сейчас?

– А мы сейчас и не бежим. Мы просто уходим. Страдать от власти и от страны – это страшно. Но быть ненавидимыми людьми – ещё страшнее. Можно выжить, когда тебя травит страна. Но нельзя, когда преследуют её граждане. Когда против тебя и твоих родных, близких, друзей – против всех, кто не той национальности или веры, не так выглядит или думает, растёт людская ненависть. Эта вражда способна стать гораздо страшнее всех застенков НКВД или голодного простора голых степей. Лучше просто уйти из такого места.

– Значит... значит, это не трусость?

– Трусость? Да что за глупость! Киргизии мы отдали и сделали не меньше любого её коренного жителя! Девяносто лет наша семья жила здесь. Спасибо этой стране. И это время мы не сидели ни на хлебниками, ни гостями. Мы работали и пахали, открывали и совершали, строили и возводили, радовались и страдали, и умирали! Мы оставили свой след здесь навсегда: делами, трудами, памятью да пусть даже – могилами. Кто бы что ни говорил... Как бы чего ни хотел... Этого уже не вычеркнуть... Сейчас мы вынуждены уйти отсюда – не самовольно, не по собственной прихоти. Но с гордо поднятыми головами. С чувством, что мы не сделали никому ничего злого. С чувством, что отблагодарили в полной мере этот край. И главное – что это не наша трусость или вина, а просто – людская глупость. Мы – уходим. Бог людям судья и их собственная совесть.

Орус классикасынан

А.С.ПУШКИН

КАПИТАН КЫЗЫ

Абийириңди жашыңан сакта.
Ылакап.

Г л а в а

ГВАРДИЯ СЕРЖАНТЫ

Гвардия капитаны болор эртең.
Кереги не: армияда каныксын.
Жетишер дейм! Бир аз зарлап кайгырсын

.

Баса, анын ким болуптур атасы?

Княжнин.

Менин атам, Андрей Петрович Гринёв, жаш кезинде граф Менихтин кол астында кызмат кылып, 17... жылы премьер-майор болгондо аскер кызматынан бошонуп кеткен киши эле. Ошол мезгилден тартып, ал Симбирскидеги өзүнүн кыштагында туруп, ошол жерлик кедей дворяндын кызы – Авдотья Васильевна Ю. деген бийкечке үйлөнөт. Биз тогуз бир тууган элек. Ага-инилерим менен эже-карындаштарымын баары өлүп калган. Жакын туушканыбыз князь Б. деген гвардия майорунун жардамы аркасында мен Семёнов полкуна сержант болуп жазылгам да; окууну бүткөнгө чейин отпускеде деп эсептелип жүрдүм. Ал кезде биздин тарбиябыз азыркыдай эмес, башкача болгон. Мени беш жашыман тартып ат багар Савельичтин колуна беришип, оор басырык эстүү киши деп, аны мага байке кылып коюшту. Он бирге толуп он эки жашка караганымда

анын көзөмөлдөөсү астында орусча кат таанып, дөбөт тайгандын сапатын мыкты ажырата турган болдум.

Ошол чагымда атам мени окутуу үчүн Москвадан мосье Бопре деген французду жалдап, аны менен кошо бир жылга жеткидей вино, прованс майын алдыртып келди. Анын келгенин Савельич такыр жактырган жок. «Кудаага шүгүр, – деп күңкүлдөдү ал – баланын үстү-башы таза, чачы таралуу, курсагы ток. Акчаны бекер сарптап, мосье чакыртып эмне кылышат, же өзүбүздүн кишилер калбай калды беле!»

Бопре Ата Мекенинде чачтарач, анан Пруссияда солдат болуп жүрөт да, мугалим деген сөздүн маанисин жакшы түшүнбөй туруп, кийин «мугалимдик» кылганы Россияга келет. Ал ак көңүл жигит болучу, бирок шайкелеңдиги менен бузуктугунда дабаа жок. Артыкча аял дегенде өлүп кете турган; ал ышкыбоздугу үчүн далай дөмпөш жеп, күнү-түнү онтоп жаткан учуру болгон. Жеке ал эмес (өзү айткандай), бөтөлкө менен да достук жайы бар, (орусча айтканда) ашыра жутканды жакшы көрө турган. Бирок биздикинде вино түшкү тамак алдында гана берилет, ал да бир рюмкадан ашпай мугалим дайыма кур ооз калат, ошондуктан менин Бопрем орустун арагына тез үйрөндү, а түгүл өз Ата Мекенинин виносунан артык көрүп, адамдын ашказаны үчүн орустун арагы пайдалуу экен дей турган. Көп узабай экөөбүз татуу болуп кеттик; келишим боюнча ал мага француз, немец тилин, дагы башка илимдерди окутууга тийиш болучу, бирок кайра өзү менден орус тилин үйрөнүп, эптеп бирдемелерди жоромолдоп сүйлөөнү артыгырак көрдү да, анан ар кимибиз өз билгенибизди иштөөчү болдук. Экөөбүз абдан ынак турдук. Андан бөлөк мугалимди каалаганым да жок. Бирок чиркин тагдыр экөөбүздү ажыратып жиберди, анын себеби мындай эле:

Өзү жоон, өңү чаар Палашка деген кир жуучу кыз менен уй багуучу чалыр Акулька экөө боштугубуздан кылмыштуу болдук деп энемин аягына жыгылып, тажрыйбасыздыгыбыздан пайдаланып, мосье алдап кетти деп даттанып ыйлай башташты. Мындай ишке энем катуу киши эле, атама айтып коюптур. Бирөөнүн сазайын берерде атам манчыркап туруучу эмес. Ал ошо замат эле журт куруткан французду чакыртты. Мосье балаңызга сабак берип жатат дешти. Аңгыча болбой, атам менин бөлмөмө кирип келди. Дал ошол учурда Бопре өзүнүн керебетинде эч нерседен кабары жок уктап жаткан болучу. Мен өз ишим менен убара болдум. Мага Москвадан география картасын алдырып беришкен. Эч ким пайдаланбай, карта дубалда илинип тура турган; бирок кагазы чоң, жакшы болгондуктан, ага көптөн кызыгып жүрүүчү элем. Картаны кесип, батбек жасамакчы болдум да, Бопренин уктап жатканынан пайдала-

нып, ишке кирише баштадым. Добрая Надежданын тумшугуна бат-беректин жеке күйругун жабыштырып жаткан кезимде, атам кирип келди. География менен менин мындайча жаттыгышымды көрө коюп, атам кулагыман булкту да, Бопреге барып, жулкулдап ойготуп, аны жекире баштады. Бопре калтаарып, ордуна турмакчы болду, бирок тура алган жок: шордуу француз өлгөндөй мас болучу. Кысасыз кырсык болбойт эмеспи. Атам аны жакадан алып, керебеттен тургузуп, эшиктен жыга түртүп чыгарды да, Савельичтин табасын кандырып, ошо күнү эле үйгө жолотпой кууп жиберди. Менин тарбия алышым ошону менен бүттү.

Балдар менен көгүчкөн кубалап, эшек секиртмей ойноп, мадыра-баш бойдон жүрө бердим. Ошентип жүрүп он жетиге караганымда, тагдыр чиркин өзгөрүп кетти.

Бир күнү күзүндө энем мейманканада балдан варенье кайнатып жатты; мен кайнаган вареньенин көбүгүнөн көзүмү албай, тамшанып карап турдум. Атам болсо – жылда жаздырып алчу Ордо Календарын терезенин түбүндө окуп отурду. Бул китеп ага ар дайым катуу таасир кылуучу: аны окуган сайын делебеси козголуп, дайым кыжыры кайнап, ачуусу жаман келүүчү. Атамын бүткүл өнөкөтүн, адатын жакшы билген энем бу курган китепти дайыма катып коюуга тырышып, атам кээде ал китепти бир нече ай көрбөй да калуучу. Бирок окустан таап алса, бир нече саат колунан түшүрбөй алып олтурат. Ошентип, атам Ордо Календарын окуганда таңыркагандай анда-санда ийинин куушуруп: «Генерал-поручик эмиш!... Менин ротамда сержант болуп иштеди эле!.. Россиянын эки орденин тең алыптыр!.. Көп болдубу биз?...» деп кобурап коюп окуп отурду. Акырында календарды диванга ыргытып жиберди да, ойлонуп калды, муну жакшылыктын жышанасы эмес болучу.

Аңгыча болбой, энемен: «Авдотье Васильевна, Петруша канчага чыкты?» – деп сурады.

«Он жетиге карады го», – деди энем, – «Петрушка баягы Настасья Герасимовна жеңенин көзү сокурайган жылы төрөлгөн, ошо жылы...»

«Болуптур» – деп атам сөзүн бөлүп кетти, – кызматка барсын. Кыздардын үйүн кыдырып, көгүчкөндүн уясына чыкканы жетишет».

Жакында балам менен ажырашат экемин го деген ой катуу тийди окшойт, энемдин колундагы кашыгы кастрюлькага түшүп кетти да, көзүнүн жашы мончоктоп ага баштады. Бирок менин кубанычым койнума батпады. Кызмат жөнүндөгү ой эркиндик жөнүндөгү ой менен Петербургдагы турмуш жыргал эмеспи деген ой менен аралаша түштү. Гвардиянын офицери болом деп ойлодум; менин пикиримче, гвардиянын офицери болуудан артык адамда бакыт болушу мүмкүн эмес эле.

Ойлогон оюн өзгөртүүнү, орундатпай манчыркоону атам жаман көрө турган. Кете турган күнүмдү да белгилеп коюшту. Эртең кетем деген күнү атам болочок начальнигиңе кат жазып берем деди да, калем, кагаз сурады.

«Унутпа, Андрей Петрович, – деди апам, – князь Б. га менден да салам айт, Петрушага маанек болор деп ишенет дегин».

«Кайдагы эмени сүйлөйсүң! – деди атам кабагын бүркөп. – Князь Б. га кат жазып эмне кылмак элем?»

«Петрушанын начальнигине жазам дебедиң беле?»

«Жазсам эмне болуптур?»

«Петрушанын начальниги – князь Б. эмеспи. Петруша Семёнов полкуна жазылган да».

«Жазылган деп коёт! Анын жазылганы менен эмне ишим бар? Петруша Петербургга барбайт. Петербургда кызмат кылганда эмне үйрөнмөк эле? Куу чирен болуп, армияда кызмат кылсын, кара жанын карч уруп, уруштун ачуу-таттуусун билсин, дардаңдап бекер жүрбөй, солдат болсун. Гвардияга жазылган дейт тура! Пашпорту кайда? Алып кел бери».

Апам мени чокундурганда кийгизген көйнөгүм менен бирге өзүнүн шкатулкасында сактап жүргөн паспортуму алып, колун калчылдата атама берди. Атам паспортту көңүлдөнүп окуду да, алдындагы столго коюп, катын жаза баштады.

Кайда жиберерин билсем деп эки көзүм төрт болду. Петербургга жибербесе, кайда жиберет? Атамдын өтө жай кыймылдаган калеминен көзүмү албадым. Акырында катты бүтүп, менин паспортум менен бирге пакетке салып, көз айнегин алды да, мени жанына чакырып: «Мынабу катты менин эски жолдошум, досум Андрей Карлович Р. га бергин. Сен Оренбургга барып анын кол... алдында кызмат кыласың» деди.

Ошентип, эңсеген сонун тилегим бүтүндөй ордунан чыкпай калды! Петербургдагы көңүлдүү жыргал турмушту эңсеген башым ыраакы элет жерге барып, зерикмек болду. Бир эле минута мурун кубанычым койнума батпай ойлогон кызмат зор каргашадай көрүндү. Бирок талашууга дабаа болбоду! Эртесинде эртең менен эшиктин алдында саябан араба келди да, чемодан, чыны кап, чайнек, чай, кашык, эркелик турмуштун акыркы белгилери бөлкө, пирог оролгон түйүнчөктөрдү салышты. Ата-энем батасын берди. Атам: «Кош, Петр. Ант берген кишиңе жакшы кызмат кылгын; начальниктериңин тилин алгын; алар сылап-сыйпаса экен деп далбас урба; кызмат жагынан чоңойткула деп асылба; кызмат тапшырса качпа; кийимиңди жаңысынан сакта, абийиринди жашыңан сакта деген сөздү эсиңен чыгарба» деди. Энем көзүнөн жашын агызып: – «Балам саламаттыгыңы

сактагын; а сен, Савельич балама баш-көз болгун» – деди. Ичи мен коёндун терисинен тигилгем күрмө, сыртыман түлкү ичик кийги-зишти. Савельич экөөбүз саяван арабага отурдук да, көзүмүн жа-шын көл кылып, жолго чыктым.

Ошол эле түнү Симбирскиге келдим; керектүү буюмдарды сатып алуу үчүн ал жерде бир сутка турушум керек эле, бул иш Савельичке тапшырылган болчу. Мен трактирге токтодум. Савельич таңзаардан дүкөндөрдү кыдырганы кетти. Баткак көчөнү терезеден карап отуруп зериктим да, бардык бөлмөлөрдү кыдыра баштадым. Биллиард ойногон бөлмөгө кирдим да, узун бойлуу, жашы отуз бештерге келген, узун кара муруттуу, халат кийген, колунда кий-таягы, оозунда канжасы бар, мырзасынган бир жигит көрдүм. Ал мар-кёр менен ойноп жатыптыр, маркёр утуп алса, бир рюмка арак ичип, уттуруп койсо – төрт аяктап биллиарддын астына кирүүгө тийиш экен. Мен алардын ойногонун карап турдум. Оюн созул-ган сайын, төрт аяктап жүрүү көбөйдү да, акырында маркёр бил-лиарддын астынан чыкпай калды. Өлгөн кишини көөмп жатканда сүйлөгөнсүп, мырза анын үстүнөн бир нече өткүр сөз айтты да, мага бир партия ойнойлу деди. Мен билбегендиктен ойнобойм дедим. Анткеним ага өөн учурагандай туюлду. Ал боору ооругансып, мага карап койду; бирок сүйлөшүп калдык. Ал гусарлар полкунун рот-мистри Иван Иванович Зурин деген киши экен; солдатка катталган-дарды алып, Симбирск шаарында трактирде турганын ошол жер-де билдим. Зурин мени, солдатча баарына ыраазы болуп, мени ме-нен обед ичкин деп чакырды. Мен жан-дилим менен макул бол-дум. Экөөбүз столго келип отурдук. Зурин көп ичти, кызматка көнүш керек деп, мени да сыйлады; армиядагы күлкү сөздөрдү сүйлөдү, мен эсим оогончо күлдүм; столдон ынак достордой болуп турдук. Ал мага биллиард үйрөтмөкчү болду. «Биз сыяктуу кыз-маттагы кишилер үчүн биллиард керектүү нерсе, – деди ал. – Ма-селен, походдо жүргөндө бир калаага келип каласың. Эмне кы-лып күн өткөрүүгө болот? Дайыма эле жүүттөрдү сабай берүүгө болбойт да. Айласыздан трактирге барып, биллиард ойноого туура келет; ан үчүн ойной билиш керек!» Айтканына абдан ынандым да, бул өнөрдү ынтаа коюп үйрөнө баштадым, Зурин корсулдай сүйлөп кайрат айтып, менин бат үйрөнгөнүмө таң калды; сайышып ойно-гондон жаман нерсе жок, утуу үчүн эмес, жөн эле куру ойногон-дон көрө, жарым тыйындан сайып, эрмек кылалы деп, бир нече ирет сабак бергенден кийин сунуш кылды. Мен макул болдум; Зу-рин пунш алдырды да, кызматка көнүш керек, пунш болбосо кыз-маттын кызыгы да жок деп жатып, даамын татууга аргасыз кыл-ды. Тилин алдым. Ойнубуз созулгандан созула берди. Стаканыман

улам ууртаган сайын кайраттана бердим. Урган шарларым улам борттон алыс кетет; мен туталанып, маркёрду тилдедим, анын кандай эсептегенин билбейм, оюн улана берди; кыскасын айтканда, ай-кой дээр кишиси жок эркиндикке чыккан баладан нары болдум. Убактынын кандай өткөнү да билинген жок. Зурин саатын карап, таягын койду да, жүз сом уттурдун деди. Бир аз оңтойсузданып калдым, Акчам Савельичте эле. Кечирим сурадым. Зурин сөзүмдү бөлдү да: «Кокуй-ай! Кайгырбай эле коюңуз. Кийин деле берерсиз, азыр Аринушкага баралы» – деди.

Кандай деп ойлойсуздар? А күнү эртең менен да, кечинде да жолум болгон жок. Аринушканыкынан ужин ичтик. Зурин үстөккө-босток ичире берди. Темтеңдеп, столдон зорго турдум; түн ортосу болгондо Зурин мени трактирге алып келди.

Савельич бизди крыльцодон тосуп алды. Кызматка шексиз ынталуу боло турган кебетемди көрүп, Савельич кокуйлап жиберди, «Мырзам, сага эмне болду? – деди айласы кеткен кишиче. – Кайда барып, мынчалык жутуп жүрөсүң? Атаны кокуй-ай! Деги бала болуп башыңа жүн чыкканы мындай жорук кылган жок элең!» «– Бас жаагыңды, какбаш! – дедим мукактанып; – мас окшойсун, барып уктагын... мени жаткыз».

Эртесинде башым ооруп ойгонуп, мурунку күнү болгон окуя элесбулас, бүдөмүк эсеме түштү. Дагы эмнелер болду эле деп ойлонуп жатканымда, бир пияла чай көтөрүп, Савельич кирип келди. «Эрте, Петр Андреич, – деди Савельич башын чайкап, – эрте иче баштадың. Кимди тартып калгансың? Атаң да, чоң атаң да ичкич эмес эле; апаң жөнүндө айтпай эле коёюн: энеден туулганы квастан бөлөк оозуна эчтеке алган жан эмес. Бул кимдин кесепети? Жанагы каргышп тийген мусьенин кесепети. Антипьевнага жүгүнүп келип: «Мадам, же ву при, водкю» дегенин кантесиң. Мына эми ву при водкю! Иттин баласынын кылган жакшылыгы ушу болгон турбайбы. Мырза үчүн өзүбүздүн кишилер түгөнүп калгансып, капырды тарбиячы кылып эмне кереги бар эле!

Абдан уялдым. Тескери карадым да: «Койчу, Савельич кетчи; чай ичким келбейт» – дедим. Бирок адамды бир үгүттөй баштаса, Савельичти койдурдуу кыйын эле, «Көрдүңбү, Петр Андреич ичкилик деген мына ушундай болот. Башың да ооруйт, тамакка да көңүлүң чаппайт. Ичкен киши иштен чыгып калат. Бадырандын рассолуна бал кошуп берейин, – ичкин, баарынан мыктысы – жарым стакан арак ичкин. Алып келейинби?»

Аңгыча болбой, бир бала кирип келди да, И.И.Зуриндин жазган катын берди. Катты ачып, окуй баштадым, мындай деп жазылган экен:

«Кадырлуу Петр Андреич, кече уттурсан жүз сомунду ушу баладан берип жибергин. Акчага абдан муктаж болуп калдым.»

Кызматыңа даярмын

Иван Зурин».

Дабая калган жок. Сыр билдирмексен болдум да, акчамы, кийим-кечеми, ишими көзөмөлдөп жүргөн Савельичке карап, балага жүз сом бергин дедим. Таң калган Савельич: «Кандайча! Эмне үчүн?» – деп сурады. «Мен ага карызым», – дедим камырабоого тырышып. «Карызым!» – деди Савельич мурдагысынан бетер таңыркап; – мырзам, качан карыздар болуп жүрөсүң? Бир балаа болгон го. Эрк өзүңдө, мырзам, бирок акча бере албайм».

Эгер ушу чечкиндүү минутада өжөр чалды айтыштырбай кагып салбасам, кийин анын обу жок камкордугунан кутулушум кыйын болор дедим да, олурая карап, ага: «Мен сенин төрөңмүн, сен менин малайымсың. Акча меники. Уттурсан менмин, эмне кылсам өзүм билем. Акылдуусунганды кой да, айтканды айткандай кылгын» – дедим.

Менин сөзүмө Савельич ушунчалык таң калды, алаканын шак уруп, катып калды. Эмне турасың! – деп чаңырып жибердим. «Тегеренейин Петр Андреич, – деп калчылдап кетти, – күйдүрбө мени. Айланайын! Абышканын тилин алгын да, жанагы каракчыга: тамаша кылдым эле, бизде акча жок деп жазып жибер. Жүз сом, ө! Ата-ны кокуй, ай! Ата-энем жаңгактан башка эчтеке ойнобо деп катуу айтты эле дегин...»

«Калжыраба, – дедим опузалап, – акчаны алып келгин, же көк шилиге коюп, кууп чыгам». Савельич аябай наалып, мага карады да, карыз акчаны алып келгени чыгып кетти. Байкуш чалга боорум ооруду; бирок мен өз алдымча жүрүүгө умтулуп, бала эместигими далилдегим келди. Акчаны Зуринге берип жибердим. Савельич кудай аткан трактирден мени тезирек алып кетүүгө шашты. Мага келип, араба даяр болду деди. Уялганыман кирүүгө жер таппай, ичимен өкүнүп, устатым менен коштошпой, мындан кийин аны менен көрүшкүлүк кылбасын деп, Симбирскиден жөнөп кеттим.

И л л а в а

ЖОЛ БАШТАГАН КИШИ

Эмес го өскөн жерим – мына бул жак,
Келбегем сапар чегип, илгертен жат!
Келдимби эңсеп көңүл бул тарапка,
Же мени жеткирдиби алдымда – ат.
Жок, мени айдап келди бул аймакка,
Кайран жаштык, күүлөнтүп, элирткен чак,
Делөөрүтүп, жинди кылган курган арак.

Байыркы ыр

Жолдо баратып ойлогон оюм анчалык дале жагымдуу болгон жок. Ошол кездеги баа менен алганда, уткузганым оңой акча эмес. Симбирскинин трактиринде кылган жоругум жакшы жорук эмес экендигин ичимен мойнума алып, Савельичке айыптуу болдум. Ушул сезим жүрөгүмдү жаман өйкөдү. Абышка араба айдаган киши отурчу тектирчеде кабагын бүркөп отура берди, бирок анда-санда тамагын жасап коюп, сыртын салып, унчуккан жок. Мен кандай болсо да аны менен жарашкым келди, бирок кантип сөз баштоого илинчек таба албадым. Эң акырында: «Кой, эми, Савельич, жарашалы, айып менде: айыптуу экеними өзүм да көрүп турам. Кече ээнбаштык кылып койдум, сага да бекер тил тийгиздим. Мындан кийин акылдуу болоюн, тилиңи алып жүрөйүн. Кой, ачууланба, жарашалы», – дедим.

«Эх, тегеренейин Петр Андреич! – деди Савельич үшкүрүп. – Өзүмө ачуум келип жатат; баарына өзүм айыптуумун. Трактирде өзүңү жалгыз калтырганымы айтпайсыңбы! Айла барбы? Шайтан сайды: куда-гыйды көрө кетейин деп Дьяктын зайыбына киргеними карабайсыңбы. Кудажыйга кирбей эле, түрмөгө кирген экемин. Балаасы курусун! Эми төрөлөрдүн көзүнө кантип көрүнөм? Балакайдын арак ичип, кумар ойноп жүргөнүн билишсе, эмне дешет».

Байкуш Савельичтин көңүлүн жубатмакчы болуп, мындан кийин сенсиз сокур тыйын сарп кылбайын деп убада бердим. Чал улам башын чайкап коюп: «Жүз сом! Оңой оокатпы!» – деп, анда-санда өзүнчө күңкүлдөгөнү менен, акырындап жазыла баштады.

Бара турган жерибизге улам жакындай бердик. Аңгыча болбой, дөнү, аңы көп ээн талаага кирдик. Жылчык калтырбай кар баскан экен. Күн бата баштады. Арабабыз бир таман жол менен, тагыраак айтканда, дыйкандардын чанасы жүргөн чыйыр менен кетип баратты. Бир оокумда арабакеч эки жагын карана баштады да, акырында шапкесин алып, мага: «Мырза, кайра тартсак кантет?» – деди.

– Эмне үчүн?

– Капилет маал болуп калды: шамал болуп келатат: көрдүңбү, карды борошолоп айдап келатпайбы.

Эмне болмок эле!

– Тетигини көрдүңбү? – Арабакеч камчысы менен күн чыгыш жакты көрсөттү.

– Агарган талаа менен көгөргөн көктөн бөлөк эчтеке байкай албадым.

– Тетигине: ошол – булут.

Ырас эле, көктүн четинен а дегенде алыстагы дөңдөй болуп, ак булут көрүндү. Бороон болуп, кар жаарда ошондой булут көрүнөрүн айтып арабакеч түшүндүрө баштады.

Ушул жерде бороон катуу болот, арабаларды кар көөмп калат деп угуучумун. Савельич арабакечтин сөзүнө макул болуп, кайра кетели деди. Бирок шамал мага катуу болбочудай көрүндү; бекетке кечикпей жетебиз го деп ишендим да ылдамыраак айдагын дедим.

Арабакеч текирең таскакка салды; бирок күн чыгыш жакты улам карай берди. Аттар талыкшыбай жакшы баратты. Ошол арада шамал улам катуулай баштады. Булут ак туманга айланып, улам калыңдап, көбөйүп, асманды бүт чулгай баштады. Кар а дегенде шыбыргактап, аңгыча болбой бурганактап жаады. Шамал ызылдап, бороонго өттү. Карарган асман учу-кыйыры жок кар менен көз ачып жумгуча аралаша түштү. Эчтеке көрүнбөй калды.

«Кош, мырза, – деди кыйкырып арабакеч, – балаа болду: бороон!»

Саябандан башымы чыгарып карасам: жылчык калбай түнөрүп, алай-дүлөй бороон болуп жатыптыр. Ышкырып-ызылдаган катуу шамал жандуудай болуп туюлду. Савельич экөөбүздү кар көөмп калды; аттар илкий басып, бир аздан кийин жүрө албай токтоду.

– «Эмне токтодуң?» – деп чыдай албай арабакечтен сурадым.

«Кайда айдамак элем? – деди ал арабасынан түшүп жатып; – ансыз да кайда кирип кеткенибиз дайынсыз: жол жок, көзгө сайса да көрөр эмессиң». Мен аны тилдемекчи болдум эле, Савельич ага болуша кетти:

«Тил алба деп жини азгырып турса керек, – деп ачуулана баштады, – сарайга кайта барып, ысык чай ичип, таңга чейин жыргап жата берсе, бороон да басылып, жолго чыгат эле. Кайда шашканыбызды билбейм? Же бир тойго баратсакчы!» – Савельичтин айтканы туура эле. Арга калбады. Кар борошолоп жаай берди. Арабанын жанына касаба үйүлдү. Аттар башын жерге салып, анда-санда калчылдап турду. Арабакеч айлана басып, эмне иштерге арга таппай, аттардын турманын оңдомуш болду. Савельич кажылдай берди; деги айыл-пайылдын, жолдун жышанаасы көрүнөр бекен деп, эки жактын баарын карардым, буюктурган алай-дүлөй кардуу бороондон бөлөк эч нерсе көрө албадым... Аңгыча болбой, бир караан көрүндү.

«Эй, арабакеч! – деп кыйкырдым, – карачы: тетиги карарган эмне?» Арабакеч карай баштады. «Ким билет, мырза – деди ал ордуна отуруп жатып: – араба дейин десем, араба эмес, жыгач десем, жыгач эмес, бирок кыймылдагансыйт. Карышкыр же киши болсо керек».

– Караанды көздөй айдагын дедим, ошо замат эле караан бизди көздөй жыла баштады. Эки минутадан кийин караан менен жанаша түштүк. «Эй, кудай жалгагыр! – деди арабакеч кыйкырып. – Билесиңби, жол кайда калды?»

– Жол ушу жерде; мен турган жер – кыртыштуу катуу жер, бирок андан эмне пайда? – деди жолоочу.

– Бери карачы, мужик, – дедим ага, сен бу жерди билесиңби? Түнөй турган жерге чейин жеткизип койсоң кантет?

– Билбегенде, – деди жолоочу, – кудая шүгүр, коёндун жатагынан бери билем. Бирок күндүн ырайы кандай экенин көрүп турасың го: жолдон адашып калууга болот. Андан көрө, бороон басылып, асман ачылганча ушу жерде күтүп туруш керек: күн ачылганда жылдызга карай жолду таап алабыз.

Анын камырабаганын көрүп, кайраттана түштүм. Өзүмдү бир кудайга тапшырып, ээн талаага конмокчу болдум; бирок, аңгыча болбой, жолоочу арабага секирип минди да арабакечке: «Кудая шүгүр, жакын ченде там бар көрүнөт; оңго бургун да, айдагын» – деди. «Эмне үчүн оңго бурам? – деди арабакеч жактырбагансып. – Жолду кайдан көрө койдуң? Ат болсо бирөөнүкү, араба сынып, ат өлсө – менин эмнем кетмек эле деп ойлойсуң го». Арабакечтин айтканы мага туурадай көрүндү. «Ырас эле, – дедим мен: – жакын ченде там бар экенин кайдан билдиң?» – «Шамал ошо жактан боло баштады, – деди жолоочу, – түтүн жыттанат, жаңылбасам, кыштак алыс эмес». – Анын кыраакылыгына, жытчылдыгына таң калдым. Арабакечке атыңды айда дедим. Терең карды жиреп, аттар зорго басты. Араба кээде дөңсөөгө чыгып, кээде коого кирип, улам көңтөрүлүп кете жаздап, акырын жылып отурду. Арабанын жүрүшү толкуган деңиздеги кеменин сүзгөнүнө окшоду. Савельич үстөккө-босток капталына жыгылып, кокуйлай берди. Мен бойрону түшүрүп, ичигим менен чүмкөндүм да, бороондун улуган табышы алдейлеп, арабанын акырын жылганы терметип, үргүлөп кеттим.

Түш көрдүм, ошол түшүм эч качан эсимен чыкпайт; ошону өмүрүмдө болгон таң каларлык окуя менен салыштырсам, көргөн түшүм олуялык болгон экен. Окуучулар айып көрбөс: анткеним, ырым-жырымды канчалык жек көргөнү менен, адам баары бир ырымга ишенбей коё албай турганын тажрыйбадан билише турган чыгар.

Көз илинерде чындыкты кыял сүрүп чыгара баштайт да, чындык менен кыял аралашып, адамдын сезими, көңүлү башкача болуп кетет эмеспи, мен да ошондой абалда элем.

Түшүмдө бороон дагы эле кутуруп, кардуу талаада адашып жүрөбүз... Бир оокумда көзүмө дарбаза көрүнөт, өзүбүздүн чарбактын короосуна кирип барам. Ата-энемдин үйүнө аргасыздан кайта келгеним үчүн атам ачуусун келтирип, тил албай атайы келдиң дегизип, тил укпагай элем деп чоочуп кеттим. Көңүлүм тынчыбай, арабадан секирип түшүп, карасам: апам абдан кайгыргансып, крыльцодон тосуп чыгат. «Акырын, – дейт мага апам, – атаң ооруп, өлүм оозунда жатат, сага керээзин айтмакчы болот». – Көрккконуман кунум учуп, жатаканага апамын артынан кирем. Бөлмө чала-була жарык болуп, кайгылуу кишилер төшөктүн жанында турат. Акырын басып, төшөктүн жанына келем; апам көшөгөнү көтөрүп: «Андрей Петрович, Петруша келди, ооруп жатканыңы угуп, кайта келиптир, батаңы бергин» дейт. Чөгөлөй калып, ооруп жаткан кишиге көз чаптырдым. Кандай дейсиңер! Төшөктө жаткан атам эмес, кара сакал мужик экен; ал мага күлүңдөп, карайт. Түшүнө албай таңыркап, апаман: «Бул эмне деген кеп? Бул атам эмес. Кай себептеп бу мужиктин батасын алам?» – дедим. «Баары бир, Петруша, – дейт мага апам, – бул сенин өкүл атаң болот; колунан өпкүн сага батасын берсин...» Мен көнгөнүм жок. Аңгыча болбой, мужик төшөктөн ыргып турат да, аркасынан балтасын ала коюп, туш-тушка жулунуп, балтасын сермей баштайт. Качайын дейм... кача албайм; өлгөндөрдүн сөөгү бөлмөгө толуп кетет; өлүктөргө мүдүрүлүп, көлчүк канга тайгаланам... Кереметтүү мужик эркелеткенсип мени чакырат да: «Коркпо, батамы алып, мени маанек кылгын...» – дейт. Жүрөгүм түшүп, калтаарып калам.... Аңгыча болбой ойгонуп кеттим; араба токтоп калган экен. Савельич колуман кармап: «Түшкүн, мырзам: келдик» – деп жатыптыр.

– Кайда келдик? – дедим көзүмү укалап жатып. «Сарайга келдик. Кудай жалгап, тике эле дубалга келип бир тийдик. Түш, мырзам, ылдамырак түшүп, жылыңгын».

Арабадан түштүм. Бир аз басаңдаганы менен, бороон дагы эле болуп жатыптыр. Көзгө сайса көрүнгүс караңгы экен. Сарайдын кожоюну фонарын этеги менен калкалап, бизди дарбазадан тосуп алды да, мени тар, бирок таза бөлмөгө ээрчитип кирди; көсөө чырактан жарык түшүп туруптур. Дубалда бир мылтык, казактын шокшойгон папагы илинип турган экен.

Үйдүн ээси алтымышка келсе да, ала кайраттуу, тың, яиктик казак экен. Менин артыман Савельич тамак салынган идишти көтөрүп кирип, чай кайнатуу үчүн отук сурады, чай ичсем дегенде эки көзүм төрт болуп турган эле. Кожоюн чай кайнатканы чыгып кетти.

– Бизди ээрчитип келген киши кайда? – деп сурадым Савельичтен. «Мындамын, мырза» деген табыш угулду.

Тектирчеге жалт карасам, кара сакал, балбылдаган эки көз көрүндү.

– Үшүдүңбү, тууган?

«Жаман чапандан кантип үшүбөйүн! Тонум бар эле, бирок жашырганда эмне? Суук катуу болбочудай көрүнгөн соң арак сатчуга берип, арак ичип койдум эле». – Дал ошол учурда кожоюн кайнаган самоорду алып кирди; бизди ээрчитип келген кишиге чай ичкин дедим, ал тектирчеден түштү. Мага сымбаттуу кишидей көрүндү. Орто бойлуу, арыкчырай, далылуу, жашы кырктарга келип калган. Кара сакалында бирин-серин ак бар экен; балбылдаган көзү жөн эле ойноп турду. Иреңи суук болбогону менен, митаамдыкындай туюлду.

Чачын тегерете кырктырып, төбөсүн тим калтырыптыр. Кийгени жырткык бүйүрмө чапан, татарча чалбар экен. Мен чай сундум, ал ооз тийди да, мурдун чүйрүп койду: «Мырза жаман көрбөсөңүз, бир стакан вино бердириңиз; чай биздин казактар иче турган оокат эмес». Мен анын тилегин орундаттым. Кожоюн арак күйчү идишинен штоф менен стакан алып, жанына келди да, ага жалт карап: «Э-э, – деди, – биздин элге дагы келипсиң го! Кайдан келип калдың?» «Жол баштап» – келген киши, бир немеси бардай, көзүн кысты да, макалдап жооп кайтара баштады: «Чарбакта жүрдүм, чалкан мүлжүдүм, кемпир кериле таш менен урду, тийбей калып жыгылып турду. Кош, силердики кандай?».

«Биздики кандай болмок эле! – деди кожоюн эжелеп сүйлөп. – Кечки намазга коңгуроо какмакчы болушкан эле, поп конокко кетти, чиркөөгө шайтаны толду деп поптун зайыбы кактырбай койду.» «Калжыраба, карыя, – деди биздин селсаяк... – жаан болбой койбойт, жаан болбой койбойт, жаан болгон соң козу карын да болот, козу карын болгон соң идиш да табылат. Азырынча (ал көзүн дагы кысып койду) балтаңы көрсөтпөй байланып ал: токой корукчусу жүрөт. Кана, мырзам! Сиздин саламаттыгыңыз үчүн!» – деп стаканды алды да, чокунуп, дем албай шимирип жиберди. Мага башын ие жүгүнүп, тектирчеге кайта чыгып кетти.

Мен анда митаамдардын ушул сөзүнөн эчтеке түшүнбөптүрмүн; бирок 1772-жылдагы бунттан кийин, жаңы эле жоошуган Яик аскерлеринин иши жөнүндө сүйлөшкөндөрүн кийин билдим. Савельич жактырбагансып тыңшады; шектенгенсип, бирде үйдүн ээсине, бирде жол баштап келген кишиге карай берди. Бул сарай, же ошол кездеги тил менен айтканда, умет, жакын ченинде эч кандай кыштак жок, ээн талаа да, окчун жердеги каракчылардын түнөгүнө окшоду. Бирок эч кандай арга калбады. Кайра жолго чыгуу жөнүндө сөз болушу да мүмкүн эмес эле. Савельичтин кооптонгону мага кызык туюлду. Аңгыча болбой, мен конмокчу болуп чечиндим да, чоң скамейкага жаттым. Савельичтин

үстүнө чыкты, үй ээси полго жатты. Бир аздан кийин үйдөгүлөр коңурук тарта баштады, мен да өлгөн кишидей уктапмын.

Эртең менен кеч ойгонуп, карасам: бороон басылып, күн ачылып кеткен экен. Учу кыйрына көз жеткис талаа аппак карга бөлөнүп, көз уялтып туруптур. Аттар небак чегилген экен. Мен сарайчы менен эсептештим: ал түнөгөнүбүз үчүн эң эле аз сурады да, Савельич өнөкөтүнчө талашып, соодалашкан да жок, а түгүл, кечеги шектенгени эсинен такыр чыгып да кеткендей болду. Ээрчитип келген кишини чакырып, жардам кылганы үчүн ыракмат айттым да, Савельичке арак алып ичсин жарым сом бергин дедим. Савельичтин кабагына кар жаай түштү. «Аракка жарым сом! – деди Савельич, – анын эмнесине берем?. Сарайга аны жеткиздирип койгонуң үчүн беремби? Эрк өзүңдө, мырзам: бирок бизде чачылып жаткан акча жок. Арак ичкин деп көрүнгөн бирөөгө бере берсек, жакында өзүбүз акчасыз калабыз». – Савельич менен талашып тартышканым жок. Берген убадам боюнча, акча бүтүндөй анын карамагында эле. Бирок, балаадан куткарбаса да, кыйын абалдан алып чыккан кишиге сый көрсөтө албаганымга жаман өкүндүм. «Макул, – дедим сабыр кылып, – жарым сом бергиң келбесе, менин кийимдеримин бирөөн алып бер. Кийими жука экен. Жанагы менин коён ичигими бергин».

«Тегеренейин чырагым, Петр Андреич! – деди Савельич. - Сенин коён ичигиңи ал эмне кылмак эле? Бул ит эми эле аракка алмашып жиберет».

«Карыя, ичип коёмбу, жокпу, – деди селгаягым, – ага сен кайгырбай эле кой. Мырзам сенин ийниңден алып, ичикти мага берет экен, ал бариндин эрки, кыңк этпестен тилин алуу сага окшогон малайдын иши».

«Кудайдан корксоң боло, каракчы! – деди Савельич ачууланып. – Баланын али аркы-беркини түшүнө элегин көрүп, тоноп алгың келип турат ко, баланын жооштугунан пайдаланмакчы болосуң го. Мырзанын ичигин эмне кыласың? Дардайган көкүрөгүнө батпайт».

«Көп эстүүсүнбөчү, – дедим абышкама: – алып кел ичикти». «Атаны кокуй, ай! – деп Савельич кокуйлай баштады. - Же деги кийилген ичик болсочу! Томаяк аракеттен көрө, же кишидей бирөө алсачы!»

Ошентсе да, ичикти алып келди. Мужик өлчөп көрдү. Чын эле, мен кийип чоңойгон ичик ага бир аз тар экен. Бирок ал тигишин сөгүп, эштеп жатып кийди. Тигиши ыдырап сөгүлгөнүн көргөндө, Савельич өкүрүп жибере жаздады. Менин берген белегиме селсаяк өтө ыраазы болду. Арабанын жанына чейин узатып келди да, ийиле жүгүнүп:

«Ыракмат, мырза! Жакшылык кылганыңыз үчүн теңир жалгасын. Бул жакшылыгыңызды эки дүйнөдө унутпайм» – деди. Ал өз жолуна түштү, мен Савельичтин күйгөнүнө көңүл салбай, жүрүп

кеттим да, кечеги бороонду да, жол баштан келген кишини да, коён ичикти да бир аздан кийин унутуп койдум.

Оренбургга келер менен тике эле генералга бардым. Узун бойлуу, бирок карылыктан бир аз бүкчүйүп калган киши көзүмө урунду. Узун чачы аппак болуп калган экен. Оңгон эски мундири Анна Иоанновнанын заманындагы жоокердикине, сүйлөгөнү немец тилинин акцентине окшоду. Ага атам жазган катты бердим. Атамын атын окуганда, мага жалт карап алды да: «Чиркин дүйнө! – деди – Кечээ эле Андрей Петрович сен курактуу жигит эле, эми өзүңдөй азамат балалуу болгон турбайбы! Ах, кайран заман!» – Ал катты ачты да, өзүнчө кобурап коюп, окуй баштады. «Жандан азиз көрүүчү Иван Карлович, ишенгеним: сиздин урматыңыз»... Бу кайдагы шаан-шөкөтү? Минтип жазуудан уялса болбойбу! Адептүүлүк жакшы дечи, бирок эски камрадына¹ ушинтип жазабы?... Урматтуу дос унуткан эмес экен...гм... «ыраматылык фельдмаршал Мин... походдо... Каролинканы да»... Эх, брудер!² илгерки кылык жоругубузду дагы эле унута элек экен го! «Эми иш жөнүндө... сизге тентегими жибердим»,... гм... «жакшылап тезге салыңыз»... Тезге салыңыз деген эмне? Калыбы, орустун ылакабы го... «Тезге салыңыз» дегени эмне? – деп мага карады.

– Анысы, – дедим билдирмексен болуп, – көңүлүн калтырбаңыз, катуу кармабаңыз, өз эркине көбүрөк коё берип, тезге салыңыз дегени.

«Гм, түшүнөм... «өз эркине коё бербейсиз» дегени экен го... жок тезге салыңыз дегени сен айткандай эмес окшойт... «Паспортун кошо салдым»... Салса – кайда? А мында турбайбы... «Семёнов полкуна жаздырып коюңуз»...

Макул, макул, баарын бүтүрөбүз... «Руксат кылсаң – шаан-шөкөтсүз эле кыса кучактап эски жолдош, эски дос катарында» – а! Мына эми тапты... дагы башкалар... Кош, чырагым, – деди катты окуп менин паспортуму четке алып коюп, – баарын бүтүрөбүз,*** полкуна офицер кылып жиберем, убактың бекерге кетпесин, эртең Белогорск сепилине баргын; анда Миронов деген ак ниет, жакшы капитандын командасында болосуң. Анда жакшы кызматта болуп, тартипке үйрөнөсүң. Оренбургда сага ылайык келе турган жумуш жок; эндекей өмүр сүрүү жаш кишиге зыяндан башка пайда келтирбейт. Бүгүн меникинен тамак ичкин».

Күндөн күнгө кыйын болуп баратат дедим ичимен; энеден төрөлөр менен гвардиянын сержанты болгонуман эмне чыкты! Тагдыр чиркин мени кайда айдап келди?*** полкуна кыргыз-казактардын ээн

¹ Камрад – жолдош.

² Брудер – дос.

талаасы менен чектеш ыраакы чепке алып келип тыкты!.. Эски адъютанты менен кошо Андрей Карловичтикинен тамак ичтим. Немецтин сараңдыгы столдогу тамагынан көрүнүп турду; өзүм бойдок болсом, дагы бирөө келип, тамагыма орток болбогой эле деп корккону гарнизонго мени шашылыш жөнөтүшүнө себеп болгондой сыяктанды. Эртесинде генерал менен коштошуп, дайындалган жериме жүрүп кеттим.

III глава

СЕПИЛ

Биз сепилде турабыз,
Суу ичебиз, нан жейбиз,
Душман келсе заардуу,
Үлүшүн толук беребиз,
Замбиректи дүрмөттөп
Жаадырып окту себебиз.

Солдат ыры.

Белогорск сепили менен Оренбургдун ортосу кырк чакырымдай жер. Жол Яик дарыясынын тике жээгин бойлоп кетет экен. Муз али катпаптыр; дарыянын кузгундап көгүлжүм тарткан агымы аппак кар баскан жээктен карарып турду. Дарыянын наркы өйүзү кыргыз жерине кошулат. Ойго баттым, оюмун көбү кейиштүү болду. Гарнизон турмушунда мени кызыктыра турган деле эчтеке жок эле. Келечектеги начальнигим капитан Мироновду кандай киши болду экен деп элестөөгө тырыштым; ал мага өз кызматынан башканы билбеген, болор-болбос иш үчүн суу менен нандан бөлөк эчтеке бербей, мени набакка камай берчү, ачуулуу, катуу кишидей болуп элестеди. Аңгыча болбой, иңир кире баштады. Биз жакшы эле ылдам келаттык. Сепилге канча калды? – деп сурадым арабакечимен. «Көп деле алыс эмес – деди ал. – Тигине, көрүнө баштады». – Заңкыйган бостион, мунара жар качан көрүнөр экен деп, карабаган жагым калбады; бирок жыгач кашаа менен тосулган кичинекей кыштактан бөлөк эчтеке көрүнгөн жок. Кыштактын бир четинде алателек кар баскан үч-төрт үймөк чөп, экинчи бетинде – канаты айланбай салаңдап калган кыйшык жел тегирмен бар экен. «Сепили кайсы?» – дедим таңыркап. «Мына ушу болот» – деп арабакеч көрсөттү; аңгыча болбой, кирип бардык. Кыштакка кире бериштеги дарбазанын жанынан бир эски чоюп көрдүм, көчөлөрү ийри-муйру, тар. Үйлөрү жапыс, көбүнүн төбөсү саман менен жабылыптыр. Мен комендантты-

кына айдагын дедим; араба бир минута өтпөй эле чиркөөгө жанаша, дөңсөө жерге салынган жыгач үйдүн алдына келип токтоду.

Мени эч ким тосуп чыккан жок. Алдыңкы бөлмөгө кирип, ички эшикти ачтым. Картаң инвалид столдо отуруп, жашыл мундиринин жеңине көк чүпүрөктөн жамаачы салып жатыптыр. Мен тууралуу үй ээсине айтыңыз дедим. «Кире бериңиз, чырагым, – деди инвалид. – Биздин кишилер үйдө». Илгерки замандагыдай жасалгаланган таза бөлмөгө кирдим. Бурчта идиш салынган шкаф бар экен; дубалда рамкага алынып, айнектелген офицердин диплому, анын жанында Кистрин менен Очаковдун кандайча алынгандыгы тартылган одуракай сүрөт илинген, алардын катарында колукту тандоо жана мышыкты көмүү жөнүнөн тартылган да сүрөттөр бар экен. Жылуу бешмант кийип, башына жоолук салынган бир кемпир отуруптур. Офицер мундирин кийген, бир көзү жок олурайган чалдын колуна кердирип коюп, ал түрүлгөн жипти жазып жатыптыр. Кемпир ишин токтотпой: «Сизге эмне керек эле?» - деп сурады. Кызматтагы милдетими аткарганы господин капитанга келгенимди айтып, комендант ушу киши го деген ой менен олурайган чалга карадым; бирок жаттап айткан сөзүмү кемпир бөлүп кетти. «Иван Кузмич үйдө жок, – деди ал; – Герасимдин атасыныкына конокко кетти. Баары бир, чырагым, мен а кишинин байбичеси болом. Кош келипсиң. Отургун, чырагым». Анан бир кызды чакырды да, урядникти ээрчитип келгин деди. Чал таңыркагансып, мага жалгыз көзү менен карай берди. «Сурасак болор бекен, – деди чал, – кайсы полкто кызмат кылдыңыз?» Анын суроосуна жооп кайтардым. «Сурасак болор бекен, – деди дагы чал, – гвардиядан гарнизонго кай себептен өттүңүз?» Чоңдордун буйругу ушундай болду дедим. «Калыбы, гвардиянын офицерине ылайык келбеген кылык-жорук үчүн жиберилген го» – деди чал жаагын баспай. «Болбогон сөздүн эмне кереги бар, – деди чалга капитандын зайыбы, – жаш жигиттин сапар чегип чарчап келгенин көрбөй турасыңбы; сага жооп берер чамасы жок... (колуңду түзүрөөк тут...) А сен, чырагым, – деп байбиче мага карады, – биздин элет жерге жибергенине кайгырба. Сенден мурун да нечен кишилер келген, дагы нечендер келер. Бара-бара үйүр алып кетесиң. Швабрин Алексей Иваннычтин киши өлтүргөнү үчүн ушул жерге жиберилгенине беш жыл болду. Аны кайсы шайтан азгырганын бир кудай өзү билет; көрсө, дагы бир поручик экөө калаанын сыртына барып, кылыч менен сайгылашыптыр; Алексей Иванныч поручикти өлтүрө сайыптыр, анысы аз келгенсип – экөөнүн жанында эки күбө киши бар экен! Ушундай да шумдук болот экен, тобо! Балааны кайдан дешке болбойт!».

Дал ошол учурда урядник кирип келди, ал – сымбаттуу, жаш казак экен. «Максимумч! – деди ага капитандын зайыбы. – Господин офицерге жакшырак үй таап бергин» «Куп болот, Василиса Егоровна, – деди урядник. – Бу төрөнү Иван Полежаевдикине орноштурсам кандай болор экен?» «Болбойт, Максимумч, – деди капитандын зайыбы. – Полежаевдикинде ансыз да тар; ал биздин Машанын киндик атасы болот, биз анын начальниги экенибизди да билет. Господин офицерди... чырагым, атың ким? – деп менден сурады. Петр Андреич. Петр Андреичти Семён Кузовдукуна алпаргын. Ал, митаам, атын биздин огородго коё бериптир го. Кош, Максимумч, тынччылыкпы?»

«Кудая шүгүр, тынччылык, – деди казак; – бирок жанагы Прохоров деген капрал бир чылапчын ысык суу талашып, мончодо Устинья Негулина менен мушташып калыптыр».

«Иван Игнатич! – деди сокур чалга капитандын зайыбы. – «Кимиси айыптуу, кимисиники туура – жанагы Прохоров менен Устиньяны териштирчи. Экөөн тең жазалаш керек. Кана, Максимумч, баргын. Петр Андреич, Максимумч сизди жаңы квартираныңга алпарып коёт».

Мен жүгүнө коштошуп, чыгып кеттим. Урядник мени сепилдин эң четине, дарыянын бийик жээгине салынган жыгач үйгө ээрчитип келди. Үйдүн теңинде Семён Кузовдун бүлөсү турат экен, теңин мага беришти. Ортосуна тосмо коюп, экиге бөлүнгөн бир гана таза бөлмөсү бар үй экен. Савельич бөлмөнү иретке сала баштады; мен кичине терезеден карап турдум. Көз алдыман эңгиреген ээн талаа көрүндү. Каптал жакта бир нече майда там бар экен; көчөдө бир топ тоок жүрүптүр. Тепши көтөргөн бир кемпир крыльцого чыгып, жатыркабай коркулдаган чочколорду чакырып туруптур. Жаш чагымды мына ушундай жерде өткөрүүгө буюрган экен! Катуу кайгырдым; терезенин жанынан кеттим да, Савельичтин: «Кудая тобо! деле наар алдыралы деген эч ким жок да. Балакай ооруп калса, төрөлөр эмне дейт?» – деп улам күйүп-бышып, асаат айтканына карабастан, кечки тамак ичпей, жатып алдым.

Эртесинде, эртең менен жаңы эле туруп кийине баштаганымда, каалга ачылды да, орто бойлуу, иреңи анча сулуу болбогону менен, жалаңдаган, кара тору, жаш офицер кирип келди. «Айып көрбөңүз, – деди ал мага французча, – сиз менен таанышайын деп, шааншөкөтсүз эле келип калдым. Келгениңизди кече уктум, кишиликтиүү бирөөнү көрсөм дегенде эки көзүм төрт эле, чыдап тура алганым жок. Бу жерде бир нече убакыт тургандан кийин сиз да түшүнөрсүз». Эрөөлгө чыгып, эр өлтүргөнү үчүн гвардиядан чыгарылган офицер ушул жигит экенин биле койдум. Экөөбүз ошо замат эле тааныша кеттик. Швабрин акылдуу, сөзгө чебер, тамашакөй жигит экен. Ал мага коменданттын үй бүлөсү, чөйрөсү жөнүндө, тагдыр чиркин

мени кандай жерге айдап келгендигин абдан күлдүрө сүйлөп берди. Коменданттын алдыңкы бөлмөсүндө мундирин жамап отурган баягы инвалид, сизди Василиса Егоровна обедге чакырды деп, меникине кирип келгенде, боорум ката күлүп жаткан элем, Швабрин мени менен бирге бармак болду.

Коменданттын үйүнүн жанына келгенибизде, кичинекей аянтчадан кийген калпактары үч бурчтуу, чачтары узун, жыйырма чакты картаң инвалид көрүндү. Алар кыдырата тизилип, алды жактарында комендант туруптур; комендант – калпак, кытай чапан кийген, узун бойлуу, али тың абышка экен. Ал бизди көрө коюп, жаныбызга келди да, мага бир нече ооз сылык сөз айтып, кайра команда бере баштады. Биз анын үйрөтүп жатканын көрөлүк деп бир аз аярдай калдык; бирок ал бир аздан кийин артыбыздан келерин айтып бизди Василиса Егоровнага бара бергиле деди. «Бу жерде силер көрө турган эчтеке дале жок» – деп койду.

Василиса Егоровна бизди шаан-шөкөтсүз, ачык чырай менен тосуп алды, мага кылым бою тааныш кишиче мамиле кылды. Инвалид менен Палашка дасторкон жайып, тамак коё баштады. Менин «Иван Кузмичим бүгүн эмне чарчабас болгонбу! – деди коменданттын зайыбы. – Палашка, баринди тамакка чакырып кел. А Маша кайда кеткен?» – Аңгыча болбой жээрде чачын күйүп тургандай кызарган кулагынын артына жаткыза тараган, кызыл тоголок, он сегизге келип калган бир кыз кирип келди. Көрөр замат ал мага анчалык жаккан жок. А тууралуу пикирим мурун эле тетири болучу: себеби – Швабрин мага капитандын Маша деген кызы такыр акылы жок киши деп сүрөттөгөн. Марья Ивановна бурчка отуруп, иш тиге баштады. Ошол арада щип алып келишти. Эри келбеген соң, Василиса Егоровна чакырып келгин деп, Палашканы ага экинчи ирет жиберди: «Коноктор күтүп отурат, щип муздап калды дегин баринге; үйрөтүп алаар, кыйкырык кайда качар дейсиң». – Көп узабай эле, сокур чалды ээрчитип, капитан келди. «Аке-си, бул эмне кылганың? – деди ага зайыбы. – Тамак алда качан берилди, деги эртерээк келейин деп ойлобосоң керек». – «Василиса Егоровна, сен эмне билбейсиңби – деди Иван Кузмич, - «Кызматтан колум бошобой жатты; жанагы урган солдаттарды үйрөттүм».

«Койчу! – деди зайыбы. – Солдаттарды үйрөтүп жатат деген аты да: алар да эчтеке үйрөнө албайт, сен да кызматтын жагдайын билбейсиң. Андан көрө, үйдө отуруп, кудайга чокунсаң, жакшырак болот. Кана кадырлуу меймандар, тамакка келгиле».

Тамак ичүүгө отурдук. Василиса Егоровна жаагы тынбай, менден: «Ата-энеңиз ким болот, тирүүбү, кай жерде турушат, оокаты кандай?» – деп үстөкө-босток сурай берди. Атамын үч жүз душ дыйка-

ны бар дегеними уга коюп: «Оңой эмес экен! – деди капитандын зайыбы. – Бай кишилер да бар экен го чырагым, бизде Палашка деген бир гана душ кызы бар; кудая шүгүр, эптеп-септеп күн көрүп келатабыз. Машаныкы кыйын болду: бойго жетти, бирок эмненин себи? Кудай кесир кылбасын, мончого бара турган гана майда тиштүү бир тарагы, бир шыпыргысы, бир алтын акчасы бар. Бир жакшы киши табылса, дурус болор эле; болбосо күйөө албай, өмүр бою үйдө отурат да». – Марья Ивановнага жалт карадым; бечаранын кулагынан бери кызарып кетиптир, атүгүл көзүнүн жашы табагына да таамп калды. Боорум жаман ооруду да, сөздү алмаштырууга ашыктым. «Менин угушума караганда, – дедим ыгы келбеген жерден, – силердин сепилиңерге башкырттар кол салганы жүрүшөт дейт го». «Чырагым, аны кимден уктуң?» – деди Иван Кузмич. «Оренбургдан уктум», – дедим мен. «Болбогон сөз! – деди комендант. – Бизде көптөн бери эчтекенин кабары угула элек. Башкырттар коркуп калган калк; кыргыздар да адебин алган. Бизге даап келе алышпас; эгер батынып кол салыша турган болсо, эси-көөнүнөн калгыс кылып, жүрөгүн түшүрүүгө жарайм». «Ушундай кооптуу сепилде тура берүүдөн сиз да коркпойсузбу?» – деп капитандын зайыбынан сурадым. – «Көнүп калбадыкпы, чырагым», – деди ал. – Мындан жыйырма жыл мурун бизди полктон бу жерге көчүрүшкөндө, өлчөөсү өзү менен кетсин, жанагы шүмшүк динсиздерден өлгөндөй коркуучу элем! Алардын сүлөөсүн тебетейин көрүп, чаңырган үнүн укканымда, ишенесиңби, чырагым, жөн эле кунум учуп кете турган! Эми өнөкөт болуп калды, жүзү каралар сепилдин жанында жортуп жүрөт дешсе да ордуман козголуп койбойм».

«Василиса Егоровна абдан жүрөктүү аял», – деди кербезденип Швабрин, – Иван Кузмичтен сурасаңыз да болот».

«Билсеңер, – деди Иваи Кузмич, – оңой катын эмес».

«Марья Ивановначы? – деп сурадым: – ада өзүңүздөй жүрөктүүбү?»

«Машабы?» – деди энеси. – Жок Маша жандын коркогу. Мылтыктын тарс эткенин укса, ушу күнгө чейин калтырап жатып калат. Мындан эки жыл мурда, Иван Кузмич менин туулган күнүмө арнап замбирек атса, тегеренейинимин жүрөгү түшүп, өлүп кала жаздаса болобу. Ошондон бери деги замбирек ата элекпиз».

Тамак ичип, столдон турдук. Капитан зайыбы менен уктаганы кетти; мен Швабринге барып, ал экөөбүз түн ортосуна чейин бирге болдук.

IV глава

ЭРӨӨЛ

Эмесе, жалтанбагын туруп бергин
Талканын чыгарайын куу денеңин.
Княжнин.

Бир нече жума өттү, Белогорск сепилиндеги турмушума көнгөнүм мындай турсун, ал жердеги турмуш көңүлдүү да боло баштады. Капитандын үй-бүлөсү мени өз баласындай кабыл алды. Эрди-катын экөө тең беделдүү кишилерден экен, солдаттын үй-бүлөсүнөн чыгып, бара-бара офицер болгон Иван Кузмич өзү карапайым, окумуштуу аз болгону менен, кылдай арамдыгы жок, ак көңүл киши экен. Аны зайыбы бийлей турган себеби ал – аркы-беркини кенебеген шалакы адам эле. Василиса Егоровна кызмат иштерин да өзүнүн үй-жумшундай көрүп, өз үйүн кандай бийлесе, сепилдегилерди да дал ошондой бийлей турган. Марья Ивановна көп узабай эле жатыркаганын коюп, мага үйүр ала баштады. Экөөбүз жакын тааныштык. Ал акылдуу, сезимдүү кыз экен. Бул жакшы бүлөөгө, атүгүл Иван Игнатъич деген гарнизондук сокур поручикке да жакын болуп кеткеними мен өзүм да байкабай калдым; Василиса Егоровна менен соо эмес деп Швабрин тиги сокур поручик жөнүндө ушак айтканы менен, алардын ортосунда шек санай тургандай эчтеме жок эле, бирок Швабрин калп болуп калбагай элем деп ойлоп да коюучу эмес.

Мен офицерликке өттүм. Кызматтан кыйналганым жок. Кудай жалгаган сепилде текшерүү да, окутуу да, күзөтүү да болбой турган. Анда-санда гана ак көңүлү кармаган күнү комендант солдаттарын үйрөткөн болот; солдаттары оң колун сол колунан ажырата алуучу эмес. Швабриндин французча бир нече китеби боло турган. Мен ошол китептерди окуп, адабиятка кызыга баштадым. Эртең менен китеп окуп, орус тилине которууга, кээде ыр жазууга жаттыгуучу болдум. Коменданттыкынан обед ичпеген күнүм сейрек боло турган да, кечке чейин убактымы дайыма алардыкында өткөрүүчү элем; кабар угуу жагынан ал жерде алдына эч ким чыкпаган Акулина Памфиловна деген зайыбын ээрчитип, алардыкына кээде поп Герасим да кечкурун келип кала турган. Албетте, А. И. Швабрин менен күндө көрүшөм; бирок анын сүйлөгөн сөзү мага улам супсак боло баштады. Коменданттын үй-бүлөсүн шылдыңдаганы, айрыкча Марья Ивановна тууралуу айткан керкакшыгы мага чакыр жаккан жок. Сепилде ылайыктуу башка кишилер да жок, болгондору менен катташууну каалаганым да жок.

Болот-болот дегендерине карабастан, башкырттар нааразы болуп, кол салган жок. Сепилибиздин айланасы бүтүндөй тынч болду. Бирок күтпөгөн жерден өз арабыздан тартыш чыгып, тынчыбыз кетти.

Адабият менен убара болгонум жөнүндө айттым эле го. Менин тажрыйбам ошол кез үчүн оңбогондой эле болгон экен, ошон үчүн Александр Петрович Сумароков ошондо жазгандарымы бир нече жылдан кийин мактап жүрбөйбү. Бир күнү өзүм жазган ырыма өзүм ыраазы болдум. Чыгарма жазган кишилер, башкалардын кеңешин укмакчы элем деген шылтоо менен, кээде жактырып угуучу адамдарды издей турганы белгилүү эмеспи. Ошентип, ырымды көчүрүп жаздым да, Швабринге алып бардым; бүткүл сепил боюнча акындын чыгармасына баа бере ала турган андан бөлөк эч ким жок. Бет ачар катарында бир аз сүйлөдүм да, дептерими чөнтөгүмдөн алып, мына бу төмөндөгү кичинекей ырымды ага окуп бердим:

*Сүйүңү эстен чыгарып,
Унутсам дейм кыйналбай,
Машадан өзүм ыраактап,
Жүрсөм дейм эркин кармалбай.*

*Туткун кылып дегдеткен,
Көзүң эстен кетпеди.
Азгырып, көңүл эргитип,
Тынчым, уйкум кеткени.*

*Кайгымды билип сен менин,
Кайрылып Маша сермегин.
Аясаң боло куу жанды,
Туткунуң болдум мен сенин.*

Мактабай койбос деген ниет менен, Швабринден:

– Кандай экен? – деп сурадым. Бирок дайыма көңүлчөөк Швабрин ырың жаман экен деп ийменбей айтканына абдан ыза болдум.

– Эмне үчүн жаман? – дедим ыза болгонуму жашырбай.

– Ошон үчүн – деди, – мындай ырды менин устатым Василий Кириллыч Тредьяковский жазуучу эле, мунуң дал ошонун сүйүү куплеттерине окшойт.

Анан ал колуман дептерими алды да, керкакшык сөз менен абдан кордоп, ар бир ырды, ар бир сөздү аябай сынап баштады. Мен чыдай алганым жок, дептеримди колунан жулуп алдым да, жазгандарымы мындан кийин өлсөм да сага көрсөтпөйм дедим. Швабрин бул опузма да күлдү, «Убадаңда турасыңбы, жокпу: көрө жатарбыз, – деди ал: – Иван Кузмичке обед алдынан бир графинчик арак керек болгон сыяктуу, ырчыларга да угуучу керек. Эт жүрөгүң эзилип, ашык болгон кызың – а кайсы Маша? Жанагы Марья Ивановна болуп жүрбөсүн?

– Кайсы Маша экенинде сенин ишиң болбосун, – дедим кабагымды чытып. – Сенин пикириң да, жоромолуң да мага кереги жок.

– О-о! Намыскөй ырчым, кусадар болгон кайраным! – деди Швабрин улам кыжырымы кайнатып; – бирок досундун тилин алгын: эгер торума түшүрөм десең, ырыңды коюп, башкача аракет кылгын.

– Бул эмне дегениңиз, мырза? Түшүндүрүп берсеңиз кантет?

– Жан дилим менен. Анткеним: эгер Маша Миронова иңирде келип кетип жүрсүн десең, сылык ырыңды койгум да, белек кылып сөйкө бергин.

Каным кызый түштү. Кыжырым кайнаганын зорго токтотуп:

– Эмне үчүн а жөнүндө минтип айтасың? – дедим.

– Айтканымын себеби бар, – деди ал мыскылдай күлүп, – а кыздын сырын, кулк-мүнөзүн тажрыйбадан билем.

– Калжыраба, шүмшүк! – деп чаңырып жибердим, – уялбай калп айтасың.

Швабриндин иреңи бузула түштү; «Айтканыңды унутпа, – деди колуму капшыра кармап. – Жекме-жекеден көрүшөлү».

– Кудай жалгасын, каалаган убагыңда даярмын! – деп кубанып кеттим. Ошол учурда аны устукандап салуудан да кайра тартпайт элем.

Мен ошол замат эле Иван Игнатьичке жөнөдүм; келсем: ал колуна ийне алып, капитандын зайыбынын тапшыруусу боюнча, кышка кургатуу үчүн, жипке козу карын тизип олтурган экен. «И, Петр Андреич! – деди ал мени көрө коюп; – төргө чыгыңыз! Кайсы кудай кубалап келди? Сурасак болор бекен: кандай жумуш менен келдиңиз?» «Алексей Иваныч менен чатакташып калдым, сиз, Иван Игнатьич, мага секундант болуңуз» – деп, келген себебимди ага кыскача түшүндүрүп бердим. Иван Игнатьич жалгыз көзү менен олурая карап, сөзүмү кунт коюп укту. «Сиз калыбы, – деди ал мага, – Алексей Иванычты сайып өлтүрмөкчү болом, ошого мени күбө болгун дегиңиз келсе керек? Жаңылышпасам, ушундай го?».

– Таап айттыңыз.

– Коюңуз, Петр Андреич! Кайдагы балааны баштабаңыз, Алексей Иваныч менен жаман айтышып калдыңызбы? Эчтеке эмес! Жаман сөз жакага жабышып калмак беле. Ал сизге жаман айтса, сиз аны тилдеңиз; ал тумшукка урса, сиз чыккыйга уруңуз, деги соо жерин калтырбаңыз – чарчаганда өзүңөр ажырашып кетесиңер; а кийин биз жараштырып коёбуз. Болбосо: жакын кишисин өлтүрөт деген эмне жакшылык, айтыңызчы? Эгер аны сиз өлтүрсөңүз го жакшы, мейли Алексей Иванычтын башы баш, багалчыгы кара таш; аны мен да көп жактырбайм. Бирок ал сизди жарып салса, кандай кордук болот? Ким акмак болмок, айтыңызчы?

Эстүү поручиктин айтканы мени көндүрө алган жок. Мен айтканыман кайтпадым. «Мейлиңиз, – деди Иван Игнатьич: – билгениңиздей кылыңыз. Силердин аныңарга мен күбө болушка кандай тиешем

бар? Башка бирөөлөр салгылашып жатса, анын эмнеси сонун, айтыңызчы? Армансыз болгом, шведдер менен да, түрктөр менен да кармашкам: далайды көргөм».

Секунданттын кылар кызматын эптеп түшүндүрө баштадым, бирок Иван Игнатьич менин айтканымы такыр түшүнгүсү келбеди. «Эрк өзүңүздө, – деди ал – Эгер бул ишке кирише турган болсом, Ивам Кузмичке барайын да, сепилде мамлекеттин таламына каршы келген жаман иш болгон жатат деп айтып, мойнумдагы карыздан кутулайын: господин комендант тийиштүү чарасын көрө жатар...»

Коркуп кеттим да, комендантка эчтеке айта көрбөңүз деп, Иван Игнатьичке жалына баштадым; жалбарып жатып, аны зорго көндүрдүм; айтпаска убада берди, мен да андан баш тартууга аргасыз болдум.

Демейдеги өнөкөтүмчө, а күнү да кечинде коменданттыкында болдум. Шек алдырбайын жана жадатып жиберчү суроодон оолак болоюн деп, көңүл кош, шайыр болуп көрүнүүгө тырыштым; бирок чынымы айтсам, менин абалымда болгондордун дайыма мактанып жүргөнүндөй токтоо көрүнө алганым жок. Ошол күнү кечинде жүрөгүм эзилип, мээримдүү элем. Марья Ивановна мага демейдегиден беш бетер жакты. Балким, мындан кийин көрбөсмүн деп ойлогонуман улам болду окшойт: ал көзүмө жакшынакай көрүнүп, башкача таасир кылды. Швабрин ошо замат эле жетип келди. Аны четке чакырып чыктым да, Иван Игнатьич менен сүйлөшкөнүмдү айттым. «Бизге секунданттын эмне кереги бар? – деди ал томсоруп: - Секундантсыз эле салгылашабыз». Сепилдин четинде үймөк чөптүн наргы жагына салгылашалы, эртең эртең мененки саат алтыдан өткөндө ошол жерде бололу деп шерттештик. Биз таттуу кишилердей сүйлөшсөк керек, Иван Игнатьич кубанганынан, жашырбай сүйлөп жиберди. «Небак эле ушинтишиңер керек эле, – деди ал ыраазы болгонсуп, – жакшы чырдан жаман тынчтык артык, абийириң болбосо да, жаның соо болот».

«Эмне, эмне, Иван Игнатьич? – деди бурчта картадан төлгө ачып отурган капитандын зайыбы: – мен укпай калдым».

Иван Игнатьич менин нааразы болгонуму байкай коюп, өзүнүн убадасы эсине түшө калып, оңтойсузданып кетти да, эмне деп жооп берерин билбей калды. Швабрин сүрөп кетти.

«Иван Игнатьич», – деди ал, – биздин жарашканыбызды кубаттап жатат».

«А сен, чырагым, ким менен чатакташып жүрөсүң?»

«Петр Андреич экөөбүз катуу чатакташып кала жаздадык».

«Эмне үчүн?»

«Болор-болбос иш үчүн: ыр үчүн, Василиса Егоровна».

«Чатакташар эмени тапкан экенсиңер! Ыр үчүн дейт тура!.. Кандайча чырдаштыңар?»

«Жөн эле: Петр Андреич жакында бир ыр жазыптыр, анысын бүгүн мага окуй баштаганда, мен өзүмүн жакшы көргөн:

*Капитан кызы күлбөгүн,
Жарым түндө жүрбөгүн, –*

деген ырымды созолонтуп коё бердим. Петр Андреичтин ачуусу келе түштү да, ар ким билгенин ырдайт эмеспи деп, кайра сабыр кылды. Ыйкы-тыйкыбыз ошону менен бүттү».

Швабриндин бети жоктугуна куйкам жаман курушту; бирок анын жаңдатып одоно сүйлөгөнүн менден бөлөк, эч ким түшүнбөй калды; айтор ага эч ким этибер кылган жок. Аңгеме ырдан акындарга өттү; комендант акындардын баары бузук, барып турган пиянкеч болот деди да, сен ыр жазганыңды ташта, кызматыңа жолто кылат, деги жакшылыкка алып келбейт деп, дос катарында мага акыл айтты.

Швабрин менен бирге отуруу мага кыйын болду. Бир аздан кийин комендант жана анын үй-бүлөсү менен коштошуп, чыгып кеттик; үйгө келип, шпагамы карап, учун сынап көрдүм да, Савельичке саат алтыда ойготуп койгун деп жатып калдым.

Эртесинде өзүмдүн араздашкан кишимди күтүп, белгиленген убакта чөмөлө чөптүн нары жагында турдум. Көп узабай Швабрин да келди. «Үстүбүздөн чыгып калып жүрүшпөсүн, – деди, ал мага; – шашуу керек». Мундирибизди чечип, жалаң камзолчон, шпагабызды кынынан суурдук. Дал ошо учурда чөмөлөнүн артынан Иван Игнатьич жана дагы беш-алты инвалид чыга келди. Иван Игнатьич бизди комендантка жүргүлө деди. Өкүнө-өкүнө баш ийдик; солдаттар бизди курчап алды да, Иван Игнатьичти ээрчип баарыбыз сепилди көздөй бастык; Иван Игнатьич койкоё кадам шилтеп, бизди салтанат менен алып жөнөдү.

Коменданттын үйүнө кирдик. Иван Игнатьич эшикти ачып, шааншөкөт менен: «Айдап келдим!» – деди. Бизди Василиса Егровна тосуп алды. «Атаны, кокуйлар-ай! Бу эмне деген жорук! Кандайча? Эмне болуп кетти? Биздин сепилде да киши өлтүрүү жосунун баштамакчы болгон экенсиңер го! Иван Кузмич, экөөн тең дароо набакка кама! Петр Андреич! Алексей Иваныч! Шпагаңарды бери бергиле, бергиле, бергиле. Палашка, мына бу шпагаларды кампага алпарып таштагың. Петр Андреич! Сени мындай кылат деп ойлогон жок элем. Уялсаң болбойбу? Алексей Иванычтыкы бир жөндүү; ал киши өлтүргөнү үчүн гвардиядан чыккан жигит, кудайга да ишенбейт; а сенчи? Же аны туурагың келеби?»

Иван Кузмич зайыбынын сөзүнө толук макул болуп, улам: «Уктуңбу, Василиса Егровна туура айтат. Аскер артикулунда эрөөлгө чыгууга закон боюнча уруксат берилбейт» – дей берди. Ошол

арада Палашка шпагаларыбызды кампага алпарып, таштап келди. Күлбөскө чарам калган жок. Швабрин болсо токтоолук кылып сынынан жаспай: «Сизди канчалык сыйласам да – деди Василиса Егоровнага, – айтпаска чарам жок, бизди айыптап, бекер эле убара болуп жатасыз. Бул ишти Иван Кузмичке бериңиз, эмне кылса да, а киши өзү билет». «Олдо, чырагым, ая! – деди коменданттын зайыбы; – эмне, эрди-катындын жаны-каны бир эмес бекен? Иван Кузмич! Сен эмне оозуң ачып турасың? Акылына келишсин, экөөн эки жерге отургузуп, карандай суу менен нан бердирип койгун; кудайга тобо келтирип, эл алдында күнөөсүн моюндарына алышсын, Герасим попту чакыртып, буларга эпитимия салдырган».

Иван Кузмич эмне кыларын билбей калды. Марья Ивановнаны иреңи купкуу болуп турду. Каарданганы бара-бара басаңдап, коменданттын зайыбынын көңүлү жайланды да, бизди өбүшүүгө аргасыз кылды. Палашка шпагаларыбызды өзүбүзгө алып келип берди. Биз коменданттыкынан жарашкан кишилердей болуп чыктык. Иван Игнатич бизди узатып чыкты. «Убада бергенден кийин, – дедим ага таарынып, – комендантка айтып койгонуңуз аят эмеспи?» Кудай урсун, Иван Кузмичке айткан эмесмин, – деди ал: – Бирок Василиса Егоровна болбой жатып айттырып албадыбы. Комендантсыз эле баарын ошо киши кылды. Бирок акыры кайырдуу болгонуна шүгүр». Ушул сөзүн бүтүрөр менен ал үйүнө кетти да, Швабрин экөөбүз жалгыз калдык. «Биздин ишибиз ушуну менен бүтпөйт», – дедим ага. «Албетте, – деди Швабрин; – оройлук кылганыңыз үчүн мага каныңыз менен жооп бересиз; бирок бизди андыбай коюшпайт. Бир нече күн сыр билгизбей жүрө туралы. Кайыр!» Эчтеке билбеген, көрбөгөн кишиче, экөөбүз эки жакка басып кеттик.

Коменданттыкына кайта келип, демейдеги каадамча, Марья Ивановнанын жанына отурдум. Иван Кузмич үйүндө жок экен; Василиса Егоровна үй тиричилик менен алек болуп жүрүптүр. Биз күбүрөп сүйлөштүк. Швабрин менен чатакташып, баарын беймаза кылганым үчүн, Марья Ивановна мен өтө назик кекетимиш болду. «Шпага менен салгылашмакчы болгонуңарды укканда, – деди ал, – жөн эле катып калыптырмын! Эркектер өтө кызыксыңар да! Бир жумага жетпей унутула турган жалгыз ооз сөз үчүн бычакташуудан да, өлүүдөн да кайра тартпайт экенсиңер, атүгүл башкалардын... абийири, аман-эсендиги менен да ишиңер болбойт экен. Бирок чатак чыгарган сиз эместигиңизге көзүм жетет. Алексей Иваныч айыптуу болуш керек».

Эмне үчүн андай деп ойлойсуз, Марья Ивановна?

– Жөн эле... деле шылдыңчы киши экен! Алексей Иванычты жаман көрөм. Көзүмө деги суук учурайт; кызык: мен сыяктуу, ал да мени жек көрүшүн такыр каалабайм. Андай болсо жүрөгүм түшүп калар эле.

– Кандай деп ойлойсуз, Марья Ивановна? Сиз ага жагасызбы, жокпу? Марья Ивановна мукактанып, кызарып кетти.

– Менимче, – деди ал, – менин оюмча, жаксам керек».

– Андай дешиңиздин себеби кайсы?

– Себеби, үйлөнмөкчү болгон эле.

– Үйлөнмөкчү болгон! Качан үйлөнмөкчү болгон эле?

– Былтыр. Сиз келерден эки ай мурун.

– Сиз тийген жоксузбу?

– Көрүп отурбайсызбы; Алексей Иванныч, албетте, жакшы бүлөдөн чыккан акылдуу киши, байлыгы да бар; бирок нике кыярда өбүшүүм керек го деп ойлосо... Жок, эч качан! Алтынга бөлөп койсо да тийбейм!.

Марья Ивановнанын сөзү көзүмү ачып, көп нерсени түшүндүрдү. Швабриндин ушак айтып, кызды жамандап жүргөнүн эми түшүндүм. Калыбы, ал биздин бири бирибизге ынта коюп жүргөнүбүздү байкап, арабызды бузмакчы болгон окшойт. Швабрин экөөбүздүн чатакташуубузга себеп болгон сөздөр жөн гана одоно, орунсуз шылдың эмес, атайы ойлоп чыгарган жала экенин билгенимде, Швабриндин кылыгы жүзү каралык экени ачык болду. Ушакчы шүмшүктүн жазасын берсем деген тилегим ого бетер күчөп, ыңгайлуу учурду эки көзүм төрт болуп күттүм.

Көп күткөнүм жок. Эртесинде, элегия жазам деп, ырымы уйкаштыра албай, канат калемимди тиштегилеп отурсам, Швабрин тереземди тукулдатты. Калемимиди коюп, шпагамы алып ага чыктым. «Көпкө созуп эмне кылабыз – деди Швабрин: – бизди аңдыган киши жок. Суунун боюна баралы. А жерде бизге эч ким жолто кылбайт». Унчукпай жүрүп отурдук. Тике ылдый түшкөн бир таман жол менен басып, дарыянын жээгине чукул токтодук да, шпагабызды кынынан суурдук. Швабрин менден шамдагайырак эле, бирок ага караганда мен күчтүүрөк, жүрөктүүрөк болучумун; бир кезде солдат болгон баягы monsieur Бопре фехтованиеден мага бир нече ирет сабак берген эле, эми мен ошондой пайдаландым. Швабрин мени анчалык коркунучтуу душман деп ойлобоптур. Көпкө дейре бир-бирибизге эч кандай зыян келтире алганыбыз жок; акырында, Швабриндин алы кетип баратканын байкай коюп, чамдай баштадым да, сууга киргизе сүрүп барып калдым. Аңгыча болбой, атыман чакырган бирөөнүн кыйкырыгы угулду. Жалт карадым да, дөңдөгү жалгыз аяк жол менен мени көздөй чуркап келаткан Савельичти көрө койдум... Дал ошол учурда оң акырегимен төмөнүрөк жерден көкүрөгүм тыз этип сайгылаша түштү; жыгылып эсим ооп калыптырмын.

(Уландысы бар)

Которгон Сүйүнтбек БЕКТУРСУНОВ

*Тарых***ТЫНЫСТАН
АРЗЫБАЕВ**

КЫРГЫЗДАР IX–X КЫЛЫМДЫН ТАРЫХ БУЛАКТАРЫНДА

Араб адабиятындагы байыркы кыргыз уруулары жөнүндөгү эң алгачкы эскертүүлөрдү биз географ Ибн Хордадбехтен (IX к.) кездештиребиз, анда алар тууралуу тогуз-гуздардын кошуналарын санап жатканда «хырхыздардын жанында түргөштөр, азкиштер, кыпчактар да айтылат» [1].

Ал-Истахри боюнча («Китаб масалик ал-мамалик») кыргыздар «тогуз-гуздардын, кимактардын, хазлажилердин океандары менен жерлеринин аралыгында» жашаган [2]. Башка жеринен биз Итил (сыягы Иртыш) дарыясы «мага маалим болгондой хырхыздардан (жеринен) агып баштайт» деген сөздү кезиктиребиз [3]. Фарсы котормосуна ылайык: «Ал эми Итил дарыясы кыргыз чектеринен агып чыгып, андан ары булгарларга жетип, буртастар ченде деңизге куят» [4] – деп айтылат.

Ал-Истахри боюнча («Китаб масалик ал-мамалик») «Кимактар өлкөсү гуздар, хырхыздар аралыгы менен саклабдардын ары жагындагы аймактан орун алган хазлажилердин жеринен түндүктө жатат» [5]. Тогуз-гуздар тууралуу болсо, «алар тибет, хазлажи, хырхыз жерлери менен Син дөөлөтүнүн ортосунан орун алган» [6] – деп айтылат. Ушул маалыматтардан улам батыштагы, түштүк-батыштагы кыргыздардын жашаган чеги Чыгыш Казакстанда, Алтайдын түштүгүндө, Жуңгариянын түндүк тарабында болгон десе ылайык. Болжолу, жалпы жонунан алар батыш кыргыз уруулары сыяктанат.

Ал-Истахринин «Китаб масалик ал-мамалик» эмгегинин «Хорасан жөнүндөгү» бабында «Хорасандан Бамиан чегине чейин, Ваххан өлкөсүнө кире бериштеги Банжхирге чукул жерге чейин созулган,

анан бирок Мавераннахрда тарамдалып көптөгөн түрк (өлкөсүнүн) ичиндеги хырхыздарга жакын Илак менен Шашага чейинки тоолор жөнүндө айтылат. Бул тоолордун баш-аягына чейин күмүш, алтын кендери бар, алардын эң бай казынасы хырхыз байбактысына жакын, ал (кендер) Фергана жана Шаша тараптан Мавераннахрга чейин жетет» (көрсөтүлгөн булак, 16-бет) делинет. Фарс котормосуна караганда, «Гур тоолору Хорасандын чегинде жатат. Ал Бамиан, Панжихр жана Мавераннахр чегинен Ички Түркстанга, Чачага жана хырхыздарга чейин созулуп жатат» (16–17-бет). Балким, кыргыздардын бу тобу Таласка жакын жерде, же ошо тегеректе жашаган.

Ал-Истахринин («Китаб масалик ал-мамалик») фарсча котормосунда: «Тараз – бул түрктөр менен мусулмандардын ортосундагы чек жана тегерете Тараз деп аталган сепил менен курчалган. Ислам ошол жерлерге чейин жетип, андан ары харлухтарга тараган. Бул (ошол эле мезгилде) Чачанын да чеги» (25-бет) – деп айтылат. Саягы, кыргыздар ошол карлуктардын арасында же тегерек-четинде болгон болуу керек. Кыргыздардын бул тобун шарттуу түрдө «таластыктар» деп атаса болот. Болжолу, таластыктар батыш кыргыздардан бөлүнүп чыккан бөлүгү деп айтсак болот. Бирок кыргыздардын бул тобу бул жакка качан жана кантип келгени белгисиз. Аларга белгилүү байыркы түрк талас руна жазмалары тиешелүү болгону ошондон. Аларда Отуг оглан деген сөз айкашы көп кездешет (төрт талас жазмаларында катталган) (16-бет).

Ошондой эле бул жазмаларда Айыр-Там-Ой капчыгайындагы бейит белгилериндеги төбөл сөөктөрү алып жүрүүчү жогорку наам болуп эсептелген чор(о) даражалары көп кездешет. Чор көптөгөн байыркы түрк этнонимдеринде да бар: Бек-Чор, Кули-Чор, Кара-Чор, Моюн-Чор, Оглан-Чор, Кумар-Чор ж.б. Кара-Чор, Чоро кыргыз этнонимдеринде да кездешет (17-бет). «Чоро» деген сөз айкөлдүн жан-жөкөрү катары «Манас» эпосунда колдонулат. Кырк чоро - «негизги эпикалык баатырдын жөкөрү катары: үйдө жүрсөң бир чоро, жоого чыксаң миң чоро» деп дайыма айтылат. Таластык кыргыздар, болжолу, кийинчерээк кыргыз элиндеги уруу топторунун оң канатынын курамына кирген отуз уул болуш керек.

Ал-Истахринин («Китаб масалик ал-мамалик») Мавераннахр деген бабында «Усрушан, Фергана, Илак, Шелжи, Лабандан кыргыздарга чейинки кендердин баары негизги кырка тоо менен ага ыктаган тоолордо жатат» – деп айтылат (30-бет). Бирок фарсы котормосунда: «Бул тоолордун негизги кыркасынын каршы тарабында ээн талаа (жайгашкан); ал Усрушандын Фергана менен Илак чегинен хырхыздарга чейин созулуп жатат, ушунун баары бул тоолор (негизги) кыркасынын жанында»[7]. Саягы, бул жерде жогоруда ай-

тылган таластык кыргыздар тууралуу сөз болуп жаткан болуу керек. Ошондуктан ал-Истахринин эмгегинин түп нускасы «фарсыча жазылган» деген божомол туура сыяктуу [8].

X кылымдагы «Худуд ал-аалам» деген ээси белгисиз эмгектин «Алардагы тоолор жана кендер тууралуу сөз» деген бабында: «Дагы бир тоо Ысык-Көл деңизине жакын жердеги тогуз-гуздардын чегинен тарта көтөрүлүп отуруп, тухси (аймагынын) акырына жана халлуг чегине чейин созулат да, анан имерилип кетет; анын бир өңүрү кыргыз урууларынын бирине кирип барат. Аны Тулас тоосу деп аташат. Ал тоолордо кундуз, (ошондой эле) көптөгөн сур тыйын чычкандар жана малардар бар. Ал эми хырхыздар тараптан созулган кырка тоодо тоотекелер, бугу мүйүз эликтер, сур тыйын чычкандар жана кундуздар бар»[9]. Сыягы, мында жогоруда айтылган таластык кыргыздар тууралуу кеп болуп жатса керек. Ал айтылган тоолор чыгыштан батышка созулуп жатат дегени ошо турушунда гана эмес, алиги «Китаб худуд ал-аалам-мин ал-машрик ила-л-магриб» («Дүйнөнүн чыгыштан батышка созулган чектери тууралуу китеп») деген өз атындагы окшоштуктан да билинип турат.

«Худуд ал-ааламдагы» «Тухсилердин аймагы менен шаарлары тууралуу сөз» деген бапта айтылгандай: «Алардан (б.а., тухсилерден) чыгышка чигилдердин чеги, түштүккө – халлуктар жана токойлуу тоолор, андан батышка – кыргыздар тобу, түндүгүнө – чигилдер жайгашкан...»[10]

Балким, бул маалыматтарда таластык кыргыздар айтылып жатса керек. Кыргыздар карлуктар сыяктуу эле Алтайдан ооп келишкен. Алтай байыркы кезде Тулас, Тулес (балким, Талас) да айтылганы маалим. Ошондуктан таластык кыргыздар жашап калган Талас өрөөнү дал ошолор (карлуктар) тарабынан Талас (Тулас, Тулес), а балким, (Алтайдагы?) мекенин эстеп жүрөлү деп Талас (Тулас, Тулес) атап калган болуу керек. Ошерде жайгашкан Тараз (Талас) (азыркы Жамбыл, Олуя-Ата) шаарынын аты да ошондон улам аталып калышы ыктымал.

«Худуд ал-ааламдын» «Тогуз-гуздардын аймагы жана шаарлары тууралуу сөз» деген бабында: «Анын (б.а., тогуз-гуздардын) чыгышында – Чин өлкөсү, түштүгүндө – Тибет бөлүгү жана халлуктар бөлүгү, анын батышында хырхыздардын кээ бир бөлүгү, түндүгүндө да хырхыздар, (алар) анын бардык чектерин бойлото жайгашкан» (МИКК, 43-б.) – деп айтылат. Бул маалыматтардагы тогуз-гуздар аймагынын батышындагы кыргыздардын кээ бир бөлүгү тууралуу эскертүүсү да кызыгууну туудурат. Сыягы, батыш кыргыздарынын бул тобу Борбордук Теңир-Тоодо же ошо тегерекке жакын жашаган болуу керек. Аларды шарттуу түрдө «теңир-тоолук, тянь-шандык» кыргыздар деп атаса болчудай. 840-жылы кыргыздар ошондо Борбордук Азияны каратып турган Уйгур каганатын талкалап, ошол жерлерди бийлей баштаган.

Ошондуктан батыш кыргыздарынын бир бөлүгү Теңир-Тоонун жогоруда айтылган аймактарына аралашып кетиши мүмкүн.

«Худуд ал-ааламдын» «Йагма аймагы жана анын шаарлары тууралуу сөз» деген бабында: «Кашгар Чинистан аймагына карайт, бирок Йагма, Тибет, хырхыздар жана Чин аралыктарында жайгашкан» (МИКК, 43–44-б.) – деп айтылган. Саягы, бирерде Теңир-Тоо кыргыздары жөнүндө кеп болуп жаткан өңдүү.

«Худуд ал-ааламдын» «Халлухтар аймагы жана анын шаарлары тууралуу сөз» деген бабында: «Пенчул халлухтар жашаган жерлерде (жайгашкан), байыркы заманда анын башкаруучусу тогузгуздардан болгон, эми аларды хырхыздар башкарат» – деп айтылат. В.В.Бартольддун пикири боюнча жогоруда айтылган Пенчул «азыркы Аксунун ордунда болгон»[11]. Пенчул шаары Ак-Суунун ордунда, же ошо тегеректе болуп, аны Теңир-Тоо кыргыздары бийлеп турган болуу керек. Муну, өз кезегинде, Менчул шаары «азыркы Ак-Суунун ордунда», же таза болбосо Борбордук Теңир-Тоонун тегерегине жакын болгон ой тастыктап турат. Самани Наср ибн Ахмеддин (913–942-ж.) кансарайында кызмат кылган Абу Дулаф деген араб акыны теңир-тоолуктар Кытай элчилигине жооп кылып, «ошо ыңгайлуу учурдан пайдаланып, түрк жана кытай өлкөлөрүнө каттоо үчүн аларга «кошулган». Абу Дулаф кайтып келери менен ал саякаты тууралуу «Рисале» (жылбаян) жазган, ал бизге «кийинки географ жазуучулар аркылуу гана жеткен...» (Бартольд... 495-б.)

Ушу маалыматтарга ылайык Абу Дулаф карлуктар менен тогузгуздардын ортосунда жайгашкан кыргыздарга барган. Анда бу кыргыздар таруу, күрүч, «төөнүкүнөн башка бардык этти» жешет; алардын өз мечити жана өз жазмасы бар; алар акылдуу жана кыраакы; шамды өчүрүшпөйт, өзү өчкөнчө тим коёт. Алар табынганда айта турган кырааттуу сөзү бар. Желеги жашыл. Табынган маалда түштүктү карап турушат. Планеталардан Сатурн менен Чолпон жылдызга табынышат; Марсты каран түндөн кабар берген жылдыз катары карашат. Жырткыч айбандар көп. Түндө жарык чыгарчу ташы болгондуктан, жарык жандырбай эле жүрө берет, ошол таштардан өзүлөрү гана буюм жасай алат. Падышасы алардын жыргалчылыгы үчүн кам көргөндүктөн, ага баш ийишет; ал бар жерде кырктан ашкан адам гана отура алат» (МИКК. 38-б.). Абу Дулаф ээрчиген элчилик Кытайга Фергана жана Чыгыш Түркстан аркылуу кыска Түштүк жолу менен барган болуу керек. Ошондуктан Абу Дулаф Борбордук Теңир-Тоодо жашаган «теңир-тоолук» кыргыздарга тийип өткөн болушу эп.

Абу Дулаф башка урууларга (болгондо да карлуктар менен чигилдерге) тиешелүү маалыматтарды жаңылып, жогоруда айтылган маалыматтары батыш кыргыздарынын ушул тобуна толук таандык

болушу мүмкүн болсо да, аларды (же алардын айрымдарын) теңир-тоолук кыргыздар деп жазып коюшу ыктымал.

Ал-Истахринин («Китаб масалик ал-мамалик») Мавераннахр деген бабында, сыягы, теңир-тоолук кыргыздар жөнүндө эскертилип: «Анда (Мавераннахрда) мускус (жыпар мончок) бар, аларга (Мавераннахрдын элине) Тибеттен жана хырхыздардан жеткирилип турат»[12]. Бул маалымат теңир-тоолук кыргыздар тууралуу болушу мүмкүн. Алар жөнүндө бир жеринде кыргыздарды чигилдер менен йагмага кошуп эскерген Махмуд Кашгариде да айтылып жүрөт. Ибн Хаукалдын картасында кыргыздардын жери карлуктардын жери менен тыкыс бириккен (ошол эле эмгек, 82-б.). Бул теңир-тоолук кыргыздардын жери болушу мүмкүн.

Таластык жана теңир-тоолук кыргыздар тууралуу Махмуд Кашгари да айткан, ал бир учурда кыргыздарды таза түрк тилинде сүйлөгөн уруулардын курамына, башкасында кыргыздарды түрктөрдүн өзүнө кошот (МИКК, 37-б.).

«Худуд аль-ааламдын» «Тоолор жана андагы кендер тууралуу сөз» деген бабында: «Дагы бир тоо кимактардын чеги менен кыргыздардын жери башталган аралыктын түндүк тарабында (жайгашкан). Ал кимактардын чегинен башталып, чыгыш тарапка созулуп отуруп, хырхыздардын чегине чейин, андан ары имерилип барып, түндүк тарапка, аалам чеги жеткен жерге чейин жапыздап барат. Түндүк жакта бул тоону кимактар «Кандаурбаг» деп аташат (МИКК, 38-б.). Бул маалыматтарда, сыягы, ал-Истахри айткандай, Чыгыш Казакстандагы, Алтайдын түштүгүндөгү, Жуңгариянын түндүгүндөгү кыргыздар жөнүндө кеп болуп жатса керек. Болжолу, батыш кыргыздарына кирген бул кыргыздар тобун шарттуу түрдө «иртыштыктар» десе болчудай. Бул эмгектин башка бир жеринде Рас деп аталган дарыя жөнүндө кеп болот. «(Ал) түндүк жагы менен гуздар өлкөсүн аралап агат». Ал чоң (дарыя), бирок киргилт жана каңырсып турат. Ал кимактар менен хырхыздардын чегиндеги тоодон башталат да, гуздарды жарып өтүп, Хазар деңизине куят»[13]. Бул жерде, кыязы, иртыш кыргыздары жөнүндө айтылып, андагы маалыматтар боюнча Жуңгариянын түндүгүндө жайгашышы ыктымал. Кимак уруулары Обь, Алтай, Иртыш ченде жашаган кыргыздарды багындырып, алардын бир тобун Энесай менен Жуңгариянын түндүгүнө сүрүп таштаган болуу керек.

Бул абал ал-Идрисинин («Нузхат ал-муштак фи-хтирак ал-афак», XII к.) маалыматтары менен да бекемделет. Анда: «Хирхир өлкөсүнүн бардык шаарлары аралыгы үч мархалды түзгөн бир аймакка топтолгон. Анын төрт чоң шаары сепил, түркүктөр менен курчалып, тырышчаак, тайманбас, эр жүрөк кишилер жашайт, алар ко-

шуналары менен дайыма чыр чыгарууга даяр кимак канынын согушчул төбөлдөрүнүн кыйкымчыл аракеттеринен дайыма сак болууга мажбур» (ошол эле эмгек, 33-б.).

Бул маалыматтар XII кылымдын биринчи жарымына караганда андан мурдагы мезгилге таандык сыяктуу. Бул маалыматтарда сыягы, батыш да, чыгыш да кыргыздары тууралуу айтылгандай. Алсак, ал-Идрисиде «Бул өлкөдө (кыргыздарда) көптөгөн жылкы, бука, кочкор багышат. Жылкыларынын мойну мыртык, аябай семиз. Аларды союп жеш үчүн семиртишет. Букаларды оор жүктөрдү тартуучу унаа катары колдонушат. Аялдар ар кандай тиричилик иштерин аткарып, эркектери жер айдап, чөп чабышат. Аялдары эркектердей эле шамдагай, карылуу, тайманбас. Хирхирлер маркумду өрттөшүп, күлүн Манхазга (дарыя) чачып жиберет, бул суудан өтө алыс жашагандар күлүн чогултуп, шамалга сапырат» (ошол эле эмгек, 54-б.). Хирхир (кыргыз) өлкөсү тууралуу: «Ал саякатчылар барып туруучу берекелүү жер» – деп айтылат. Бул өлкө сууга мол. Анда Син чеги тараптан агып келүүчү ар кандай суулар көп.

Ал суулардын эң чоңу – Манхаз деп аталган дарыя. Анын суусу мол жана шар агат. Ал кылымдын биринчи жарымына караганда андан мурдагы мезгилге таандык сыяктуу. Бул маалыматтарда таштан ташка урунуп, шаркырап агат да, башка суулардай жай аккан жери сейрек. Алардын (хирхирлердин) бул сууларында тегирмен бар, анда күрүч, буудай жана башка дан өсүмдүктөрүнөн ун тартышып, нан жасашат, же бүкүлү бойдон бышырып жешет. Бул суунун жээгинде гүлдүү дарактар өсөт. Анда аш-шатрун деген балык бар, ал Нил менен Египетте жашаган ас-санкур деген балык сыяктуу жыныс мүчөсүнө жагымдуу таасир этет; балыктын сөөгү аз, эти килкилдек, балыктардыкына окшош жыты жок дешет» (ММИК, 54-б.).

Кимак уруулары Алтай, Иртыш, Обь тегерегинде жашаган чыгыш кыргыздарын басып алып, бир тобун Энесай тарапка сүрүп таштаган болуу керек. Батыш кыргыздарынын калганы Жуңгариянын түндүгүнө көчүп кетиши ыктымал. Кимак уруулары кыргыздардын бир бөлүгүн гана басып алууга алы жетсе да, балким, батыш кыргыздарын басып алып, калганы Жуңгариянын түндүгүн мекендеп калышы ыктымал.

«Худуд ал-ааламдын» «Кимактардын аймагы жана шаарлары тууралуу сөз» деген бабында: «Кимактарга тиешелүү Каркар(а) кан деген аймакта жашагандар (өз) салт-санаасы боюнча хырхыздарды элестетет» (ММИК, 38-б.) – деп айтылган. Биерде кеп кимактардын карамагына кабылган же мурдатан болгон кыргыздар жөнүндө болуп жатат. Бул аймак (б.а., Каркар(а) кан) Иртыштын түштүк жагында болушу мүмкүн.

«Худуд ал-ааламдын» «Челдер жана талаалар тууралуу сөзүндө»: «Дагы бир талаа бар, ал Чиндин түндүгүндө жайгашкан; анын чыгышында — Чыгыш океан (алабы), түштүгүндө — Чинанын чет ээликтери, батышында — Куча дарыясы, түндүгүндө — тогуз-гуздар менен хырхыздар» (ММИК, 41-б.) — деп айтылат. Бул маалыматта Жуңгариянын түндүгүндө жашаган иртыш кыргыздары тууралуу айтылып жатышы мүмкүн. Алар жөнүндө, сыягы, бул эмгектин башка баптарында да айтылган өңдүү. Алсак, «Тогуз-гуздардын аймагы жана шаарлары тууралуу сөздө»: «Тогуз-гуздардан түндүктө ээн талаа бар, (ал) тогуз-гуздар менен хырхыздардын ортосунда кимак аймактарына чейин созулуп жатат» [14] — деп айтылат. «Иртыш» кыргыздары тууралуу, болжолу, Аль-Идрисиде (XII кылымдын биринчи жарымы) эскертилип, анын картасында кимактар тогуз-гуздар менен хырхыздардын түндүгүндө жайгашкан [15]. Кыязы, Махмуд Кашгари (XI к.) түндүк уруулары деп ушу кыргыздарды айткан болуу керек [16].

Махмуд Кашгаринин картасында «Аты белгисиз тоонун түштүгүндө жайгашкан аймакка таандык түрктөрдүн ичинен көптөгөн кишилер» деген жазуу бар. Сыягы, биерде Түштүк Алтай айтылып жатса керек [17]. Бул тоонун чыгыш тарабында ээн талаа, түштүгүндө — уйгурлар өлкөсү, батышында — кырка тоолор (ошол эле эмгек, 122–123-б.). Иртыш кыргыздары, негизинен, кимак (кыпчак) — кыргыз уруулары болуп эсептелген ушу «түрктөрдүн ичинен көптөгөн кишилердин» арасына кошулса керек. Баса, ошол «түрктөрдүн ичинен көптөгөн кишилердин» арасында иртыш кыргыздары болуп калышын жогоруда Махмуд Кашгари түндүк урууларынын арасындагы кыргыздар болушу мүмкүн деп эскерткени ырастап тургансыйт. Ошо акыркыларын ал жогоруда айткан картасында «түрктөрдүн ичинен көптөгөн кишилер» деп да белгилеши ыктымал.

«Худуд ал-ааламдын» «Чигилдер аймагы тууралуу сөз» деген бабында: «Бул аймак (б.а., чигилдер) (эли теги боюнча халлухдарга кирет) элинин көптүгү менен айырмаланат; анын чыгыш жана түштүгүндө халлухдардын, батышында тухсилердин, түндүгүндө хырхыздардын чеги жатат. Халлухтардын жана хырхыздардын аймагынан алганын чигилдерден да алып турат» (МИКК, 43-б.). Акырында «Кимактардын аймагы жана шаарлары тууралуу сөздө»: «Бул аймак (б.а., кимактардын): түштүгүндө — Артуш дарыясы жана Иртыш дарыясы, батышында — кыпчактардын кээ бир бөлүгү жана түндүк өлкөлөрүнүн бир ээн жаткан жерлери, түндүгүндө — түндүктүн эл жашай албай турган жери болгон аймак болуп саналат» [44-б.].

«Худуд ал-ааламдын» «Хырхыз аймагы тууралуу сөзүндө»: анын (б.а., хырхыздын) чыгышында — Чин жана Чыгыш океаны аталган деңиз, түштүгүндө — тогуз-гуздардын жана халлухтардын

жарым-жартылай чеги, батышында – кимактар жайгашкан чек, (түндүгүндө) – түндүктүн эл жашабаган өлкөлөрү бар деп айтылган. Бул аймактын айлана-тегерегинде таптакыр эл жок, ал эми түндүктүн эл жашабаган өлкөлөрүндө сууктун каарынан адам чыдап жашай албайт. Бул аймактан көптөгөн жыпар мончок жана аң тери, ак терек, халаж дарагы жана бычакка сап жасалуучу хуту (балким, бугу) мүйүзү алынат. Алардын башчысын Кыргыз каган деп аташат. Бул кишилер жүрүм-туруму боюнча жапайы айбандарга окшош; (алардын) кебетеси борбогой, чачы суюк, (алар) адилетсиз жана ырайымсыз, согушчул жана чыр-чатакчыл келишет: айлана-тегерегинде жашаган бардык эл менен каршылашып, согушуп турат» [41-б.] Балким, бул маалыматтар кыргыздар Алтай, Иртыш жана Обь аймактарында жашап, али кимактар багынтып, сүрүп чыга элек кезге таандык болушу мүмкүн.

Андан ары «Худуд ал-ааламдын» «Хырхыз аймагы тууралуу сөзүндө»: алардын байгерчилиги (негизги белгилери) – хырхыз арабалары, койлору, уйлары жана жылкылары. Алар суу, кургак чөп, (ачык) аба ырайы жана жашыл ыраң чөп издеп көчүп жүрүшөт. Отко табынып, маркумдарды өрттөшөт. Боз үйлөр менен чатырларда жашап, аңчылык кылып, балык улашат» [41-б.]. Ал-Идрисиникиндей эле бул маалыматтарда да, кыязы, батыш да, чыгыш да кыргыздары тууралуу айтылса керек.

«Худуд ал-ааламдагы» кыргыздар тууралуу кээ бир маалыматтар кабар жеткиргендердин колдон-колго өткөргөндө өзгөрүшүнөн улам алар жөнүндөгү болор-болбос кабарлардын негизинде топтолгон болуу керек. Ошондой эле «Худуд аль-ааламдагы» айрым кабарлар башка, андан мурдагы булактардан алынган маалыматтарга негизделген болушу ыктымал.

Ал-Идрисинин (XII кылымдын биринчи жарымы) картасында хирхирлер (кыргыздар) батышта – кимак жерлери менен, чыгышта деңиз менен чектеш жашаганы көрсөтүлүп турат [18]. Биерде батыш жана чыгыш кыргыздары бирге айтылган же жалаң иртыш кыргыздары гана болушу мүмкүн.

Мухаммед ибн Нажиб Бекрандын (XIII кылымдын башы) «Жахан-намесинин» «Кээ бир жейхундар менен дарыялар тууралуу» бабында кыргыздар жөнүндө: «Атил — бул сөз хазар шаарынын атын билдирет, анын ортосунан деңизди көздөй кеткен жейхун өтөт; ал жейхун деген аттын да өзү. Анын башаты хырхыздарга жакын жерден башталып, ал кимактар менен түркмөн уруулары (жашаган) жерди кесип өтүп, булгарларды, орус чектерин көздөй агып, Атил же Жамлих деп аталган хазар шаарын жарып өтүп, Абескун деңизине куят...» (МИКК, 48-б.) – деп айтылат. Бул маалыматтар көп жагы-

нан ал-Истахринин («Китаб масалик аль-мамалик») «Хазарн деңизи тууралуу» (араб тексти) жана «Хазар тактысы жөнүндө эскерме» (фарсы тексти) баптарындагы кабарларга үндөшүп турат.

«Жахан-намедеги» «Белгилүү тоолор тууралуу» бапта кыргыздар жөнүндө төмөнкүдөй айтылат: «Чоң тоо Гарчистан жана Гур чектеринен башталып, Бамиан менен Банжхирди айланып өтүп, Вахан шаарына жетет. Анын аты түшүнүксүз. Ал тоо Тибеттин сырт тарабында калып, анын чоң кыркасы Түркстанга, хырхыздарга чейин кирип барып, Чина чегине чейин созулуп жатат. Ал эми башкасы (кыркасы) Хатлан тарапка имерилип, Ферганадан өтөт да, анан Усруша шаарынын жанындагы Жалил-и Буттемге жетет. Ошентип отуруп Букардын чегине чейин барат. Бул тоонун атын биз укканыбыз жок, балким, ал аралап өткөн жердин тушунда ошол аймактын атынан атала берсе керек.

Усрушадан Ферганага чейин созулуп хырхыздарга жеткен талаа бул тоонун капталында жайгашкан. Бул тоодо көптөгөн кендер, айрыкча Усрушанын чегине келгенде, ал тоолор Буттем деп аталып, (анда) алтын жана күмүш кендери, темир, жез...» бар.

Бул кабар ал-Истахринин («Китаб масалик аль-мамалик») эмгегиндеги маалыматтар менен үндөшүп турат.

[1] МИКК. – Вып. 1. – Ф., 1973. с. 16.

[2] Бичурин (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М. – Л., 1953. с. 444.

[3] Грум-Гржимайло Г. Е. Западная Монголия и Урянхайский край. – Л., 1926. Т. II. с. 354.

[4] Руденко С. И. Горно-алтайские находки и скифы. – М. – Л., 1952. с. 137.

[5] Руденко С. И. Горно-алтайские находки и скифы. – М. – Л., 1952. с. 136–137.

[6] МИКК. 1973. с. 7.

[7] Джумагулов Ч. Эпиграфика Киргизии. – Ф., 1987. с. 25.

[8] Кляшторный С. Г. О датировке таласских рунических памятников, Бартольдские чтения. 1981. Год пятый. Тезисы докладов и сообщений. – М., 1981. с. 43.

[9] Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. т. I. Алма-Ата. 1961. с. 336; 581.

[10] МИКК. – Вып. 1. – Ф., 1973. с. 40.

[11] Бартольд. Соч., т. V. – М., 1968, с. 434.

[12] Каравов О. Арабские и персидские источники IX–X вв. о кыргызах и Киргизии. – Ф., 1968. с. 37.

[13] Арабо персидские источники о тюркских народах. – Ф., 1973. с. 32–33.

[14] Арабо-персидские источники о тюркских народах. – Ф., 1973. с. 9.

[15] Каравов О. Указ. соч. 1968. с. 52.

[16] Вестник АН Каз. ССР. N 11 (164). Алма-Ата. 1958. с. 96.

[17] Умняков И. И. Самая старая турецкая карта мира // Труды Самаркандского пед. института им. Горького. Самарканд. 1940, т. 1, вып. 1, стр. 121.

[18] Арабо-персидские источники о тюркских народах. – Ф., 1973. с. 10.

Макала Бишкек шаарында өткөн Улуу Кыргыз кагандыгынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналган «Кыргыз кагандыгы түрк цивилизациясынын алкагында: кыргызтаануу маселелери» аттуу Эл аралык илимий конференциянын алкагында даярдалган.

Жытайлык кыргыздар казынасынан

АСАН КАЙГЫ

Кийинки жылдары кытайлык кыргыздар оозеки адабияттарды чогултуу ишине өтө көңүл бөлүүдө. Натыйжасында терең маанилүү, өтө кымбат бир топ элдик казына байлыктары чогулган өңдүү. Буга мисал катары калемгер Асанбай Матилинин Төлөк Туркандан жазып алган «Асан кайгысын» айтсак болот. Чу дегенде эле: Адам ата, Шиш, Анан, Кынан, Милайл, Ыдырыс, Мутабаша, Хинуш, Хинуштан Ламек, Ламектин үч баласы Ноо пайгамбар, Ноо пайгамбардан Запас, Туран, Аран, Түтүк, Ыстам деген урпактары болуп, Ыстамдын баласы Кыркез, Кыркездин балдары: Акылбек, Асан кайгы, Озот, Казат, Басат, Кане, Сан деген жети баласы болгон. Кыркез үрөн-бутагы менен 42 жанга толуптур деп башталат.

Муундар энчи бөлүп алат. Акылбектин энчисине Эдил жергеси, Энесай өрөөнү тиет. Ошондо ал башка элден уста алып келип бир чоң шаар салдырат. Ал тойго агасы Асан кайгыны чакырат. Бирок ал тойго келбей коёт.

Экинчи жолу Акылбек кулаалы таптап кууну алдырат. Акылбек өкүмүнүн өткүрлүгүнө сөөнүп, дагы да бир чоң той берет. Анда да Асан кайгы келбей коёт.

Үчүнчү сапар Акылбек кырк аялынын үстүнө дагы бир кыз алып, урматына улуу той берет. Мында да Асан кайгы келбей коёт. Ошондо Акылбек жини келип:

Асан кайгы экөөбүз бир тууганбыз, бир эмчек сүтүн татканбыз. Ал ар убак мени менен каршылашат. Муну адам жумшап өлтүрүп салсамбы, же башын кесип алсамбы, же болбосо жаным чакыртып көрөйүн. Ичинде айта турган дарты барбы? – деп ойлонуп акыры бир жигитти чаптырат.

Жигит:

– О, Асан кайгы абаке,
Акылың сенин канеке?

Хан жумшады өзүңө,
 Ылдамыраак бар аке.
 Айланы кандай кыларсың,
 Айласыздан турарсың,
 Башында барбай тоюна,
 Жаман сөзүн угарсың! –

деп жалооруп айтыптыр. Асан кайгы эч бир кебелбестен мыйыгынан күлүп мындай дейт:

– Хан чакырса барайын,
 Каадалуу сөзүм салайын.
 Акыл кимде, жол кимде,
 Аягын сындап багайын.
 Нечен кыяр сөз болот,
 Кээде душман өз болот.
 Адамзаттын ичинде,
 Ийриси болот, түз болот,
 Жер асмандын үстүндө,
 Колот болот, зоо болот,
 Тура бербейт бул чоңдук.
 Зордун түбү кор болот,
 Айтышып келчү доо болот,
 Атышып чыгаар жоо болот.

Күчтөн тайбас кеп болот,
 Кылыч кеспес тил болот.
 Ар канча жүктү көтөргөн,
 Айбандын чоңу пил болот.
 Адамдын куну – акылда,
 Акылы барга жакында.
 Эстүү болсо башчыңар,
 Кары да болсо жашсыңар.
 Акылсыз болсо башчыңар,
 Муздап турган ташсыңар.

Атадан туулуп уул калат,
 Энеден туулуп кыз калат.
 Абалтадан өмүрдө
 Толбой акыл баратат.
 Ушунчалык кеп айтып,
 Кайгырба балам, – деп айтып.

Желмаянды миниптир,
Желдирип жүрүп акыры
Хан алдына кириптир.
Айтар кепти сурабай,
Акылы менен билиптир.

Агасы анын Акылбек,
Ачууланып кеп айтат.
– Туугандыктан сени мен,
Өлтүрбөй турам, – деп айтат.
Тар курсакта тебиштим,
Таш эмчекти эмиштим.
Жүрөсүң мага жолобой,
Кай тилегиң кемиттим? –
деп ошентип айтканда,
Асанкайгы айтты анда:
– Биринчи салдың калааны,
Кыргыз салбай... жат салды.
Ишмерлеген өз элиң,
Артта туруп калганы.
Кете берсең ушундай,
Кантер кыргыз айласы?
Бул шаарыңдын кеткени,
Түбүңө калаа жеткени.
Кыш койгон кышын албайбы,
Таш койгон ташын албайбы.
Шаары жок жеке хандыкты,
Кыргыздар тутуп калбайбы?

Экинчи ирет той болду,
Тоюңда жаман ой болду.
Кусурланып шактадың,
Кулоолуну таптадың.
Көлдөн кууну алдырдың,
Көрүнгөн элге дан кылдың.
Калкыңа менче кас кылдың.
Карага акты бастырдың,
Акылбек агам кантет? – деп,
Кара көзгө жаш кылдым.
Үчүнчү ирет тойбодуң,
Кырк аялдын үстүңө,
Кыз алууну ойлодуң.

Аттең! Кыргыз элине,
 Нуска кылып койгонуң.
 Акылбек ага ишиңе,
 Канбады менин боорум.
 Каршылашып ичимде,
 Катышпадым тойлоруң.
 Үйүмдө жатып ачынып,
 Бактыңа кыйла толгондум.

Карындашым, жанымсың,
 Калкыман медет ханымсың.
 Кастык болсо сен үчүн,
 Кара жаным кагылсын
 Өкүмүң улуу барыдан,
 Калтырайбыз каарыңан.
 Тууганчылык урматы,
 Туура өтпөйм алдыңан.
 Атсаң ачык оюнум,
 Чапсаң даяр моюнум, –
 деп ушинтип айтканда,
 Акылбек айтат мындайча:
 – Өөдө чыкса өбөгүм,
 Ылдый түшсөм жөлөгүм.
 Акылдуу бала экенсиң,
 Асан кайгы бөбөгүм.
 Көңүлүм бурбай жан-жактуу,
 Күнөөңү сенден көргөнүм.
 Баркыңа мурда барбапмын.
 Бапестеп сыйлап албапмын.
 Сараң¹ десе ишенип,
 Ар кайда таштап кардапмын.
 Жакшынын түбү миң болот,
 Жамандын түбү бир болот.
 Айтпай жүрсө ички сыр,
 Адамдын көөнү кир болот.
 Ала көңүл адамдар,
 Адашсаң жолдон тим коёт.
 Кайрылып учсаң алыска,
 Канатым менин ким болот?
 Ой жетпей калса уларым,

¹ Жинди деген сөз.

Бой жетпей калса чынарым.
 Бүтпөгөн жумуш кыларым
 Бузулганым куарым,
 Өмүрүң берип кудайым.

Акылбек башын ийиптир,
 Кырк уруу кыргыз эл-журту
 Асан кайгы чечендин,
 Акылманын билиптир.
 «Кайгылуу сараң» дечү экен,
 Кайбирде камын жечү экен.
 – Калп эле акмак кеп айтып,
 Кажылдап жүрдү деп айтып
 Айылда толгон жаш-кары,
 Акылбек үйгө баштады.
 Эзген курут, сары май,
 Козу этин татканы.
 Таттуулардан ар түрдү,
 Татпаганы калбады.
 Айылдан айыл барбаган,
 Асанкайгы адаты.
 Армандын тоосу басчудай,
 Ачылбай жүрчү кабагы.
 Той бергенге келчү эмес,
 Чакырса да атайы.
 Калдастап үйгө кайтуучу,
 Кармады адат баягы.
 Жез буйласын чечтирип,
 Желмаян минип кайтканы.
 Боз үйгө келип жеткенде,
 Тоо башын тиктеп чекчейе,
 Ой жүгүртүп өмүргө,
 Сыры толкуп көңүлдө
 Куу санаага кабылды
 Алгач мындай кайгырды:
 «Жаман катын – жаш бала,
 ... экөөлөсө кантесиң?
 Жардычылык, куу тагдыр,
 Төртөөлөсө кантесиң?
 Жарма тапсаң, туз таппай,
 Жабыктырса кантесиң?
 Нанды тапсаң чайы жок,

Какап калсаң кантесиң?
 Катую ичип ашыңды,
 Чакап калсаң кантесиң?
 Бала тапсаң чапан жок,
 Басып алат жокчулук.
 Кенен болсо тамагың,
 Кесирди салат токчулук.
 Жетпеген жүрөт жүгүрүп,
 Жеткени жүрөт сүйүнүп.
 Карыпчылык чырмаса,
 Каңкыят жүгүт бүгүлүп.

Акылсыз жүрөт алаңдап,
 Акмак жүрөт табаңдап.
 Ала көөдөн нечендер,
 Айылда жүрөт шанаңдап.
 Баркы түгөл түгөнсө,
 Кантип жашар жан сактап?

Элимдин бар куусу,
 Нечен жүрөт уурусу.
 Жамандыгы чубалса,
 Заманым кыйын куурулду.
 Абийирин ойлоп булардын,
 Кара чачым суюлду.
 Кандим болгон ууруга,
 Камчы нечен урулду.
 Карчытынан, бетинен
 Кара каны куюлду.
 Талкаша болбой таякка,
 Таштаса кантээр ушуну!
 Же бир ачка каларбы,
 Кызы менен уулу?

Калпычы сүйлөп каңкылдап,
 Ушакчы жүрөт талпылдап.
 Алаңказар ашыгып,
 Айылга сыйбайт шаңкылдап.
 Аш аңдыган байкуштар,
 Ар кайда бар салпылдап.
 Бала кезден эмгекке,
 Барбай жүрөт жакындап.

Жакыны мунун өлбөсө,
 Жаман күндү көрбөсө,
 Атасы мунун өлбөсө,
 Армандын жүзүн көрбөсө,
 Базармандуу жаш башы,
 Баланы кийин бакпаспы?
 Үлпүлдөшүп жасанат,
 Үйүнө отун албаспы?

Байлар кантет багжаңдап,
 Баса албай талтаңдап.
 Бабырашып сүйлөшсө,
 Баштары турат калтаңдап.
 Ачуусу чындап келгенде,
 Абийири кетет чакчаңдап.
 Каадалуу киши кептенип,
 Карысы сүйлөйт какжаңдап.
 Пайда десе жүгүрүп,
 Баса калат саксаңдап.
 Айылга барса шаңданып,
 Аксакал билбей алчаңдап.
 Жакшылар муну билбейби,
 Жакыны боктоп тилдеди,
 Арын сактап жүрсө – деп,
 Ачынып ичим зилдеди.

Алып жүрөр ата жок,
 Бапестеген апа жок.
 Жетим баатыр канткендир?
 Карап алар эри жок,
 Кайрылып коёр деми жок,
 Жесир баатыр канткендир?
 Таңдайынан сөз чыккан,
 Чечен баатыр канткендир?
 Отурган жерде жылалбай
 Бечел баатыр канткендир?
 Күнү-түнү онтолоп,
 Кесел баатыр канткендир?
 «Ак» – деп элден алалбай,
 Эшен баатыр канткендир?
 Мулук ээк келпийген,
 Кемпир баатыр канткендир?

Кайненеси бек залим,
 Келин баатыр канткендир?
 Нанын чайнап жей албай,
 Абышка баатыр канткендир?
 Чапаны жок жылаңач,
 Кедей баатыр канткендир?
 Оокат таап кылалбай,
 Жалкоо баатыр канткендир?
 Бөрк ал десе баш алган,
 Шаңкоо баатыр канткендир?
 Айткан сөздү элебес,
 Аңкоо баатыр канткендир?
 Эптүң жумуш бүтө албас,
 Энөө баатыр канткендир?
 Ичегиси чубалып,
 Чурку кургур канткендир?
 Үйдөн жүрүп чыга албайт,
 Кыркы кургур канткендир?

Бак, дөөлөт, сыймык үч куш бар,
 Баш менен эки мүрөңдө¹.
 Ал үчөөн айдап ийүчү
 Кесириң бар тилиңде.
 Келбесе сыймык башыңа,
 Кейип ага зарлаба.
 Кычык сөздүң адамдын,
 Кылыгына кармалба.
 Башыңан өтөт бул дүйнө,
 Байлыгыңа мактанба.
 Бактың туура келбесе,
 Барлыгы өтөт арманда».

Жорго жолду арбытат,
 Жокчулук элди карытат.
 Санаа эрди саргартат,
 Сабылтып жүрүп карытат.

Жеке эле жалгыз биз эмес,
 Түмөн миң дапкыр эл өткөн.
 Жакырлык келбей кейибей,
 Жоболоң тартпай ким өткөн?

¹ Мүрө – ийин.

Кейисең байлык келеби,
Кейий берсе кайгырып,
Тилекти кудай береби?
Ой менен оокат кылбаса,
Өмүрдүн эмне кереги?

Кыштын күнү тоңосуң,
Жайда ысып оңосуң.
Түндө уктап бышылдап,
Тамакка күндүз тоёсуң.
Акыл-илим болбосо,
Акыры кор болосуң.
Келгенде сыймык башыңа,
Тийип турган күн болот.
Кеткенде сыймык башыңдан,
Карарып турган түн болот.
Шор бешене жаралган,
Миң адамда бир болот.
Арамзада адамдын,
Ичи толгон кир болот.
Мындайларды эскерсем,
Зардабым кайнап козголот.
Оң тартпаса таалайың,
Жашоо жолуң тар болот.
Жалганбаса тилектер,
Жабыгып жигит кор болот.
Аз дөөлөт берсе кутуруп,
Акмак адам бай болот.
Аз дөөлөткө семирбе,
Эл-журтуңду кемирбе.
Акылдуу адам кептенип.
Алдыда туруп теминбе.
Оңтойсуз сөздү былжырап,
Обу жок жаман дедирбе.
Абалтан акмак дедирбе,
Атаңа наалат дедирбе.
Аз дөөлөт болсо дардаңдап,
Айылыңды кажап кемирбе.

Хан болсоң элге адил бол,
Эл менен агат бу бир жол.
Баатыр болсоң туура бол,

Баатырлык деген улуу жол.
Уксаң акыл насаатым,
Укпасаң сага бей саатым.

Жаш чакта нечен шоктолот,
Жалгабаса кудурет,
Жабыгып жүрүп жок болот.
Бала тапсаң багарга,
Акылын тиле андайда.
Акылын кудай бербесе,
Тапканың оңдон келбесе,
Кайгырган менен пайда жок,
Каласың анда айла жок.
Кара сөөгүң бадырап,
Какшаган менен пайда жок.
Чечекей бышып мындайга,
Батып жүрөм кайгыга.
Бйлаганды көргөндө,
Жамгырдай бирге төгүлөм.
Кыйналганды көргөндө,
Жик-жигимен бөлүнөм.
Какшаганды укканда,
Топодой болуп жанчылам.
Теңсиздик ой чыкканда,
Сай ташындай чачылам.
Аялдарды көргөндө,
Ичим ооруп ачынам.
Жамандыкты көргөндө,
Тал чыбык болом жашыган.
Муну мындай таштайлы,
Айбандарга Асандын,
Кайгысынан баштайлы.

– Алып алган энчи жок,
Карышкыр баатыр канткендир?
Бөлүп алган малы жок,
Жору баатыр канткендир?
Көрүнгөндөн корголоп,
Чилдер баатыр канткендир?
Денесинде түгү жок,
Пилдер баатыр канткендир?
Топ карышкыр ичинде,
Бугу баатыр канткендир?

Сайгак тийип жөнкүзгөн,
 Ую баатыр канткендир?
 Жамынып алар чапан жок,
 Кулан баатыр канткендир?
 Жүрө турган буту жок,
 Жылан баатыр канткендир?
 Тыңшай турган кулак жок,
 Коңуз баатыр канткендир?
 Кышта жерлер муздады,
 Доңуз баатыр канткендир?
 Көлдөрдү муздар каптады,
 Кантти экен бакалар?
 Көчүгү курттап тамызда,
 Кантти экен каргалар?
 Жорудан жем талашып,
 Кантти экен кузгундар?
 Кар түшпөй чөлдөп чокуда,
 Кантти экен уларлар?

Жылкы болуп жылыбыз,
 Көбөйүп калды чырыбыз.
 Кургакчылык айынан,
 Кетип турат ыркыбыз.
 Койдум көчөт-сөгөттү,
 Кандай болор көктөшү.
 Шамал улуп уулдап,
 Бак-дарактар шуулдап.
 Суук аяз закымдап,
 Чилде келди жакындап.
 Тогуз торко тон кийген,
 Шилби баатыр кантти экен?
 Жалаң кат көк чапандуу,
 Ыргай баатыр кантти экен?
 Карыш узун тамыр жок,
 Камгак баатыр кантти экен?
 Али дагы бышпаган,
 Жаңгак баатыр кантти экен?
 Кеспей жылда бир шагын,
 Шаптоол баатыр кантти экен?
 Чечекте түштү боз туман,
 Өрүк жидип кантти экен?
 Жүзүмдөрдү көмбөдүк,
 Талдары тоңуп кантти экен?

Аяз жалап кызыл гүл,
Өңү өчүп кантти экен?
Ташка өсөт таш жаргы,
Сөлү качып кантти экен?

Таруу эктим жайыкка,
Таранчы учуп бардыбы?
Данын күчүп салдыбы,
Кызыл мыя шортоңдо,
Тамырын доңуз каздыбы?
Түбүн койбой алдыбы,
Мындан кийин түбөлүк,
Көктөбөс болуп калдыбы?
Дүмбүл болду коноктор,
Мегежиндер бардыбы?
Торошону¹ кутуруп,
Марегин² чайнап салдыбы?
Мончоктой буудай дандарын,
Шатырап жамгыр жаадыбы?
Бузулуп бул даныбы,
Мөндүр сабап бадырап,
Күбүлүп жерге калдыбы?
Көп коюлуп сууларын,
Тамаки күчтөн тайдыбы?
Семирткичи бап келбей,
Көкчөнүн³ мурдун жардыбы?
Көк бедеге каргаша.
Сары от чырмап алдыбы?

Калың эле токоюм,
Өрт кетээр деп коркомун.
Жер тегине чөгөр дейм.
Бир кезекте тоолорум,
Урабаган эминем?
Кулар деймин зоолорум,
Акыры коюп жетер дейм,
Жоголбосо жоолорум.
Карыганда бозоруп,
Чырымыман оңормун.

¹ Торошону эмес, *торопую* болуш керек.

² Марегин эмес, *мадеги* болуш керек.

³ *Көкчө* – коондун бир түрү.

*Мен ажалды ойлосом,
Ачынышуу жолдомун.*

*Көтөргөн мени жер экен,
Төшү жайык кең экен.
Ичи жалын от экен,
Мындай баатыр жок экен.
Шекилине¹ карасаң,
Жумалак бир топ экен.
Эки учун кар баскан,
Алты айгача таң аткан,
Таппайсың жерин чатылуу,
Кутбуга күчү тартылуу.
Исираил жылдызга,
Бир жак каруу артылуу.*

*Асманымдын чеги жок,
Барган адам деги жок.
Күн-жылдыздын сулуусу,
Сулуу эмес улуусу,
Күн болбосо жарык жок.
Күндө жашоо туушу,
Керебе чачып койгондой,
Асманда жылдыз мончоктой.
Көктө турат каалгып,
Бир калыбында козголбой.
Аз эмес бул жөнүндө,
Атаман калган жомоктор.
Такаган² түркүк болбосо,
Бирөө кармап койбосо,
Тоо көтөрмөк оңойбу?
Көтөргөн далай тоолорду,
Жашап турган жериңдей.
Баатырлар мындай болгону?
Бир кезекте бул аалам,
Чакыйган муздай тоңорбу?
Мына ушинтип дүйнөдөн,
Адамзатты жоёрбу.
Акыры мен да карыдым,
Ойлоп далай ойлорду.*

¹ Шекили – тулку, турпаты, көрүнүшү деген мааниде.

² Такаган – чиреген.

Туттук оюндар

**Мырзабек
ЧОКОТЕГИН**

КЫРГЫЗ ЖЫЛКЫСЫ

Борбордук Азиянын аймагында өмүр кечиришкен байыркы бабаларыбыз б.з.ч. III миң жылдыктын ортосунда ааламда эң алгач жылкыны колго үйрөтүп, жашоо-тиричилигинде урунган калк болгон. Бул жөнүндө бүт өмүрүн кыргыз тарыхына арнаган атактуу окумуштуу Анвар Байтур өзүнүн эмгегинде (Кыргыз тарыхынын лекциялары, I китеп. – Б., 1992, 16-бет) Ван Жылайдын ханзуча жазылган (Орто Азия тарыхы, 1980, 9–10-беттер) эмгегине таянып: «Энесай дарыясынын баш агымында жана Алтай тоолорунун этектеринде жашаган ата-бабаларыбыз дүйнө тарыхында жылкыны эң тунгуч ирет пайдаланган адамдардын бир бөлүгү болуп эсептелет, жылкыны колго үйрөтүү жана аны пайдалануу дүйнөнүн башка жерлеринде так ушул райондон тараган да, ал бүгүнкү күндөгү бардык окумуштуулар тарабынан бекитилген маселе» – деп белгилеген. Ошентип, жылкынын колго үйрөтүлө башталышы Борбордук Азиядан башталып, акырындап дүйнөнүн калган бөлүктөрүнө жайылган. Илимий эмгектерде Индияга б.з.ч. II миң жылдыктын ортолорунда «арийлер» деген ат менен белгилүү уруулар, Америкага б.з. XVI кылымында, Австралияга XVII кылымда жеткирилген деп белгиленет. Ошентип көп жылдар бою дүйнөнүн ар бөлүгүнө таралган жылкылардын азыркы учурда өз чөйрөлөрүнүн табигый шарттарына, жергиликтүү селекциялык иштерине карата 200дөн ашык тукумдары бар.

Кыргыз жылкысы өзгөчө өтө узакка басууда, чуркоодо бышыктыгы боюнча абалтадан бери эле дүйнөгө белгилүү. Биз өз чөйрөбүздөн эле аттарыбыздын күнүнө 200–250 чакырымдан басууларын четтен учу-

ратабыз. Ал эми айрым кырдаалдардан, зарылчылыктардан мындан да көп аралыкты басуулары болгону бизди таң деле калтырбаса керек. Ошентсе да айрым бир окуяларды эсибизге салсак, анда: 1885-жылы эсенгул элинен Шадыкан Токтомамат уулу күзүндө мыяр кызыл жор-госун минип, эртең менен Токмоктон чыгып, Боом менен жүрүп, кубакылап Кочкорду басып, Жоон-Арыктан Долонду ашып, Нарынды басып, Шаркыратманы ашып, күн батаарда Ат-Башынын калаасына барган, б.а., 350–400 чакырым жерди күнүн баскан (Б.Солтоноев, Кыргыз кыргыз тарыхы. 2-китеп, 1993-ж., 185-бет).

XVII кылымдын аягына жакын калмак баскынчыларынан убактылуу Фергана өрөөнүнө жапырылган мезгилде жергиликтүү бир билермандын аркалык кыргыздардын бири менен байланышылган 1730–40-жылдардагы бир тарыхый окуяны төмөндөгүчө чагылдырат (Б.Солтоноевдин жогорудагы эле китебинин 142-бети боюнча):

«...Наманган улугу Темир Маматкул уулун (сарыбагыш Үчүкенин небереси) чакырып алып, Илидеги Контажынын тулпарын ала качып келип берсең, сураганыңды беремин деген. Темир жалгыз келип, Желаргынын күн жагы Карача деген жылгага бекинип жатканда, улуу шашке ченде калың жылкы жапырылып оюн салып, алды Боролдойдун күн чыгыш жагынан чоң сууга кирип суу ичкенде, арты Коңурдун жонунда болгон. Ошол чакта Контажынын 12 миң жылкысы бар экен. Жылтырдан суу ичип, 300–400 чамалуу жылкыны баштап, жүнү жок жарканат сыяктуу териси бар бир кара сур ат ары-бери ойноп, ар чөптүн башын бир чалып, кулагын тикчийтип эки жакты карап элөңдеп турганын көрүп, айтылуу ат ошол экендигин баамдап, тулпар жат кишиден качпайт дечү эле деп, жүгөнүн курчанып жылга ылдый түшүп келип, тулпарга колун созгондо качпастан туруп берген. Мойнунан кучактай калып, жүгөнүн катып, ыргып минип, өз атын коштоп «чу» деп жүрүп кеткенинде, жылкычылар көрүп калып, артынан түшүп (12 калмак) кубалаган. Темир Кетмен-Төбөнүн суусунан сүздүрүп чыгып кеткенде, калмактар суудан кече албай калып калышкан. Экинчи күнү намаз багымдатка азан айтылып жатканда Наманган шаарына кирген. Намангандын улугу Темирге ыраазы болуп, эмне сурайсың, сураганыңды берейин дегенде, Темир: сарыбагыш деген элди жыйып бериңиз, жерибизге кетелик дегенде макул болуп, өз аймагындагы сарыбагыштарды жыйып берген» – деп баяндайт. Мында кыргыз аты бир суткадай убакытта Кеминден Наманганга жете барганы көрүнүп турат.

1995-жылдын август айында «Манас» эпосунун 1000 жылдыгына карата уюштурулган «Манас–1000» супер марафонунда дүйнөлүк коомчулукка кыргыз атынын бышыктыгы, күлүктүгү дагы бир ирет далилденди. Марафонго чектелген аттар жупталып, ар бир күнгө мер-

чемдеген 90 чакырымды жуп аттын бири 45 чакырымына, экинчиси калган 45 чакырымына чабылган. Ар бир эки күндүк чабылуудан кийин, бир күндүк тыныгуу болуп турган. Марафонго Казак Республикасынан үч, Кыргыз Республикасынын Нарын, Ысык-Көл областтарынан экиден, Чүй областынын Панфилов районунан, Жапон өлкөсүнөн бирден жуп аргымактар катышкан. Жердештерибиз тизгиндерин 31-июль күнү Түркмөн Республикасынын Аннау шаарынан эртең мененки саат 5те ракета атылып, старт берилгенде «Манас», «Манас» дешип ураан чакырышып коё беришкен. Бул марафонго Түркмөнстандын дүйнөгө атагы белгилүү ахалтеке, Өзбекстандан кадыр-барктуу карабайыр тукумундагы аргымактары жолдун алыстыгынан, чөлдөгү 50 градустун тегерегиндеги ысыктан кооптонулуп кошулган эмес. Болжолдонулгандай 31-августта кыргыз аттары Талас өрөөнүндөгү Кароол-Дөбөдөгү марага (маараке өтүп жаткан жерге) жеткен.

Кыргыздын баатырлары кырк чоро күтүп, алардын ар бири акылдуу, бышык, күлүк аттардан күткөнү ар кимге эле маалым. Андай аттан Манас бабабызда Аккула, башкы чоросу Алмамбетте Сарала, Төштүктүн Чалкуйругу, Табылдынын Арчаторусу болуп улана берет. Чындыгында эле аттын жогорудагыдай сапаттары ар дайым жеңишти камсыздап келген. Тилекке каршы, Курманбек баатырдын өмүрү кайгылуу болуп калганын да билебиз. Аттардын дагы бир барк-баасы аш-тойлордо, салтанаттарда ойнолчу «ат оюндары» деп жалпыланып айтылган жөрөлгөлөрдө (ат чабыш, найза сайыш, көк бөрү, оодарыш, кыз куумай, тыйын эңмей, жебе атуу ж.б.) көрүнөт. Андагы ийгиликтер атка, ат ээсине гана эмес, анын элинин, жеринин сыймыгы болуп эсептелген.

АТЫ СЫНОО ЖАНА ТАПОО

Кыргыздар жылкыны асыроо жана пайдалануу боюнча бир жагынан алганда эң байыркы элдигинен, дагы бир жагынан алганда көчмөндүүлүк жашоонун нукура үлгүсүн тартып, аны узакка кармангандыктанбы, айтор, мурун да, азыр да дүйнө элдеринин ичинен олуттуу айырмаланган эл. Ага анын тиричилиги, негизинен, тоолуу жерлер боюнча алыскы аралыктарга улам-улам көчүп-конуу менен коштолушу чоң өбөлгөлөрдү түзгөн. Албетте, мындайда өнүгүүнүн мыйзамченемдүүлүгүнө таянылганда жана ага басым коюлганда бай тажрыйбадан бай жетишкендиктердин жаралуусу турулуу иштен дечи. Демек, кыргыз ат сыноо, таптоо боюнча бирден бир айыр-

маланган эл. Буга көптөгөн окуяларды тартууга мүмкүнчүлүк болсо да, мезгилдери ар башка үч тарыхый окуяны келтирүүдөн соң, сөзүбүздү уласак. **Биринчи окуяда** (Б.Солтоноев, Кызыл кыргыз тарыхы, II китеп. Б., 1993, 203–206-беттер) төмөндөгүчө чагылат:

«...Байсал 1886-жылдын сентябрь айынын башында, ошол жылдын 5-мартында каза болгон атасы Байтик баатырга аш берүүгө кеңеш аякка үч жылкы, кырктай кой союп, бүткүл солто кыргызынын бай-манаптарын чакырат. Аш берүү бир ай мөөнөткө белгиленет. Ошол күндүн кечинде түн катырып бир топ жигиттерине Суусамыр жайлоосуна коё берилген айтылуу күлүк Керкашканы, экинчи топ жигиттерине бөлөкбай уругундагы Шергазы деген саяпкерди алып келүүнү буюрат. Жигиттер түнү бою жол жүрүшүп, эртесинде атты да, саяпкерди да алып келишет. Байсал атты көрүп, Шергазыга: «Баатырга (Байтикке) аш бермек болдум, бир айда ат чабылат, айбан да болсо атам менен атагы бирге чыккан мал эле, байлап, таптап чаап, баш байгени алып бересиң, эгерде бир айда кадимкидей чабар этине келтирбесең башың кул, малың талоон болот» – деп айтып, атты колуна тапшырат. Шергазы үйүнө келип, бир күндө экиден тер алып таптоого киришет. Байсал ат чабууга эки күн калганда Шергазыга киши жиберип, аларды алдырат. Байсал аттын чөйчөгү бир аз гана жанганын көрүп: «Бул ат жарабай калыптыр, аш таралган соң сени менен кебим болсун», – деп басып кеткен. Көрсө, Шергазы саяпкер аттан бир күндө эки жолу тер алып, соңку кезинде камыштын шабырлуу кара суусуна жана көк бедеге агыта берип, ич майын калтырбастан сыртына тарттырып койгон экен. Шергазы оюнда атта бир кемчилдик бар экендигин сезген менен аны так биле албаган.

Байсал атты көргөндө Таластан келген Буурул аттуу саяпкер дагы көрүп, аттын бир гана жерде табы калыптыр, аны Шергазы билген эмес, эми менин атым чыгып, баш байгеге ээ болом деп ичинен кыймылган экен.

Керкашка аттан үмүтүн үзгөн Байсал Таластан келген саяпкер Буурулду баштагыдан артык ардактап калат. Имиш-имиштерден бул саяпкердин таптаган атынын бир жериндеги айыбы болбогондо чыкмак экен дегенин Шергазы уга сала өзүнүн дагы жалгыз кообу ушул болгон үчүн билмекке конокторду тейлешүүгө деп бир боз бала жигитти жаман кийиндирип, калптан эле сөз укпас каңырыш кулак болгонсутуп, Керкашка тууралуу эмне айтса дароо айтып кел деп жумшаган. Бала жигит келип сөздөрүн укпамыш болуп, ылдый карап үйдөн чыкпай от жагып отура берген. Буурулдун жанындагы жолдоштору Керкашка аттын айыбы кайсы жеринде экендигин өтүнүп сураганда, саяпкер: «Эми болбодуңар, эртең ат чабылат, жат киши болбосун, үйдүн айланасын карап келгиле... от жагуучунун го

кулагы каңырыш, дүлөй экен, сөз укпайт» делген сактануусунан кийин мындай деген: «Кысталак Шергазы анык саяпкер экен, эч бир саяпкер бир айдын ичинде ыраңга семирген ат түгүл, бедеге байланган атты да тапка келтире албайт. Өңгөсүндө сиркедей да айып жок, аттын умасында азыноолак май калыптыр. Күлүктүгү менен келип, экинчи байгени алат» дегенде жолдоштору олтуруп, эми муну сиздин билүүңүздө кандайча кылса болот деп сураганда: «Күн чукул калды, эртең ат чабылат, ал майды кетирүүгө 3–4 күн керек», – деп сөзүн токтоткондо, от жаккан бала отун алып келүүгө эшикке чыгып кеткен болуп, ал кепти Шергазыга жеткирет. Муну уккан Шергазы: «Ээ, кудай, мени урганда ошону байкабай калган экенмин», – деп өз башын өзү муштап, чуркаган бойдон барып, Керкашканын умасын кармап бычак сыртына жакын май бар экенин билип отура калып, тура калып өкүрүп, өз сакалын өзү жулмалап бушаймаланып, бир аздан соң Керкашка атты коштоп, кара сууну көздөп жөнөгөн. Бара сала атты жылаңач кылып намаз бешимден намаз куптанга чийин кара сууга капталына чейин байлап коюп, титиреп жыгыларда чыгарып келип, көк бедеден орточо жедирип, катуу тердетип, анан таң ашырып койгон. Эртең менен аттарды чубатарда: «Шергазы Керкашка атты берсин, сүрөөгө минет», – деп Байсал киши жиберсе: «Аш тараганча ат меники, андан кийин башым кул, малым талоон болоорун билемин» – деп бербеген.

Чабылган аттар 350гө жетип, 25 атка байге чектелип, баш байгеге 100 төө, 1000 кой коюлат. Сүрөө Ак-Чий болгон. Аттар орто жолго келгенде Керкашка алтымыш аттын артында болгон. Илгери өтүп, камыштуу кара сууну башка аттар кечип өткөндө Керкашка аттап өткөн. Күзөкөнүн кысыгына келгенде, сүрөөгө 7–8 чакырым калганда 21 аттын артында болгон. Сүрөөгө төрт чакырым калганда башка аттардан жарым чакырым чыгып, тилин бир кез салып жиберип, оозунан кан аралаш ак көбүк аккан. Байгеге бир чакырымдан алыс чыгып барып, баш байгени алган».

Экинчи баянда (Төрөкан уулу Эсенкул, Сол канат кыргыз. 1995-ж., 38-бет):

Жоого минишке ылайыктуу ат издештирип жүргөн кезинде, (кеп Эр Эшим жөнүндө – автор) саяк Шакир молдонун уулу Түгөл туугандарына нааразы болуп, Таластагы кайын журтуна көчүп келет. Анткени Түгөлдүн Жараш деген аялы Таластык саруунун кызы болот. Эшимге эже болуп катташып жүрүшкөн. Түгөл жылкысы тетири жайылган бай экен. Мунун жылкылары Калбанын сайына жапырт кирип суу ичкенде, суу соолуп жылкыдан ылдый акпай калчу экен.

Эр Эшим жанына бир саяпкер-сынчыны алып, Түгөлдүн жылкысынан минишке ат тандап келишке барат. Жылкынын четине бар-

ганда жылкы айдаган бир бала колу-буту узун салбырыңкы, кашаң кула быштыны минип жүргөнүн көрүшөт. Анда саяпкер-сынчы кула быштыны карап туруп: «Куугандан кутула турган, качканды кармай турган кайыптан бүткөн тулпар экен, ушул кула быштынын башын ажырат» – деп Эшимге карап айткан. Сынчынын бул сөзүн уккандан кийин Эр Эшим түз бастырып Түгөл байдын үйүнө келип түшөт. Меймандап жөнөтөрдө Түгөл бай Эшимдин алдына бир жакшы ат тартса: «Жезде бул ат өзүңүз минген ат экен, мага тээтиги шалпайган кула быштыны бериңиз» – дейт, Эшим. «Тээтиги Шарпкуланыбы?» – деп Түгөл макул болот.

Саяпкер Шарпкуланы эки асый болгуча үстүнө киши кондурбай таптап, сөөгүн катырып, жилигин толтуруп, өз мүдөөсүнө толгондо Эр Эшимдин колуна тапшырат да, эми казатка жүгүрүүчү мезгилине жеткендигин айтат. Баяндалган бул окуя тарых дарегинде 1626-жылга туура келип, ал ат менен Эр Эшим баскынчы калмактарды көл башындагы Каркырадан ашыра кууган ишинде зор салымы болгондугу белгиленет. Ошондой эле зарылчылыкка карата бир дем менен күндөп-түндөп Каркырадан Таласка дейре жол жүрүлгөндүгү маалымдалат.

Үчүнчү баян. Толубай сынчы XIV кылымда жашаган экен. Ал жөнүндө айтылуу акын Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» аттуу поэмасынын негизинде авторлор тобу (М.Саралаев, С.Мамбеткалиев М.Букуев. Манастан калган оюндар. – Б., 1995-ж., 89–91-беттер) төмөндөгүлөрдү жазышкан: Анда илгерки өткөн заманда жашаган Азиз хан өзүнүн байлыгына, хандык дөөлөтүнө татыктуу, жоого чыкканда мингендей тулпар тандатат. Өзүнүн өлкөсүндө, хандыгында жашаган саяпкерлерге: «Кимде-ким мага ылайыктуу тулпар тандап бере алса, баалуу белек берем. Эгерде, ал тандаган тулпардын бир эле жеринен кемтик табылса, анда анын көзүн ойдуруп салам» – деп айткан экен. Поэмада ал окуя ирети менен төмөндөгүдөй сүрөттөлөт.

*«Көл кечип, ашуу, жол жүрүчүгө,
Кабыландай кайра тартпай жоо сүрүчүгө.
Сынчылар сындан тайбай тулпар тапсын,
Намыска, кан сапарга мен минчүгө».*

Бирок шарт боюнча «сынчынын тандаган тулпарынын бир жеринен кемчилдик табылса, анын көзүн оюп салам» дегендиктен жана Азиз хандын амиринен сүрдөшкөн саяпкерлер макул болушпайт. Күндөрдүн биринде ит агытып, куш салып уудан келаткан Азиз хан Толубай сынчыны окчундан кезиктирет. Ал бир дөбөдө аттын куу башын кармап отурган болот. Хандын жиберген желдети: «Бул

эмне баш, эмне сөөк?» – дегенде, «Бул куу баш Алпамыштын Чаар тулпарынын башы. Мындай күлүк жүз жылда бир эле жолу туулат» деген экен.

*Эртеси Азиз хан Толубай чалды,
Вазирден тез чакыртып жанына алды.
Астынан эсеп жеткис жылкы айдатып,
Ичинен тулпар тап деп кыйноо салды.*

Жети күн бою эртеден-кечке Толубайдын алдынан аттарды тынымсыз айдап өткөрүп турушат. Бирок бир да тулпар ага жакпайт. Эң акырында бир кырчаңгы, өтө арык, жүдөгөн атты жетелеп келишет.

*Кырчаңгы арык, ачка эшек кейпи,
Кыбырап Толубай ыргып тура калып:
«Падышам, анык тулпар ушул» – деди.
Азиз хан муну укканда калтырады,
«Арсыз чал шылдыңыңа жазаң бул» –*

деп, Сынчынын эки көзүн оюп салды.

Оюп салган көздөрүнүн жараты айыккан соң, сокур болгон Толубай Азиз хандан кырчаңгы болгон боз атты сурап алат.

*Ошентип көп күн батты, көп таң атты...
Шылдырап бир калыпта суулар акты.
Көрсөтпөй эч адамга, жер түбүндө,
Толубай жаман бозду багып жатты.*

Атты минип алып, кемпирин учкаштырып хандын сарайына бара жатышып, ууга чыккан Азиз ханга жолугушат. Ошондо Толубай Азиз ханга кайрылып муну айтат:

*«Сынчы айтты: Амансыңбы Азиз «ханым»,
Биз минген өзүң көргөн боз жаманың.
Кош эми, жигитчилик арың болсо,
Бул тулпар сага ылайык, жетип алгын!»*

*Аз-аздан барган сайын ызы-чуулар,
Алыстап калып жатты куугунчулар.
Аркырап учкан боздун арышына,
Жер да тар, асман да тар, аалам да тар.*

Акырында аты жинигип өлгөн Азиз хан кайтып келе жаткан Толубай сынчыга жалынып, чөлгө таштабай ала кет дегенде, кайтарган жообу мындай болгон:

*Сынчы ата айтты сөзүн Азиз ханга:
«Жаман боз мен минген ат, таанып кара.
Падышам, сен баркына жете албадың,
Акыры ээн талаада сен «маскара».*

(А.Осмонов, Толубай сынчы (поэма). – Ф., Мектеп, 1979, 15-бет.)

Эми негизги сөзүбүзгө өтүп, анда ат таптоонун көптөгөн машакаттуу эрежелеринин эң негизгилеринен Б.Солтоноевдин тарыхый маалыматына басым жасап, кеп козгосок.

Ат таптоо эки түрдүү болуп, ыраңга семирген атты таптоо жана колго семирген атты кайта таптоо делип бөлүнгөн. Ыраңга семирген атты таптоо, колго семирген атка караганда кыйыныраак болот. Илгери заманда чапкан атка жем бербестен боз от, бетегеге оттотуп, кээ чакта бээнин сүтүн берип мамыга көбүрөөк байлап коюп тапташкан. Муну «куу мамы» деген. Атты чабар этине келди деген белгилери бир нече түрлүү болуп, биринчиси тери калбайт, экинчиси май калбайт, үчүнчүсү каны толук, арык болсо да эти, сыны, сөөгү семиз аттыкындай болгон, төртүнчүсү сууту абдан кандырылат. Этине абдан келген аттын белгиси өз мүнөзүнө жараша болуп, кээ бири чакчаңдап, кээ бири магдырап турат. Булардын баарына тийиштүү бир белги кандай сууса да, канчалык чөпкө тойсо да таң ашырылган. Чабар күнү суу ичпейт, чапкан аттын жинигип өлмөгү ачкалык, жаки семиздик, жаки тер калгандыктан болот. Бузулган күлүк атка үч түрлүү даба кылган. Биринчиси кышында арык кезинде карга агыта берүү, экинчиси арык кезинен эрте көктөмгө агытып семиртүү, үчүнчүсү күкүрт, көбүнчө карандыз берүү. Жанын таштап чуркай турган аттардын соорусу былкылдап калбастан, жабышып калат. Чоң тер алганда барыш-келиши 25 чакырым болуп, кулактын учунан тер акса, ошончолук калың жабууда турса да, чу дегенде аягы буйдалбастан анда-мында бир тийип, жулунуп ала качат. Тер алганда ат кандай күүлүү болсо, эртеси байгеге салынганда да ошондой жүгүрөт. Чыгар аттын белгиси жүнү типтик, бузугу жок болсо сийдиги тунук болот.

Колго семиртилип чабылган атты күзүндө көккө бир байлап, кайта кайтарат. Жеми көбүнчө арпа, таруу болуп, этинен ооп бара жатса буудай берет. Ат таптоодо ар бир атка ар түрдүү бир бирине төп да келген, төп да келбеген не бир ыкмаларды колдонуу болуп, ал ишин жакшы билген саяпкерчисине көп таандык болот.

Ошентип, сынчылар жылкыны жаш кезинде, баралына келгенде жана сындан өтпөгөн, өнөрү белгисиз катардагы чобур аттардан да алардын багуусун, таптоосун жараштырса күлүк чыгарлыгын алдынала билишкен. Булар жылкыны көрүп туруп билген болсо, айрым айтылуу сынчылар күлүктүгүн үй ичинде отурганында сырттан угулган анын дабышынан да, алтургай талаада жаткан тезегинен да, бир кездеги куу сөөгүнөн да баамдашкан. Сыноочулар адам менен атты гана сынаган.

АТ ЧАБЫШ

Ат чабыш – кыргыз элинде, дегеле түрк элдеринде оюндардын эң барктуусу. Ат чабылуучу күн качан, каерден каерге чейин, байгеге коюлчу каражат, мүлктөр күн мурунтан кабарланат.

Аламан байге эки түрдө болгон.

1. Күнүн чабылуучу ат чабыш (белгиленген аралыкка ошо эле күнү чабылат).

2. Коно чабылуучу ат чабыш (алыс аралыкка чабылуусунан коё берилүүчү жерине мурунку күнү жеткирилип, кийинки күнү коё берилет.)

Илгери аттар алыс аралыктарга чабылган. Тарыхый булактарда 40, 50, 60, ал тургай 100 чакырым жерге чабылгандар көп эле болгон. Аралыктын алыстыгы аз келгенсип суу өйдө чабылуучу. Чабылчу аттар күр бир эле коё берилип, алардын жалпы саны бир нече жүздөп да кеткен. Ат чабылууга жеңил болсун үчүн өспүрүмдөр тартылып, көпчүлүк учурларда ээр-токумсуз чабылган. Чабылуучу аттардын жашы үч жаштан кем болбогон. Аттар марага жакындаганда аларды сүрөө колдонулган. Айрым эпизоддордон келтирсек:

Мисалы, XIX кылымдын экинчи жарымында бугу элинин ичиндеги белек уруусунун билерманы Мураталынын ашына аттар Түп суусунун көлгө куйган чатынан Каркыра тоосуна чейин чабылып, саяк уруусунун чиркей уругунан Кенжебай дегендин Арчатору деген аты чыгат. Ат ээси байгеге коюлган 1000 жылкынын 100үн алып, калганын ошоердеги саяк, бугуларга бөлүп берген.

1910-жылы Жумгал саягынын манабы Түркмөн атасы Зарыпбекке аш берип, жүздөн ашык ат 50 чакырым аралыкка чабылып, 4 ат жинигип өлгөн. Нарында турган манап Калпа Келдибек уулунун Каракашка аты биринчи баш байгеге чыгып, ага төө баштаган тогуз жана 100 кой алган.

Айтылуу Шабдан 1912-жылдын 6-апрелинде Чоң-Кеминде каза болгон. Ага ошол жылдын 10–15-октябрлеринде ашы өткөрүлгөн. Аш Кичи-Кеминдин оозу, азыркы Үч-Урук кыштагында берилип, боз үйлөр Боролдойдун шилисине чейин конокторго 1500, тейлөөгө 1000 боз үй тигилип, 40 миң киши чакырылган. Аларга он миң кой, 200 жылкы союлган.

Кыргыз окумуштуусу С.Закировдун Ленинград шаарындагы географиялык коомдук архивинен алып жазган эмгегинен мисал келтирсек (Кыргыз санжырасы. – Б., 1996, 184–186-беттер): «... Албетте, аш оюндарынын ичинен, ат чабышка чоң көңүл бурулган. Биринчи күнү 10 верст (1 верст – 1200 м) жерге тай чабыш, эртеси да ошол эле аралыкка кунан чабыш, андан соңку күнү негиздүүдөн болгон ат чабыш уюшулат. Чабышта аттардын коё берилген жери Токмоктун үстүндөгү Толубайдын коргону, тосчу жери Боролдой болгон. Чабышка 172 ат тартылып, анын ичинде орус байларынын Англиядан атайын сатып алган таза кандуу күлүктөрүнөн экөөсү: Радкевичтин «Жакерия», Малышевдин «Лира» деген күлүктөрү кошулган. (Булардан сырткары ат чабышка атайын алынып келинген Лермонтовдун «Заза», Бычковдун «Джан» деген күлүктөрү жер алыстыгынан коркулуп кошулган эмес.) Аттар мурунку күнү айдалып, кийинки күнү сүрөөн койдурбастан саатка болжонуп коё берилген. Баш байге 5 миң сом болуп, жалпы 25 атка байге коюлган. Мындагы байгелердин жалпысына 10 миң кой сатып алууга болмок. Биринчи болуп марага Бишкек уездиндеги талкан болуштугундагы Өтөгөн уулу Борончунун чаар аты (38 верст аралыкты (45 км 600 м) 1 саат жарым минутада) келген. Орустардын Жакериясы онунчу болуп, Чаар аттан төрт жарым минутадан кийин келген», – деп жазган. (Этнограф С.З.Димитрев отчетунда Жакерияны онунчу келди деп көрсөтсө, бул ашка баштан аяк катышкан тарыхчы Б.Солтоноев өз эмгегинде он экинчи болуп келгендигин көрсөтөт. Отчетто бир аз болсо да илгерилетүү максатында алдыраакка жылдырылып коюлса керек. Экинчи аты Лира андан кийинки коюу чандарда марага эптеп жетсе керек – автор).

Орус падышачылыгынын аттары байге алыштан сырткары негизги максаты кыргыз аттарын өз аттарына салыштыруу менен, сапатка байкоо жүргүзүү эле. Андагы тапшырма алган топ падышачылыкка берген отчетунда кыргыз жылкылары кичирээк болгон менен жергиликтүү шартка ылайыктуу ой-тоодо, таштуу жерлерде да алыска чабууга жөндөмдүүлүгү, чыдамдуулугу, күлүктүгү менен айырмаланган жылкы экендигинен, булардын тукумун жоготпоо керектигин көрсөтүшүп жазган.

1952-жылга чейин ат чабыштарда айрым башаламандыктар учурап калуусуна карата, ошол жылы бирдиктүү тартип киргизилген. Бүгүнкү күнгө колдонулуучу ат чабыш спортунун эң соңку эрежелери кандай? Ат чабышка 3 жаштан кем эмес жаштагы ат катышылып, ага атка көнүгүлгөн, чыйрак 12 жана андан өйдөңкү жаштагы балдар мингизилет. Чабылуучу аралык 2400дөн 2800 метрге жана айрым учурларда 3000 метрге чейин чектелиши мүмкүн. Ат чабуу түз же тегиз чөптүү жолдордо жана атайланган ат майдандарында жүргүзүлөт. Аттын тукумдары көңүлгө алынбайт. Аттарды чабуу бир нече жолу боло турган болсо, кезектешүү чучукулак боюнча аныкталат. Командалык түрдө чабылууда, андагы аттар командалары боюнча чабандестери бирдей үлгүдө кийиниш керек. Ар бирине чыканактарынын жогору жагына же тердиктин ээрдин арткы жагына жакын эки жагына тең номерлер коюлат.

Жеңүүчүлөрдү аныктоо төмөндөгүдөй жүргүзүлөт:

1. Бардык катышуучулар марага келгени боюнча катар номерленип, ал орундары боюнча упай аныкталат.
2. Эгер бир нече жолу чабылуу болсо, анда келген убактылары боюнча орундары аныкталат.
3. Команда боюнча орун упайларынын саны же убактыларынын суммасынын эң азы боюнча эсептелинет.

ЖАМБЫ (КЫЙЫК) АТУУ

Ат үстүндө аткарылуучу улуттук оюндардын бири. Анда баш жагына 3–4 метр келген туура жыгач бекитилген 10–15 метр узундуктагы шырмый тикесинен орнотулат. Туура жыгачтын ар кай жеринде ар түрдүү чоңдуктагы бир же бир нече жамбы кыйыкка байланып илинет. Адатта атууга кыйын болсун үчүн, чоң жамбы эң ичке кыйыкка, кичине жамбы жазыраак кыйыкка байланат. Аларды мыкты мергендер 100 метр жерден атты бастырып же чаап баратып 50 метр калганда атышкан. Атактуу аш-тойлордо жамбы кулундун туягындай же койдун бөйрөгүндөй болгон үлгүдө алтындан же күмүштөн уютулат. Ал ошол кездеги бирден бир акча бирдиги болгон. Мөрөй жамбы илинген кыйыкты ким кыя атып түшүрсө, жамбыны ошол алган. Жамбы атуу башка элдик оюндар сыяктуу эле чоң майрам, той-аштарда өткөрүлгөн. Жамбы атууда алгачкы учурда жаа, анан милтелүү, кийин пистондуу мылтык колдонулган.

«Манас» эпосунда жамбы атууда 41 жипчеге (кылга) жамбы илинген. Анын 40кын 40 чоро, акыркысын Манас өзү атып түшүргөн.

Шабыр айтылуу кызы Зулайкага күйөөлөп келген жигиттерге: «Кимде ким жамбыны атып түшүрсө – ошого кызымды берем» – деп шарт койгон экен. Бирок алардын бирөө да атып түшүрө албаптыр. Эң соңунда мергенден кеч кайткан Кожожаш атып түшүрүп, Зулайка менен баш кошуптур. Ал эпосто:

*«Машадан түтүн булатты,
Кылдан ичке кыйыкты,
Кыйшайтып жерге кулатты» –*

деп сүрөттөлөт. (А.Үсөнбаев, Кожожаш. – Ф., 1979, 19-бет.)

Демек, жогорудагыларга таянганда жамбы атуу оюну мергендикке, жоокерликке машыгуу иретиндеги оюндардан болгон. Бул оюн азыр ойнолбой калды, бирок турмуштук тажрыйбаларда капыстан кабылган кайберендерди, айбанаттарды кууп бара жатып да, качып бара жатканда да атууда колдонулуп калышы мүмкүн.

Балдарга базарлык

**Зульфия
СЕЙИТОВА**

ТАЭНЕМДИН ЖОМОГУ

Бул жомокту таэнем Бурмадан укканмын. Бала кезимде таэнемден көп жомокторду укчумун. Ал киши ар бир жомокту, уламыштарды, кайсы бир өткөн окуяларды дайыма өз кыябы менен уккулуктуу кылып айтаар эле. Айрыкча, жомокторду айтканда андагы каармандардын ар биринин мүнөзүн, келбетин, адамдын сапатын, турпатын көз алдыңа тартып сүрөттөп, ал эмес окуянын ыргагына жараша үнүн кубулжутуп, каармандардын өзүнө окшоштуруп сүйлөп мени таң калтыраар эле.

Аттиң, балалык кыялымда таэнем өмүр бою эле мага ошол жомокторун айтып берип жүрө берчүдөй сезиптирмин. Эми ойлонуп, өкүт кылам. Азыр таэнемден уккан жомоктордун бирин да башкалардан эч укпаймын. Анан ошол уккан жомокторумду өз кезинде ырааты менен кагазга жазып койбогонума абдан өкүнөм. Ошол уккан жомокторумдун ичинен «Ак хан менен Кара хан» жомогун далай ирет уксам да кайра-кайра сурап, айттыра берээр элем. Азыр Жалал-Абад областынын Кара-Көл шаарында жашайм, кесибибим жогорку билимдүү, дарыгер, заманга жараша ишкердик жөнүм да бар.

Ата-бабаларыбыз өздөрүнүн уул-кыздарынын ар тараптан жөндөмдүү, адилет, эр жүрөк, чынчыл, кайраттуу, кара кылды как жарган калыс, ар-намыстуу, тапкыч, сезгич ж.б. сапаттарга ээ болуусу үчүн тээ алмустактан эле кам көрүшүп, өздөрүнүн ойлоп тапкан мазмуну, мааниси ар түрдүү терең жомоктору менен тарбия жүргүзүп келишкен экен да. Тилекке каршы, азыркы өспүрүмдөрүбүз жомокторду окушпай, угушпай, чындыктан, адамды асыл сапаттарга калыптандырып тарбиялоочу таасирлерден алыс, фанта-

стикалык окуяларга берилип жатышканы абдан өкүнүчтүү. Ар бир замандын өз дооруна, коомуна, жаш өспүрүмдөрдүн заманбап психикасына ылайык, алардын жүрөгүнө чындыктын, адилеттиктин, аруулуктун, асылдыктын, ак пейилдүүлүктүн, патриоттуулуктун, эр жүрөктүүлүктүн чырагын жагып, гүлүн өстүрө турган заманбап жомокторду жазууга да убакыт жеткен өңдүү байкалат. Бирок балдар үчүн чыгармаларды жазган авторлорубуз өтө сейрек болгону кызыкпагандыктары, чыгармаларды китептен окуунун ордуна, интернет аркылуу агенттерге кирип, өздөрүнө пайдалуу пайдасызын ылгабай, жосунсуз жоруктарга калыптанып жаткандыктары ансайын өкүндүрөт.

Ооба, эл ичин иликтей келсең дагы да ар түркүн, кызыктуу, биз уга элек жомоктор табылаар. Аны келечек өзү көрсөтөөр, мен төмөндөгү жомокту жаш наристелерибизге сунуштап жатып, «Силер да келечекте ак ниет, башкалардын бардык жакшы нерсесине көз артпай, өзүңөрдүн гана ак аракет, тунук акыл-туюмуңар менен келечегиңерди курууга умтулгула» демекчимин.

Автор

Ак хан менен Кара хан

Илгери-илгери Ак хан менен Кара хан деген балдар жашап, экөө абдан ынтымактуу достордон болушкан. Алар күн бою бирге ойношуп, ичсе-жесе да бирге болгулары келишчү. Ошентип, экөө тең эрезеге жетип, экөө тең үйлөнүшөт. Алардын достугу баягы эле ысык күндөр айга тез эле алмашып, экөөнүн тең келинчектери кош бойлуу болушат. Ошол мезгилде эки дос дагы бирге аң уулоого чыгышат. Ал жакта жүрүшүп, ай-күнүнө жетип калган келинчектерин эстешип, бирге сүйлөшүп отурушуп: «Экөөбүз тең уул болсо достоштуралы, эгерде экөө тең кыз болсо да курдаш болуп түбөлүккө бизге окшош бирге болушсун, а бирибиздики кыз, бирибиздики уул болсо, экөөбүз түбөлүктүү кудалардан болуп аларды үйлөндүрөбүз», – деп кол алышып, сөз бекишет.

Ошентип, жаштайынан эч ажырашкысы келишпеген, бири-бирине көңүлдөрү сүттөй ак достордун келинчектери да бир күндө көз жарышып, Кара хандын аялы кыз төрөйт да, Ак хандын аялы эркек төрөйт. Экөөнө тең бир мезгилде сүйүнчү айтууга чабарман жөнөйт.

Сүйүнчү айткан чабармандан кабар уккан Кара хан кыз экенин уккандан кийин бир аз муңайып кабыл алып, шашылбай эртеси үйүнө кетет. Ак хан болсо уулдуу болгонуна катуу кубанып, ошол

замат эле шашыла атын катуу чаап үйүнө жөнөйт. Күү менен катуу келген аттын оозун тартса да токтоно албагандыктан кырсык болуп, Ак хан мүдүрүлгөн аттын үстүнөн күч менен учуп түшөт да, ошол жерден эле жан берет.

Жаңы төрөлгөн кызга ай-чырайлуу кыз болсун деп Айсулуу деген ат коюлса, уул балага элине алаамат мүшкүл иш келсе, башына кайгы-муң түшсө караңгы түндү жаркыткан айдай болуп жарыгын тийгизсин, ак жүрөк баатыр болсун деген тилек менен Айжигит деген ысым ыйгарылат.

Ак хандын жесир калган аялы да эл катары башына түшкөн мүшкүлгө сабыр кылып жашоо кечирүүгө аргасыз көнүп, күндөр айга, айлар жылга алмашып жашап жүрөт. Бир күндө төрөлгөн эки наристе тең күн санап бой тарта беришет. Экөө тең ошол мезгилдин шартына жараша сабат алуу үчүн молдодон окуп калышат. Алар да өздөрүнүн аталарындай эле биринчи күндөн тартып бири-бири менен абдан ынтымактуу болуп, басса-турса айрылышпай, ач калышса деле ажырашпай чогуу ойной беришет. Молдонун ынтымагына эч ким тоскоол боло албайт.

Кара хан бир кездеги Ак хан досу экөөнүн кол алышып койгонун эстейт да, баягы жандай көргөн досуна берген убадасын танып, атаксыз баладан кызын эртерээк алыстатыш үчүн экөөнү эки бөлмөгө бөлүп коёт. Кыз менен бала болсо жанаша дубалдан да эптеп тешик таап алып сүйлөшкөнүн, биринин жогун бирине беришип мамилелешкенин коюшпайт. Кара хан ичинен бушайман болуп кыйналат да күнү-түнү ойлонуп жүрүп акыры бир чечимге келет. Бир күнү ал эч кимге дайынын билдирбей, айтпай бала-чакасы, айылы менен түн катып белгисиз жакка көчүп кетет.

Ак хандын уулу Айжигит кызды издеп барса эле ал ордунда жок. Үй-бүлөсү, айылы менен кайда кетип калышканын эч бир жан билбейт. Бала издейт, сурайт, ары-бери чуркайт, таппайт. Ошентип, кызга болгон кусалыгына чыдабай бала окуусун да таштап салат. Чоңоюп, эр жетип калган баласына апасы да эч нерсе айта албайт. Акыры сагынычтын сары оорусу менен жабыркаган бала ооруп жатып калат. Тамак да ичпей, сүйлөбөй соолуп жата берет. Баласынын бушайман тартып саргазак болуп маңдайында отурган апасына бир күнү жигит:

– Апа, мен буудайдын бадырагын жегим келди, бадырак кылып бере аласызбы? – деп суранат. Баласынын тамак сурап жатканына жетине албай шашкалактаган апасы дароо буудайды казанга салып даярдап алдына алып келет:

– Мен балам, сенин көксөгөн бадырагыңды алып келдим, – деп табакты алдына коёт. Бала болсо:

– Апа, бадыракты мага өз колуңуз менен эки колдоп кочуштап бериңизчи, – деп суранат. Апасы ысык бадыракты дароо кочуштап баласына сунат. Ошол замат баласы ысык бадырак кармаган апасынын колдорун өз колдору менен кыса кармап:

*– Айтаарсың апа, айтаарсың,
Балаңдын көөнүн сыйласаң.
Убайым тарткан балаңа,
Кыянат эгер кылбасаң, кыз каякта? –*

дейт. Колдору күйүп кеткен апасы:

*Айтайын балам, айтайын,
Кыянат кантип кылайын.
Абалың көрүп сабылган,
Кантип мен чыдап турайын, – дейт.*

Ошентип, балага апасы Кара хандын Ак хан менен мамилесин, баланын атасы Ак хан бала төрөлгөн күнү сүйүнүчүнө чыдабай ат менен катуу келип, токтото албай кырсыктап каза тапканын айта келип, Кара хан кыйбас досу Ак хан экөө антташкан убадасынан танып, атасы жок балага кызын бергиси келбей кулак угуп, көз көргүс жакка көчүп кеткенин айтат. Энеси да кыйналат, бала да кыйналат. Бирок апасы Айжигитке боору ооруйт да ага:

Балам, сен минтип сумсайып жатып жабыркап, өмүрүңдү кор кылба, жанчылып санаа көп тартып, күлгүн жапжаш өмүрдүн, күндөрүн бекер муң кылба, – деп баланы эми жолго даярдамак болот.

*Уulum, эми ашыкпа,
Толтурайын муунуңду.
Кубаттап айдагын,
Азаптан тарткан муунуңду.
Ичип-жегин тартынбай,
Чучук менен казыдан.
Баягыдай ташысын,
Күч-кубатың абыдан.
Бекер карап турбайын.
Күлазыгың камдайын, –*

деп апасы жигитти абдан кубаттуу, кереметтүү чөптөр, эт-азыктар менен тамактандырып 40 күн багат.

Бала өзүнө келип, сапарга керектүү узак жолдо жыртылбай турган кийимдеринин баарын булгаарыдан (кайыштан) тиктирип даярдайт. Апасы ак батасын айтып:

*«Кагылайын атадан калган туягым,
Дөөлөтүм менен ырысым,
Маңдайга бүткөн жалгызым.
Жашоодогу мүрөгүм, сени менен мен бармын.
Бактылуу пенде болууңа, берүүгө бата даярмын.
Ак тилек менен узатам, жолуңда тоскоол болбосун,
Өзүңө кара санаган, өмүрү такыр оңбосун.
Алыска көксөп жөнөтөм, аман-эсен барып кел.
Айдай сулуу арзыган, айымыңды алып кел, –*

деп батасын берип, жолго узатып кала берет.

Жигит айлап, жылдап жол жүрөт. Үстүндөгү булгаары бышык кийимдери да тытылып жыртылат, күлазыгы түгөнөт. Акыры үмүттөрү менен чыйралып, жигит дале кызды издеген сапарында жол карытып кыдырып жүрөт. Ошол күндөрдүн биринде бейтааныш айылга жакындап келип көз жүгүртсө, айылдан обочо турган бир жаман алачыкка көзү түшөт. Жүдөгөн жигит эмнеси болсо да ошол алачыкка барып баш багууну, колдон келсе ошорго түнөп калууну ойлоп алачыкка барат.

Жигит алачыкка баш бакса өңү куудай кубарган, чачы апаппак, өңкелбети жагымсыз жүдөгөн, абдан карып калган бир кемпир отурган экен. Жигит эшиктен туруп акырын үн чыгарып белги берет. Кемпир сыртка чыгат.

– Ассалоом алейкум эне, – деп бала адеп менен ал сурашып, кемпирге узактан келе жаткан мусаапыр жолоочу экенин таанытып:

– Мүмкүн болсо сиз да жалгыз экенсиз, эбирешем эрте-кеч, эрмек кылып алыңыз, көк шиберге семиртем, койчу кылып алыңыз, макул көрсө көөнүңүз, багам сизди өлгөнчө, бала кылып алыңыз, – дейт. Анда кемпир:

– Балам, сенин тарбияң жакшы экен, сенин ыйбаа менен узаткан саламың жагып калды, – деп үйүнө киргизип тамактандыра сүйлөшүп отурат да, кыраакы кемпир баланын жөн эмес, хандын тукумунан экенин дароо байкайт.

Кемпир жүдөө, желмогуздай көрүнгөнү менен чынчыл, калыс, акылман, ак ниет жан экен. Жигит да кемпирди ичинен жактырып, абдан сый мамиле кылат. Ошентип, Айжигит кемпир менен бирге бир топ жашап калат. Бир күнү эмнегедир кемпир сыртка чыгып кеткен бойдон бир топто кеч келет. Бала кечигип кайда жүргөнүнө

тынчсызданганын, ойлонуп кыжалат болгонун айтат. Анда кемпир да баланын тынчсызданганына ичи жылып, билген кабарын айтат:

Биздин ушул айылга көп жыл илгери бир хан көчүп келген эле. Анын жалгыз эле бир кызы бар болчу. Учурда айдай болуп толукшуп, ай бетинен нур чалып, күндөй болуп толукшуп, күндөй жүздөн нур таамп турганына карабастан канчалык бай жерден, не бир жакшы, атагы чыккан хандардан жуучулар келсе да эч кимге макулдук бербей жатканына атасынын каары келип, аны күчкө салып бир байга күйөөгө бергени жатканын, ал бай кыз үчүн абдан жакшы мал-мүлк, алтын-күмүш аябай көп калың бергенин, кемпирдин оюнча эми кыз эмнеси болсо да бардар, кадырлуу жакшы жерге тийип жатканын, кызды эртеси күнү алып кетээрин айтат.

Жигит кемпирден кыздын атын сурайт. Кемпир:

– Ал кыздын аты – Айсулуу, атына заты жарашкан айдай жүзүн нур чалган сулуу да, акылдуу да кыз экенин көргөндөрдөн угуп жүрдүм. Алар жаңыдан көчүп келгенден көп өтпөй кыз белгисиз бир табышмактуу сырκοо менен абдан ооруп, көпкө чейин төшөктөн турбай жатып калган эле. Ошондо мен өзүм кызды дарылап жүрүп, аны менен далай ирет сырдашканмын. Ошондо кыз мага: «Менин өзүмдүн сүйгөнүм бар, анын ысмы – Айжигит. Ансыз менде жашоо жок, эгер ага барбасам, айдай жүзүм соолурун, атам байкуш сезбеди, күндө аны көрбөсөм, гүлдөй жаным соолурун, энем байкуш сезбеди» – деп көзүнүн жашын көлбулак кылып ыйлаганын айтат.

Жигит кемпирге өзүнүн сырын кантип айтаарын билбей ошол саат эле дароо сырκοолоп төшөккө жатып калат. Көөнү чөгүп, көзү бозоруп, жашоосунда жаркып турган күнү түнөрүп, кайгысы кайра жаңырып, кайратын ойго алдырып бир заматта ааламын кара булут каптап сүлдөрү качып, кусасы ашып, жүрөгүн сары зил басып түнөрөт. Кыраакы кемпир, бир маанилүү жашырын сыр барын дароо байкап, бир уктап, бир ойгонуп, бир ыйлап, бир сооронуп, бала суроо салат:

– Балам, «ооруну жашырсаң өлүм ашкере кылат» деген макал бар. Сен менден бир нерсени жашырып жатасың. Болгон сырыңды менден жашырбай ачыгын айт, азыр сырыңды жашырсаң, мүмкүн, таң атканда кеч болуп калат, – деп түшүндүрөт.

Бала үлдүрөп, кайгыдан кеткен кубатын турпатына араң жыйнап, баш көтөрүп сөз баштайт да, өз тагдырын, Айсулуу экөөнүн ортосундагы ысык сүйүү, жылуу мамилесин, Айсулуу үчүн жалгыз энесин таштап, жер кезип издеп жүргөнүн, акыры кыздын айылына келип турганын өзү да азыр гана билгенин, бирок кубанууга мүмкүн болбой, кызды атасы башка бирөөгө берип жатканын укканында ызасы тулкусуна уу болуп жыйналып, тили күрмөөгө келбей алсыз

абалга жетип калганына Айсулуу экөөнүн ортосундагы кыйбас жана танбас ак сүйүүсү себепкер экенин айтат.

Кемпир баланын кызга кат жазуусун сунуштайт. Айжигит Айсулууга өз таржымалын билдирип катын жазат. Кемпир кызга катты эптеп жеткирет. Кыз катты окууру менен сумсайыңкы жүзүнө кан жүгүрүп, жүрөктү сары зилге каптаткан сүйүү кеселинин дабасы табылганына кубанып, дароо атасын алдына чакырат. Ал атасына тайманбай туруп болгон оюн жашырбай ачык айтып:

– Ата, эгерде сиз менин оюма дагы каршы болсоңуз, анда мен бул жашоодо жокмун. Ансыз да менин күлдөй болуп кулпура турган күндөрүмдү сиз гана саргайттыңыз. Мени Айжигиттен алып кетем деп, сары убайымга салдыңыз. Бардык нерсе өлөт экен, адамдагы үмүт гана өлгөнчө өзү менен кошо жашайт экен. Мен сиз салган мажбурлоонун бардыгына көнүп, аргам түгөнүп турган акыркы күнүмдө көңүлүм көксөгөн махабатыма жолукканы турам. Айжигит да айлап, жылдап азап чегип, адыр-будур жол басып, аянбастан мол басып, жүрөгүн сары зил басып, сүйүүсү көөдөнүнө батпай ашып-ташып мени издеп келиптир, эми менин айтканыма көнбөсөңүз, Айжигитке аздек менен ыраазы болуп мени бербесеңиз, Ак хан досуңуздун арбагын сыйлап, жакшы сөзгө келбесеңиз, анда мени жок болду дей бериңиз. Өзүмдүн өмүрүмдү кыям да, кыямат дүйнөгө кетемин, Алланын бары чын болсо, аркы дүйнөдө болсо да Айжигитке жетемин, – дейт.

Кара хан Айжигитти келсин деп чакыртат. Бала келип, Айсулуу үчүн чеккен азап-тозогунун бирин калтырбай айтып берет. Аларды угуп отуруп Кара хан да ыйлайт. Ак хан досуна кылган кыянаттыгы үчүн дагы ыйлайт. Өлүүнү көзү нары, тирүүнү көзү бери кылган көрпөнделигине өкүнөт. Алладан буйрук болуп байланган тагдырларды, адам баласы аракети менен тоскоол болуп токтото албасын түшүнөт экен.

Кара хан кызынын айтканы да жөн сөз эмес, өкүм экенин түшүнүп, буга чейин кызын да, баланы да, Ак хан досунун арбагын сыйлабай сары убайымга салганына нааразы болуп Ак хан досунун арбагына таазим этип, куран окутуп кечирим сурап, Айжигит менен Айсулуу экөөнө кырк күн, кырк түн оюн-зооктуу тоюн берип, элдин ак батасын алып баш коштуруп, никесин кыйдырат экен. Айжигит болсо баягы кемпирди өз апасындай алпештеп, балалык кызматын өтөп, өлгөндө уулундай болуп расми-салтын кылып көмөт. Убакыт күн санап өтө берет.

Кара хан деле мүмкүн биринчи эле перзентинин кыз болуп калганына Аллага ашыкча нааразы болгонунанбы, же Айжигитти атасыз деп кемсинтип, азапка салып койгонунанбы, айтор, Айсулуудан башка перзент көрбөй калган экен. Ошондуктан бир топ мезгилге

чейин Айжигит Кара хандын айылында өз баласындай болуп жашап жүрөт. Алыста баласынын амаанын тилеп, зар какшап, жол карап жүргөн апасын, эли-журтун эстеп кетмекчи болгон Айжигитке улам эле бир нерсе себеп боло калып кете албай жүрөт. А дебей Алладан буйрук болуп эки жаш уулдуу болушат. Уулу бир жашка чыккан кезде бир күнү эркелеп ары-бери чуркап жүргөн небересин Кара хан кагып коёт.

Муну Айжигит да, Айсулуу да байкап, дароо жыйрылып ичинен капа болушат да, акыры эр жигиттин өз эли, өз жерине кеткенден артыгы болбосуна көздөрү жетип, бир чечимге келишет. Ошентип, Кара ханга эки жар ойлорун ачык айтышат. Атасы да уулунун жоктугун билгизбей уул болуп жүргөн күйөө баласынын оюна каршылык кылышы ата-бабадан келе жаткан салттык эрежени бузганга барабар болоорун түшүнүп, эр жигит болгон соң өзүнүн элинде эле болгондон өтөөрү жоктугун эстеп макулдук берет. Ошентип, Кара хан кызын 40 төөгө жүгүн артып, атаган мал-мүлктүн алдына салып айдатып, алтын-күмүш, седебин кап-капка жүктөп жайлатып, буларга кошуп кызга кызмат кылып, баласын кошо багышып, оокатын камдап жүргөн кызматкер келинди да кошуп берет.

Оюнда эч нерсе жок ак көңүл бактылуу жубайлар жол арытып, сапар карытып жүрүп акыры өздөрүнүн айылына жакын жерге келип, бир суунун боюндагы чоң чынар теректин түбүнө өргүү алышат да, Айжигит кызга кайрылып:

– Кой, мен айылыма барып, апама жана элиме өзүм учурашып, келин алып келе жатканымды кабарлайын, – дейт. Аялы макул болот.

Жигит айылына барып, эли менен, апасы менен учурашып, улуу-кичүү менен ал-абал сурашып, бир топ убакыт кармалып калат. Бала менен баргандар болсо Айсулууну макташып, алтындай келин экенин, «анын ар бир каткырыгы как алтын, күлкүсүнөн көп алтын түшүп турарын» айтышат. «Килемдерди салып тосуп алгыла, килемиңерди салганыңарга өкүнбөйсүңөр» – дешет.

Айжигит: «Эми мен барып келиниңерди, уулумду, жүгүмдү алып келейин. Силер эч нерседен кам санабай келиниңерди тосуп алгыла, килемиңерге түшкөн алтын-күмүштөр силердики» – деп жөнөп кетет.

Айылына Айжигитти жиберип, чоң дарактын түбүндө күтүп калган Айсулуу ар дайым аягы менен тик туруп кызматында болуп жүргөн баягы жапакеч кызматчы келин Айжанатты жакын жерде агып жаткан дарыяга түшүп, жуунуп чыгууга макулдатат. Эч нерседен жаман санабаган Айсулуу уулун уктатып коюп, кийимин чечинип сууга кирет. Айсулуу сууга түшөөрү менен айлакер кызматкер келин бутунан кармап суунун түбүн карай тартып, сууга чөктүрүп өлтүрүп коёт. Анын кийимин өзү кийинип алып, жигитти

күтүп отурат. Кубанычы коюнуна батпай келген жигит, келинчегине келип, айылына көчтү алып жөнөйт. Келинчеги болсо, мурдагыдан өзгөчө, жүзүнөн бери жашырып, кийимин чүмкөнүп кийип алган экен. Оюнда кири жок Айжигит, келин каадасын кылып жаткан экен деп түшүнөт. Анан кызматчы келиндин жок экенин байкап, аны сурайт. Келинчеги болсо:

– Аа, аның арт жакка баратышкан жолоочуларга кошулуп «Үйүмө кетем, сагындым, кызматыңды кылып сабылдым. Эми сени менен түбөлүккө боло албайм, казаныңды кайнатып, карарган күңүң боло албайм» – деп кетип калды. Айтсам көнбөдү, – дейт. Жигит эмнегедир келинчегинин өңү бир аз карарыңкы болуп калганын чүмкөнгөн жоолугунан байкап калат да:

– Сенин өңүң эмне карарыңкы болуп калган? – деп сурайт. Келинчеги болсо:

– А мен өзүм ушундаймын жаным, ак карга ала-ала десе, агарып каламын, кара карга кара-кара десе карайып каламын, – деп коёт. Жигит болсо анча деле маани бербей кете берет. Айылына келсе эли-журту укмуштай шаан-шөкөт менен баланы килемдерин салып тосуп турушкан экен. Бирок баягы мактагандай каткырган сайын как алтын, күлкүсүнөн көп алтын түшпөй эле, келинчеги баскан сайын килемдер булганып, ар кай жерди ылгабай түкүрүп кете берет. Мындан жийиркенген эли ичтеринен жактырбаса да сыр бербей тосуп алышат. Анткени Ак хан өлгөндөн бери алар өздөрүнүн элин адилет башкара турган ханга жетпей, Айжигитти аңкап-чаңкап күтүшүп, анын келгенине: «Ханыбыз келди» – деп сүйүнүшөт. Көп өтпөй хан көтөрүшөт.

Ошентип, Айжигиттин айылы абыдан тойлоп, эми акырындап күндөлүк турмуш кечире башташат. Аңкап-чаңкап, азап чегип жүрүп алып келген айдай сулуу ак келин баягы алып келген баласынан кийин бала деле төрөбөйт. Айжигит хан болуп зоболосу көтөрүлүп турса да өзүнчө белгисиз эле бир нерсеге ичинен кыжалат боло берет. Бирок ал эмне экенин өзү да жакшы түшүнбөйт. Ак өргөөсүнө жакын жерге бир күнү ак тайлак пайда болуп калат. Аялы аны көрөөр замат:

– Ой, бул кайдагы телип-тентип келген жетим тайлак, сойгула, жеп салалы, – деп сойдуруп салат. Көп өтпөй жакын жерге ак тикен өсүп чыкканын байкап хан таң калат. Бул тикен күн сайын шыпырылып, тазаланып турган жерге кайдан чыга калды деп ойлонгончо болбой, аялы көрө калып кулдарга айтып аны ордурат да, отун кылып жактырып жиберет. Бул көрүнүш кайра кайталанып, бир күнү караса үй жанында көк тайлак оттоп жүрүптүр. Хандын аялы аны да каргап-шиленип, көк тайлактын келишин жамандыкка жоруп, кызматкерлерине сойдуруп,

этин куйкалатып жеп, жыргайт. Көп өтпөй табышмактуу чыккан көк тикенди да ордуруп, отко жактырат. Хан бул көрүнүшкө таң калса да, аялынын кылганына каршылык кылбайт.

Күндөрдүн биринде Айжигит хандын айылына жолоочу меймандар келип конуп калышат. Сөздөн сөз чыгып отуруп, бир соодагер жолоочу: «Мен бир кызыктуу окуяны көрдүм, силерге ошону айтып берейин», – деп сөзүн баштайт: – Айылыңарга жакын калганда өргүп жүргөн чоң чынар теректин түбүндө эс алып уктап жатсам, капысынан чыккан шарпылдак үндөн чочуп ойгонуп кеттим, карасам эле суунун түбүнөн бир укмуштуудай кооз, канат-куйругу алтын сымал жалтылдаган алтын куш «шоп!» этип атып учуп чыкты да... – деп аңгемесин баштаганда эле хандын келинчеги жок жерден ачууланып, диртилдеп:

– Ой, кандай балакеттүү жомокту баштадыңыз. Балам коркуп, жүрөгү түшүп жатат, болду токтотуңуз, жок жомокту сүйлөп баланы чочутуп жатасыз, – деп сүйлөтпөй коёт. Жоош жолоочу оозун жаап тим болот. Арадан дагы бир топ күндөр өтүп, дагы бир топ соодагер жолоочулар жигиттин айылына келип, өргөөсүндө мейман болуп отуруп, арасынан соодагердин башчысы: – Мынчалык болду, көргөн-билгендерди сөз кыла отуралы. Табигатың көп укмуш, сырын пенде түшүнбөйт. Сырдуу аян иштен көп, анык-жөнү билинбейт. Айылыңарга анча алыс эмес жердеги дарыянын боюнда өсүп турган чоң чынар теректин түбүндө эс алып жатып чочуп ойгонуп, бир сырдуу окуяга туш болдум, – деп баштады. Келин дагы чуңдап, жаш баласынын коркуп жатканын шылтоолоп соодагерди токтотуп коймокчу болгондо эле, сүйлөп жаткан соодагер өкүм, кайраттуу адам экен, анын өзүн кайра тыят:

– Эмне чуңдайсың. Сенин балаң коркот деп сүйлөбөй отуралыбы. Балаң корксо тигил өргөөгө чыгып балаңды уктат, – деп кагып салып сөзүн улантат:

Уктап кеткен экенмин, суу тараптан бир укмуштай «шоп!» эткен катуу үн чыгып шуулдап кетти. Чочуп эле ойгонуп суу жакты карасам кайдан-жайдан келгени белгисиз, суунун түбүнөн чыкканда эле канат-куйругу алтын-күмүштөй, ай менен күндөй жаркылдаган кооз, чоң куш канатын күүлөп учуп чыгып асманга көтөрүлдү да даракка конуп адамча сүйлөп:

*«Сет, Сейитбек, Сейитбек, ботом,
Сейитбек сенин дартыңдан, ботом,
Ак тайлак болуп сойдурдум, ботом,
Ак тикен болуп ордурдум, ботом.
Сет, Сейитбек, Сейитбек, ботом,*

*Сейитбек сенин дартыңдан, ботом,
 Көк тайлак болуп сойдурдум, ботом,
 Көк тикен болуп ордурдум, ботом,
 Ит башындай кара эмчек, ботом,
 Оозуңа кантип батты экен, ботом,
 Сасыган күңдүн койнунда, ботом,
 Атакең кантип жатты экен, ботом.
 Кул башындай кара эмчек, ботом,
 Оозуңа кантип батты экен, ботом,
 Капкара күңдүн койнунда, ботом,
 Атакең кантип жатты экен, ботом, – деп ырдады.*

Мен болсо көргөн көзүмө ишенбей, эмне сыр экенин түшүнбөй, акылымды жыйып бүткөнчө куш кайра канатын жайып учту да, сууга кирип көздөй кайым болду. Мындай сырдуу окуяны кантип айтпай коё алам, – дейт.

Ошол замат эле бул сырдуу окуяны аңдап ойлонуп калат да, Айжигит хан ичинен күң аялга билдирбей акылмандардан акырын кеңеш сурай баштайт. Акылмандардын бирөөнүн берген кеңеши көңүлүнө абдан жагып калат да, ушул амал менен жоготкон периште сулуусу Айсулууну табаарына ишенет. Ал кеңеш мындай делет:

– Ханым, сиз көп убакыт өткөрбөй кырк күн көк төөнүн сүтүнө, кырк күн ак төөнүн сүтүнө бөлөнүп жатыңыз. Ошондо сиздин денеңиздеги аруулук, тазалык кайра келип, күндөн жуккан жаман зыяндар чыгып кетет да, сиз арууланасыз. Таза болгонуңуздан кийин баягы чынар теректин түбүнө адам бою ор каздырыңыз. Ошол орго балаңызды жетелеп алып барыңыз да тикен менен ыйлап-боздосо да, канга боёлсо да ыйлатып сабай бериңиз. Эне деген мээримдүү эмеспи. Ботосун эңсеп, боздоп жүргөн байкуш акыры сизге жакын келип, баласын куткармакчы болуп аракет жасайт. Ошондо эптеп куштун бир нерсеси колуңузга кирет. Ошону бекем кармап, асманга көтөрүлүп кетсе да коё бербей тармышышыңыз керек. Анан ал бир топ өйдөлөп барып, аргасы кетип кайра түшөт да, баягыдай калыбына келип, сизге болгон таарынычы жазылып, жашооңуз калыбына келет. Жүрөктү баскан сары зил арылып, жыргал жашоо сизге келет.

Айжигит хан бул кеңешти күң аялга уктурбай баарын так аткарат. Акыры баласынын тикендин уусуна чыдабай чыркыраган ыйына чыдай албаган куш суу түбүнөн атылып чыгып алысыраактан айланып учат да: «Буфф, күң жыттанат ай!» – деп кайра өйдө учуп кетет. Улам кайра ылдыйлап, кайра ушинтип өйдө учуп кете берет. Баланы эле сабай берет, жакыныраактан учуп алаксыткысы келет. Жагы эле баланы чыркыратып сабай бергенде, эне байкуш баланы

илип алып качмакчы болуп ылдыйлап жапыз учуп келгенде, аңдап туруп тездик менен куйругунун бир талына Айжигит жабыша калат. Чын эле куш Айжигитти кошо көтөрүп бир канча учуп көтөрүлөт да, кайра жерге түшүп, адам кейпине келет. Экөө бир-бирине таарыныч, күйүнүчтөрүн айтышып, баласын жуунтуп-тарантып, сооротушуп ортого алышып, анан үйлөрүнө келишет.

Күң аялды Айжигит хан эки атка кердирип байлап, айдактатып жиберет. Ошентип, ак никелүү Айсунууга, ак тилектүү Айжигитке, арзышып жүрүп араң табышкан эки пенденин ак сүйүүсүнө көзүн артып, бактылуу болгусу келген күң аялдын өлүмү ит өлүм болуптур. Демек, кара ниеттик, чыккынчылык, бузукулук, өлөрмандык, куулук, өзүмчүлдүк, карасанатайлык, ач көздүк өңдүү жаман сапаттары менен башка бирөөнүн башындагы дөөлөтүн, бактысын өзүнө ыйгарып алгысы келгендин жазасы ит өлүмдөн да жаман болору эсибизден чыкпашы керегин ушул жомок эскертип тургансыйт.

Балдарга базарлык

БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

Аларих алааматы. Батып бараткан Рим

Өткөндө эмнеге токтодук эле? Ооба, готтордун кезектеги жаалдуу жапырагынан Римди аман сактап калган даанышман колбашчы Флавий Стилихон өлдү дегенбиз. Готтордон коркконунан кайсы бир коңулга башын катып, Стилихондун аскерий эрдиги, көсөмдүгүнүн аркасы менен кан тактыга кайрадан конгон эсер падыша Гонорийдин колунан өлдү, ордонун өлө сасыган аким, өкүмдөрү: «Каны бузук, жаны жат, өзөгү варварлардын өзүнөн чыккан чыккынчы» – деп, ортосуна от жагып, чагым чагып атып өлтүрттү дегенбиз.

Ал ортодо кандуу кагылыштан алда-жалда менен араң качып кутулган түштүк готторунун алаамат аскер башы Аларих акыл-эсин жыйып, каруу күчүн кайрадан калыбына келтире баштаган. Алардын алдында рим аскерлери али алсыз эле. Аны жалгыз Стилихон аңдап атпайбы. Аңдаганы курусун, «биздин аскерлер ал-күч жыйнаганча Аларих менен тынчтык келишим түзө туралы, анан көрө жатарбыз» деген көрөгөч жыйынтык чыгарганы үчүн чыккынчы аталып, чымындай жаны чыркырап күйүп кетпедиби. Анын өлүмү Аларих үчүн асмандан күткөнү жерден табылгандай болду. Анткени рим аскерлери абалкы абалына келелек эле, анысы аз келгенсип, эми акыл ээси жок калып отуру. Ал эле дейсиңерби, рим аскерлеринин ичинде да варварлар боло турган, алардын отуз миңи Аларих тарапка өтүп кетти. Өтмөй коймокпу, Римди ой бойлобос, акыл чендебес жеңишке жеткирген аскер башын түбү варвар экен деп ошол эле Римдин өзү өлүм жазасына тартып атса, өтөт да.

Ошентип Аларих Римге кайрадан кандуу согуш ачат. Эстеп койгула, мурдагы согушту алгач Италияны кыйраккан кылуу аракетин ме-

нен ачкан. Анан Римге жетмек. Анысы ишке ашпай, аскери артка чегинип, өзү качкан. Айтпадык беле, рим аскер башы Флавий Стихондун даркандыгы, дааналыгы варварлардын желин чыгарып, баанайын басып, Римди сактап калды деп. Бу саам да Аларих жаалдуу жапырыкты Италиядан баштады. Рим аскерлери илгеркидей туруштук бералган жок, варварлар агыны катуу дайрадай Италияны бат эле итерип өтүп, Рим шаар сепилдерине жетип токтоду.

Токтогону алар согуштун бардык түрлөрүнө кыргыйдай тийип кырылышканы менен шаар сепилдерин чабуул коюп чаап алганга жок эле. Канткен менен алар сепил тизип, шаар курбаган, жер менен көктүн ортосунда эркин куштай ойдолоктогон көчмөн калктын уркунан да. Ага жараша алаамат баатыр Аларихтин согуштук амал-айласы да күчтүү чыкты. Ал миң сандаган аскери менен азык-түлүккө бай Остий булуңун ээлеп, айлап-жылдап буктурма куруп жатып алды. Шаарга эчтеме киргизбей койду. Римди акырындап ачарчылык басты, кара тумоо каптады, адамдар ондоп, жүздөп эмес, миңдеп кырылып кирди. Ал мезгилде Римде кырка тизилген кырк беш миң үй болор эле, эки миңге жакын көз жоосун алган ак сарай, храм бар болчу дешет. Андагы не бир асыл баа, түркүн түмөн дүйнөнү элестеткен Аларихтин аскерлери алакан ушалап курчап жатты да.

Ал эми Римдин ичи күн санап, саат санап ирий берди. Элдин эрки мокоду, күмөн-күдүк күч алды. Эсиңердеби, Римди алмустактын 753-жылында Ромул менен Рем негиздеген, алар Троя бүкөнбара талкалагандан кийин ушул жерден орун-очок алган Энейдин тукумунан эле деген аңыз кеп ушул күнгө чейин жашайт. Анда акыйкат үлүшү арбындыгын биздин күндөрдөгү археологиялык казуулар, тарыхый табылгалар далилдеген. Рим курулуп атканда шаарга он эки кузгун кайдан-жайдандыр учуп келип конгон, ал Рим он эки кылым жашайт деген аян эле деген илгертен келаткан ишеним бар эле. Аргасы кетип, амалы түгөнгөн шаар калкы ошону эстейт. Эсептеп көрсө, андан бери туура он эки кылым өтүптүр. Ичер суу түгөнүп, көрөр күнүбүз бүткөн экен деп, римдиктердин ого бетерындыны өчөт.

Аргасы түгөнгөн рим бийлиги Аларихке арачы салып, элчи жибере баштайт: «Эмне алсаңар да шаарыбызды бошотуп, жаныбызды койгула» – деп. Анда Аларих: «Кулчулукка сатылып келген варварлардын (О, алар абдан көп болчу) баарын бошотуп, болгон-каткан алтын, күмүштөрүңөрдүн күкүмүн калтырбай бергиле» деген талап коёт. «Анда бизге эмне калат?» – деп алакан жаят рим төбөлдөрү. «Силерге тирүүлүк калат» – деп ток эте жооп берет Аларих.

Рим төбөлдөрү шаарды кашык каны калгыча коргой тургандар көп экенин каңкуулап, готтордун араандай ачылган алкын аз да

болсо тыйып, кайнаган канын сууткусу келди эле, анысына Аларихтен: «Көп болгону жакшы, жыш өскөн чөп чалгынын мизине жеңил кетет» – деген жооп угат.

Акыры готтордун айтканына көнүп, сураганын бергенден башка римдиктердин аргасы калбайт. Аларих Римден эки миң килограмм алтын, он миң килограмм күмүш, каарман жоокерлери үчүн жибектен тигилген төрт миң ич кийим, жүндөн токулган үч миң сырт кийим салык алат. Ал эле дейсиңерби, ошол мезгилде готтордун тилин таңдайына тарттырган деңиз калемпиринин чыгынан үч миң фунт (бир фунт жарым килге жакын эмеспи) даярдата кетишет. Анча байлыкты готтордун колуна түгөлдөп карматуу үчүн римдиктер алтындан жасалган, күмүштөн куюлган не бир кичине, чоң эстеликтерди, анын ичинен Рим эрдиктерин эскерткен эстеликтерди эритип берүүгө аргасыз болот.

Римдин абалкы арстандай айбаты ошентип өчө баштайт. Арийне, анысы акыркы эмес экен. Аларих көп мезгил өткөрбөй Римге жана бир кол салат. Жана бир анын аскерлери тоскоолдуксуз Рим сепил коргондорунун түбүнө келип токтойт. Жана айтпадык беле, баатыр готтор сепил алууга келгенде алсыздык кылар эле деп. Бу саам Аларих башка амал табат. Сепилдерди алалбай сези кетип, согушту токтотуу шаанисин кылып, аскерлерин шаар түбүнөн алыстатат. А бирок аскерлеринен арстан жүрөк, болот билек жигиттерди тандап, рим төбөлдөрүнө белекке берилген кул-кутан катары шаарга киргизет. Алар, албетте, жаңы кожоюндарына жан-дили менен берилип кызмат кылып аткандай иш аткара берет. Арийне, болжошкон күндүн сааты чыгып, мезгили жеткенде чогула калып, шаар капкаларынын күзөт аскерлерин күм-жам кылып, эки негизги дарбазаны ачат. Алардын түбүндө ач арстандай жутунуп аңдып турган Аларихтин атчан аскерлери шаарга жаанын огундай атып кирип, Римди үч күн, үч түн оңду-солду кыйратат. Адам каны суудай агат, миң сандаган римдиктер колго түшүп, кул катары сатылат. Бул кызыл кыргын, сары сүргүн 410-жылдын көзгө сайса көрүнгүс август түнүндө башталган делинет тарыхта. Эстеп койгула, Аларих Римге каршы биринчи аттанып, Рим колбашчысы Флавий Стилихондон 401-жылы жеңилген. Рим императору көңбаштык кылбаганда андан бери Стилихон алдуу-күчтүү аскер түзүп коймокпу дегенибиз да. Ай таң!

Аларих ошентип, Римде анча көп кармалбайт. Аскерлерин канга уютуп, олжого туюнткан соң Италиянын түштүгүн беттетет. Анын максаты – абалы Сицилияны басып, андан нары Африкага аттанмак. Тилекке каршы, өтмөккө даярдап койгон флоту катуу бороондон талкаланып, өзү да табышмактуу өлүм табат.

Эл оозунда эскирбей айтылып калган аңызга караганда, готтор алаамат жолбашчынын сөөгүн ошол эле Италиядагы Бузент дайрасынын түбүнө коёт. Кантип дебейсиңерби? Колго түшкөн римдиктерге тосмо курдуруп, дайраны бурдурут. Дайранын какшыган сайына өтө терең көр каздырып, не бир асыл зат дүр-дүйнө менен Аларихтин сөөгүн койдурат. Андан соң тосмону буздуруп, сууну өз нугуна коё бердирет. Аларих сөөгү коюлган жайдын дайын-дарегин эч ким эч качан билбесин, укпасын максатында сууга тосмо тосуп, дайра бурган, көр казып, сөөк койгон римдик туткундардын бирин калтырбай ошол түнү эле көзүн тазалашат.

Ошентип, Аларих алааматы Рим империясынын балбылдап тийген күнү батып баратканын далилдеди.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Адабият Жаңылыктары

«Арча – 2012» адабий сыйлыгы тапшырылат

«Турар» басмасы жана «Жаңы Ала-Тоо» адабий журналы кыргыз адабиятын колдоого алуу максатында уюштуруп келе жаткан республикадагы бирден бир абыройлуу «Арча» адабий сыйлыгынын быйылкы жылдагы жеңүүчүлөрүнө сыйлыктарын тапшыруу күнүн белгиледи. «Ч.Айтматовдун Ысык-Көл» эл аралык форумунун башкы демөөрчүлүгү менен сыйлыктарды тапшыруу аземи улуу жазуучубуз Чынгыз Айтматовдун 85 жылдык мааракесинин башталыш аземи – 27-сентябрда көрүнүктүү коомдук жана адабият өкүлдөрүнүн катышуусунда салтанаттуу тапшырылат. Жеңүүчүлөргө жана чакырылуучу меймандарга кошумча маалыматтар алдын ала айтылат.

«Жашыруун» жазган кимдер?

Журналыбыз жарыялаган «Арча» адабий сыйлыгына анын талабына ылайык жашыруун ысымдары боюнча катышып, чыгармалары жарык көргөн авторлордун чыныгы ысымдарын ачык атоочу кез да келди. Алар:

Проза жанры боюнча: «Сырттандын көзүндөгү ок» (Новелла, № 1), автору – Абдымомун Калбаев; «Аты Тоту, өзү дагы тотудай» (Аңгеме, № 2), автору – Казакбай Абдышев; «Табып», «Сүннөт той», «Жолдо» (Үч аңгеме, № 2), автору – Айтмырза Абылкасымов; «Жан» (Эсселер, № 3) – автору Данияр Исанов; «Турмуштун асма бактары» (Эсселер, № 3), – автору Зинакан Пасацова; «Тартип» (Сатира, № 3), автору – Өзүбек Абдыкалыков.

Поэзия боюнча: «Сомодойлор көтөрөт кыргыз сомун» (Ырлар, № 12 (2012), автору Сүйөркул Тургунбаев; «Барбыз эки жээгинде» (Ырлар, № 2), автору – Байтемир Асаналиев; «Мекен», «Бүгүнкү биз» (Ырлар, № 1), адабий аты Автандил Алдаяров (чыныгы ысмын жазган эмес); «Ит жөнүндө баллада» (Ырлар, № 2), автору – Мурзапар Үсөн; «Ырлар түрмөгү» (№ 3), автору – Анатай Өмүрканов.

Көркөм котормо: «Хамал» (Аңгеме, № 3), которгон Салия Ибраимова.

Конкурсубузга кандай бараандуу калемгерлер катышып, жыйынтыгы калыс чыгарылгандыгы ачык эле көрүнүп турат. Албетте, конкурска келип түшкөн 100дөн ашуун автордун чыгармаларынын арасынан калыстар калпыш алган мыкты чыгармалар гана жарык көрдү, алардын алдыңкы катарында болуунун өзү эле чоң ийгилик эмеспи. Андайга жетпей калган

белгилүү эле калемгерлердин ысымын атабоону чечтик. Конкурстун шарты ошондой. Кай бирлер конкурстун талабы боюнча 2012-жылы гана жазылып бүткөн чыгармаларын гана сунуштабай, ММКларда жарыя жасалган шарты менен так таанышпастан эсил кайран совет кезинде жазган чыгармаларын сунушташса, кээлери 10–20 жыл илгери жазып, эч ким жарыялабай койгон роман, поэмаларын виза-штампын өчүрүп да койбостон салып жиберешкен.

Ал эми алдыңкыларга айтарыбыз, өкүнүчтүүсү, мыкты аталган катышуучулардын бардыгына эле сыйлык жете бербейт экен, бардык эле сынактардын шарты, эрежеси ошондой болот эмеспи. Калыстар тобу да толгон-токой романдарды, повесттер менен аңгеме, эсселерди, бир ырдан поэмаларга чейинки чыгармаларды, котормолорду көз майын коротуп, узакка эмгектеништи. Алардын эч бири акырына чейин кандай атактуу калемгерлердин чыгармаларын электен өткөзүп, талашып-тартышып жатканын жалпы олтуруп, конверттер ачылганга чейин эч билишкен жок. Аны эч ким да билген эмес. «Арча» адабий сыйлыгынын максаты жаш-карысына, атак-наамына карабастан 2012-жылы жазылган мыкты чыгармаларды аныктоо болгондуктан конкурс талаптары так сакталды.

Жеңүүчүлөрдүн сыйлыктары жайкы отпускалар бүткөн күрдөөлдүү күз башында тапшырыларын алдын-ала жарыя айтабыз.

«1916. Күндөлүк. Сталинге кат»

Юсуп Абдрахмановдун «1916. Күндөлүк. Сталинге кат» китеби кайрадан дагы басылып чыкты.

Ю.Абдрахманов замандаштары А.Сыдыков, И.Арабаев ж.б. менен биргеликте 20-жылдардын башында Түркстан Республикасынын курамында Тоолуу областын түзүү боюнча сунуш кийиришкен. Бир нече жылдар бою алар 1924-жылы Бүткүлсоюздук Борбордук Аткаруу комитети (ВЦИК) РСФСРдин курамында Кара-Кыргыз автономиялык областын түзүү боюнча тарыхый чечим кабыл алардын алдында, кыргыз чыгаандары сунуш кылган ой-тилектерин ишке ашыруу күрөшүн жүргүзүшкөнү тарыхтан белгилүү.

А.Осмонов дагы орусча

Кыргызстандын Россиядагы элчилиги Москвада Алыкул Осмоновдун ырлар жыйнагын орус тилинде чыга турганын билдирди. Бул тууралуу жакшы кабар Кыргызстандын Россиядагы элчилигинин сайтында жарыяланды. Китеп чыгаруу боюнча бул долбоорго ылайык жыйнакты орус тилине которуу соңуна келип калды.

Китептин нускасы 1000, ага орус тилине которулган ар кайсыл жылдардагы котормолору, акындын сүрөттөрү киргизилген.

Жыйнакты даярдаган жана кириш сөзүн жазган адабият сынчысы Михаил Синельников, ал ленинграддык болгон менен Кыргызстанда бир канча жыл жашап кеткен.

Долбоордун демилгечиси Кыргызстандын Россиядагы элчилиги.